

ՄԱՍԻԿՈՆՅԱՆ Ն.Մ., ԲԱԲԱՅԱՆ Է.Ա.

ՆՆ ՄՆՆԴԱՐՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ
ՆՈՒՄՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԱՐՅՈՒ-
ՆԱՎԵՏ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՎԻՄՆԱՆԱՐՅԵՐԸ

ԵՐԵՎԱՆ - 2004

ՀՏԴ 664 (479.25)
ՊՄԴ 65.9 (27) 304.25
Մ 223

Գիրքը հրատարակվում է ՀՀ ֆինանսների և
էկոնոմիկայի նախարարության
թույլտվությամբ:

Հրատարակության է երաշխավորվել ՀՀ ՖԷՆ Տնտեսագիտական
ինստիտուտների ինստիտուտի գիտական խորհրդի կողմից (2004թ.
հունիսի 9-ին, արձանագրություն թիվ 4)

Խմբագրական խորհուրդ՝ Գ.Գ. Ա.Վ. Դարբինյան (նախագահ)
Գ.Գ.Պ., պրոֆ. Բ.Ն. Եղիազարյան
Գ.Գ.Պ., պրոֆ. Վ.Բ. Բոստանջյան

Խմբագիր՝ Գ.Գ. Է.Ս. Ղազարյան

Գրախոսողներ՝ Գ.Գ. Թ., դոցենտ Մ.Դ. Անիսյան
Գ.Գ. Բ. Զախմանսյան

Մամուլի տպագրության Հ.Ս., Բաբայան Է.Ա.

Մ 223 ՀՀ ՄԱՆԱԿԱՐԳՈՒՄԻ ՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐԱՆ
ՌԵՍՈՒՐՍՆԵ-ՐԻ ԱՐԿԻՏԵԿՆԱԿԵՏ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ
ԴԻՄՆԱԿԱՐԾԵՐԸ:
- Եր: Դանամա, 2004, 74 էջ, պպաքանակ՝ 200:

Աշխատանքը նվիրված է սննդադրյունաբերության հումքային բա-զայի
զարգացման միտումներին և գործոններին: Այն օգտակար կլինի ՀՀ
սննդադրյունաբերության հումքային բազայի ուսումնասիրողներին,
ինստիտուտներին, ջոնթներին, պեխնիկոմների սովորողներին, մասնա-
գետներին և այլն:

Աշխատանքի 3-րդ բաժնի համահեղինակ է ՀԳԱ գյուղ. էկոնոմիկայի
ամբիոնի դասախոս Շ.Ա. Ծեպեճյանը, 4-րդ բաժնի համահեղինակ է
գյուղ. էկոնոմիկայի ամբիոնի դասախոս Ա.Ա. Սանաաարյանը:

Աշխատանքի կազմարմանն օգնել են ավագ լաբորանտ
Ե.Ն. Աղազարյանը, լաբորանտ Լ.Ա. Մարկոսյանը և ՏԴԻ տնտեսագետ
Դ.Գ. Մարաֆյանը:

191579

ISBN 99930-78-46-8

000005098

ՊՄԴ 65.9 (27) 304.25

© «Դանամա» ՍՊԸ, 2004

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	4
1. ՄՆԴԱՐԳՅՈՒՆԱԹԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՄԱՅԻՆ ՈՅՍՈՒՐՄՆԵՐԸ	
1.1. Հումքի դասակարգումը.....	6
1.2. Հումքային ռեսուրսների տեղաբաշխումը, կազմավորման աղբյուրները, ճկերը և տնտեսական հիմնավորվածությունը.....	8
2. ՀՈՒՄԱՅԻՆ ԲԱԶՄԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ	
2.1. Բուսաբուծական հումքի արտադրության զարգացումը.....	11
2.1.1. Հացի և հացամթերքների հումքի արտադրությունը.....	18
2.1.2. Տեխնիկական մշակաբույսերի հումքի արտադրությունը.....	21
ա) ծխախոտի.....	21
բ) խորդենու.....	23
գ) շաքարի ճակնդեղի.....	24
2.1.3. Կարտոֆիլի արտադրությունը.....	26
2.1.4. Բանջարեղենի արտադրությունը.....	28
2.1.5. Բուսաանալիզի մշակաբույսերի արտադրությունը.....	29
2.1.6. Կերային մշակաբույսերի արտադրությունը.....	29
2.1.7. Այգեգործական հումքի արտադրության զարգացումը.....	31
ա) խաղողի արտադրությունը.....	34
բ) պտղի արտադրությունը.....	38
2.2. Անասնաբուծական հումքի արտադրության զարգացումը.....	41
ա) տավարաբուծական.....	47
բ) ոչխարաբուծական.....	50
գ) խոզաբուծական.....	52
դ) բոչնաբուծական.....	52
3. ՀՈՒՄԱՅԻՆ ՈՅՍՈՒՐՄՆԵՐԻ ԱՐԳՅՈՒՆԱՎԵՏ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ ՈՒ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ.....	54
4. ԳՑՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ՎԵՐԱՄՄԵԱԿՈՂ ԶԵՆՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄՊԱՍԱՐԿՈՂ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱԳՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՈՒ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ ՀՀ ԱԳՐՈՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՀՄՄԱԿԱՐԳՈՒՄ.....	61
5. ՀՈՒՄՔԻ ՀՄՄԱԽԻՐ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ.....	70
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑՄԱԿ.....	73

ՆԵՐԱՇՈՒԹՅՈՒՆ

Հանրապետության ազրոսպարենային համակարգի զարգացման հիմնախնդիրը եղել և մնում է քնակչությանը սեփական արտադրության մթերքներով ապահովման մակարդակի և երկրի տնտեսական պաշտարանվածության աստիճանի բարձրացումը: Դա, նախ և առաջ, պահանջում է գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ան, քնակչությանը տեղական արտադրության սննդամթերքներով և վերամշակող արդյունաբերությանը հումքով ապահովելու, ինչպես նաև արտահանման շուկայական ծավալների ավելացման համար:

Հանրապետության ազրոսպարենային հատվածի արդի վիճակը չի համապատասխանում քնակչության և տնտեսության պահանջներին, չի օգտագործվում ճյուղի ասկա ներուժը: Անհանգստացնում են արտադրության քաղաքական տեղաշարժերը: Նկատվում է գյուղատնտեսության տարածքային մասնագիտացման մակարդակի իջեցման միտումներ, ուժեղանում են գյուղացիների դրդապատճառները իրենց տնտեսությանը տալ սպառողական բնույթ: Անրավարար է դարձել զրանց արտադրական սղասարկումը, գյուղմեքենաների վերանորոգման ա շահագործման, և արտադրված մթերքի անկորուստ իրացման ու վերամշակման գործը: Գործող քազմահագար գյուղացիական մանր տնտեսությունները որոշակիաբեն չգիտեն, քե ում, երբ և ինչ գնով կարող են իրացնել մեծ դժվարություններով արտադրված գյուղատնտեսական մթերքները: Չնայած նրան, որ հանրապետությանում այժմ գործում են գյուղմթերքների գնման, սղահետավորման, իրացման որոշ քանակի ձեռնարկություններ, որոնց օգնությամբ գյուղացիական տնտեսություններին անվիճելի է, սակայն, այն դեռ շատ քիչ է և իր ծավալով և ընդգրկմամբ ու գրակով չի համապատասխանում պահանջներին ու զարգացման կարիք ումի:

Չնավորված մեծաքանակ տնտեսական կապերը չեն ապահովում ժամանակակից շուկայական ենթակառուցվածքներով, անրավարար են սուսնագիտացված փոխադրամիջոցները, չկան արտադրական և սղասարկող ծառայությունների արագ արձագանքման մեխանիզմներ: Արդյունքում, քացի կորուստներին, խիստ մեծանում են մարքեթինգային ծախսերը, արտադրասըր սղատողին է հասնում քազմաքիվ վերականառումներին ու ձեռքից-ձեռք անցնելուց հետո, որը էսպես վատացնում է ասղամիջի գրակը և քարձրացնում մանրածախ գինը: Հետևաբար, ազրոսպարենային համակարգում ստեղծված Ֆերկա քարդ պայմաններում հանրապետությամբ պարենամթերքի կայուն շուկայի ձեավորման մղատակով հրատապ է գարձել նշակել արտադրու-

անտեսական հարսբերությունների կատարելագործման միջոցառումների ամբողջական համակարգ և դրանց իրականացման մեխանիզմ:

Աշխատանքի հիմնական նպատակն է անցումային ներկայիս բարդ պայմաններում բացահայտել հումքային բազայի ամրապնդման ուղիները և ճյուղի զարգացմանը խոչընդոտող միտումները: Մշակել միջոցառումներ խզված արտադրատեսակային կապերի վերականգնման ու կատարելագործման, կենտրոնացված մեծածախ շուկաների ստեղծման ու տերիտորիալ տեղաբաշխման, ապրանքաշարժի արդյունավետ ուղիների ընտրության ասպարեզում: Հեռանկարային հուշվարկները կատարելիս օգտվել ենք ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի ու գյուղատնտեսության նախարարության համապատասխան կազմակերպությունների մշակումներից: Դրանք, նախ և առաջ, պետք է նպաստեն արտադրենային համակարգի կառուցվածքի կատարելագործմանը, և այդ հիմքերի վրա, հողի և մյուս արտադրամիջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացմանը, գյուղմթերքների արտադրության ծավալների ավելացմանը և սպառողին անկորուստ հասցնելուն:

Հեռանկարային մշակումները չենք սահմանափակել որևիցե տարեթվով, այլ կատարել ենք հաշվարկային տարվա համար, երբ առաջարկվող միջոցառումները հնարավոր կլինի սպառնալից համապատասխան նյութատեխնիկական բազայով:

1. ՄՆԴՐԳԱՅՈՒՆ ԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՄԶԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍԵՐԸ

1.1. Հումքի դասակարգումը

Մենդարդյունաբերական ձեռնարկություններում արտադրությունը կապված է աշխատանքի առանձնահատուկ առարկաների օգտագործման հետ, որոնք հում նյութ են հանդիսանում և նախատեսվում են հետագա արդյունաբերական վերամշակման համար: Պատրաստի արտադրանքի արտադրության ժամանակ դրանք օգտագործվում են որպես **հումք**, **հիմնական** և **օժանդակ** նյութեր: Աշխատանքի այն առարկաները, որոնք նյութապես մտնում են պատրաստի սրտադրանքի մեջ, կազմում են դրա հիմնական բազադրիչը և հաղորդում են դրան որոշակի հատկություններ, կոչվում են հումք: Վերջինս բաժանվում է գյուղատնտեսականի և արդյունաբերականի:

Գյուղատնտեսականը դա բուսական (հացահատիկը, բանջարեղենը, խաղողը, պտուղը, շաքարի ճակնդեղը, ծխախոտը, արևածաղիկը, կարտոֆիլը, խորդենիճ և այլն) և կենդանական (կաթը, միսը, բուրգը, մորթին, ձուն և այլն) ծագում ունեցող հումքն է: Արդյունաբերականը արտադրվում է ընդերքից՝ ելանյութի արդյունաբերական մշակման միջոցով: Օրինակ ազը, հանքային ջրերը և այլն:

Հիմնական նյութերի բաժինը պատրաստի արտադրանքի մեջ, որպես կանոն, հումքից փոքր է: Գրանք գյուղատնտեսական այն մթերքներն են, որոնք քարելրվում են արտադրանքի համն ու՝ որակը (սոխ, սխտոր, բիրար, դափնու տերև, սամիթ, մադադանոս, դադձ և այլն) և սննդարդյունաբերական ճյուղերի այն տեսակները, որոնք օգտագործվում են հումքի սննդահամային որակները բարձրացնելու նպատակով (շաքար, տոմատի մածուկ, ազ, բուսական յուղ, տարբեր թթվանյութեր և այլն): Այսպիսով, սննդի որոշ ձեռնարկությունների պատրաստի արտադրաքը կարող է լինել հիմնական նյութ կամ հումք մեկ ուրիշ ձեռնարկության համար: Օրինակ, շաքարավազը հուցաբխման արդյունաբերության որոշ ճյուղերի համար հիմնական նյութ է հանդիսանում, իսկ ռաֆինացված շաքարի և հրուշակեղենի համար հումք է: Հումքը և հիմնական նյութերը արտադրական գործընթացին մասնակցում են մեկ անգամ և ամբողջովին մտնում են պատրաստի սրտադրանքի նյութական կազմի մեջ և իրենց այժերը լրիվ փոխանցում են վերջինիս:

Օժանդակ նյութերը աշխատանքի այն առարկաներն են, որոնք նպաստում են արտադրանքի պատրաստմանը, բայց նյութեղեն ձևով չեն մտնում

պատրաստի արտադրանքի կազմի մեջ (վառելիքը, էլեկտրատեղեղան, քսույքները, վաթեթափորման մյուսերը, տարան և այլն): Դրանց մի մասը լրիվ օգտագործվում է աշխատանքի ընթացքում իրենց սրժերը ամբողջովին փոխանցելով պատրաստի արտադրանքին, իսկ մյուսները՝ մասնակիորեն, պահպանելով բնափրային տեսքը: Օրինակ, տարայի առանձին տեսակները (արկղներ, տակառներ, պարկեր) արտադրական գործընթացներում կարող են օգտագործվել կրկնակի, որը ռեսուրսների խնայման և արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման կարևոր գործոն կարող է հանդիսանալ:

Մեծադարյունաբերական ձեռնարկություններում օգտագործվող բեռեն մյուսերի կառուցվածքում ամենամեծ տեսակարար կշիռը ունի հումքը: Վերջինիս վրա կատարված ծախսերը կազմում են պատրաստի արտադրանքի ինքնարժեքի 60-70% -ը:

Հետևաբար, պատրաստի քաղոր տեսակի արտադրանքների հիմնական մասը պետք է կազմեն գյուղատնտեսությունում արտադրված մթերքները և դրանց վերամշակումից ստացված հարակից մթերքները, որոնք կարող են դառնալ հումք հետագա վերամշակման համար: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ սննդարդյունաբերական այս կամ այն ճյուղի զարգացման մակարդակն ու տեմպերը կախված են գյուղատնտեսական համապատասխան ճյուղի կամ դրա հումքային բազայի զարգացման հետ: Վերջինիս է վերագրվում նյութական արտադրության այն ոլորտը, որը կարող է հանդիսանալ հումքի ամբողջատ մատակարարման աղբյուր վերամշակող արդյունաբերության որոշակի արտադրանքի արտադրության համար: Վերամշակող ձեռնարկություններին հումք մատակարարող վարչատարածքային միավորները (մարզերը, գյուղական համայնքները, գյուղացիական, գյուղացիական կոլեկտիվ և այլ տնտեսությունները) կազմում են այդ ձեռնարկությունների հումքային գոտին: Իրացվող հումքի տեսակը, քանակն ու որակը անմիջականորեն ազդում են ճյուղի և առանձին ձեռնարկությունների տնտեսության զարգացման վրա: Օգտագործվող հումքի ծավալը, ինչպես նաև դրա որակն ու մատակարարման ցիկլայնությունը կազմադրում են ոչ միայն շրջանառու ֆոնդերի վերարտադրության տեմպերը և արտադրվող արտադրանքի քանակը, այլ և սննդի սահման են նաև սաշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հիմնական արտադրական ֆոնդերի օգտագործման բարելավման, արտադրանքի որակի բարձրացման , դրա ինքնարժեքի իջեցման և ճյուղի շահութաբերության բարձրացման կարևորագույն գործոնները: Հումքի բնույթն ու հստակությունները կազմադրում են նաև դրա վերամշակման տեխնիկական լուծումների,

ձեռնարկությունների արտադրական կառուցվածքի, դրանց մասնագիտացման, համակենտրոնացման, կոմբինացման, կռուպերացման ձևերի ընտրությունն ու հիմնավորումը:

Հանրապետությունում վերամշակող արդյունաբերության ձեռնարկությունների տեղաբաշխումը սերտորեն կապված է գյուղատնտեսական ստան-ձին ճյուղերի տարածաշրջանային տեղաբաշխման առանձնահատկություն-ների հետ: Հետևաբար, անհրաժեշտ է դառնում ուսումնասիրել և գիտականորեն հիմնավորել գյուղատնտեսության, որպես հումքային բազայի զարգացման, պայմաններն ու բնույթը:

1.2. Հումքային ռեսուրսների տեղաբաշխումը, կազմավորման աղբյուրները և անտեսական հիմնավորվածությունը

Ճյուղում իրականացված բարեփոխումների արդյունքում փոխվել է գյուղատնտեսական արտադրության սեփականատիրական կառուցվածքը: Եթե մինչև սեփականաշնորհումը (1991թ.) ճյուղում համախառն արտադրանքի արժեքի 65-70%-ը արտադրում էր հանրային սեփականության հատվածում (կոլտնտեսություններում, խորհրտնտեսություններում և այլ ձեռնարկություններում), ապա ներկայումս այն իրականացվում է հիմնականում մասնավոր սեփականության ոլորտում: Հետևաբար, հանրապետության ագրոբազարու-կանությունը անհրաժեշտ է ուղղել այդ ոլորտի առաջնային զարգացմանը: Այն պետք է զուգակցի պետական կարգավորումն ու շուկայական լծակները՝ արտադրության ճիշտ տեղաբաշխման և նպատակահարմար մասնագիտաց-ման գործընթացի հետ:

Հումքային բազայի տեղաբաշխումը՝ տարբեր ուղղության գյուղատնտե-սական արտադրության տեղադրումն է տվյալ տարածաշրջանում, հաշվի առնելով բնատնտեսական և մի շարք այլ պայմաններ: Դրանցից հիմնա-կաններն են՝

տվյալ արտադրությանն անհրաժեշտ հասարակական, արտադրական ծախսերը, որոնք այդ պայմաններում պետք է ամենավորքը լինեն միավոր արտադրանքի հստակ,

խառը արդյունաբերական կենտրոնների առկայությունը,

աշխատանքային ռեսուրսների առկայությունը,

ձեռնարկության տեղաբաշխման տրամագիծը հումքային գոտու նկատմամբ չպետք է անցնի 30 կմ-ից:

Հանրապետության գյուղատնտեսությանը ընտրոշ է արտադրության յուրա-
հատուկ տեղաբաշխում և մասնագիտացում: Այն զարգացել է բուժօգնություն-
ության, խաղողագործության, տավարաբուծության, հացահատիկի արտա-
դրության, պտղաբուծության, կարտոֆիլագործության ուղղությամբ: Ունի
նշխարաբուծության, խոզաբուծության և թռչնաբուծության զարգացած
արտադրական ներուժ: Առաջատար ճյուղերին զուգընթաց զարգացել է
ծխախոտի արտադրությունը: Մշակվել է շաքարի ճակնդեղ և խոբդեղի:
Գյուղատնտեսության ոչ ավանդական ճյուղերից զարգանալու լավ հնարավո-
րություն ունեն՝ մեղվաբուծությունը, գազանաբուծությունը (նապաստակներ,
կզաքիսներ, սզվեսներ և այլն), շերամսպահությունը: Գյուղատնտեսության
այսպիսի մասնագիտացումը նպաստել է հանրապետությունում սննդի
սբղյունաբերության համապատասխան ճյուղերի զարգացմանը: Հայաստա-
նում վերամշակվում էր արտադրված խաղողի 60-70%-ը, բանջարեղենի և
պտղի՝ 40, ծխախոտի, խոբդեղնու, ծաքարի ճակնդեղի՝ 100, կաքի 65, մսի 32,
բրդի 100%-ը և այլն:

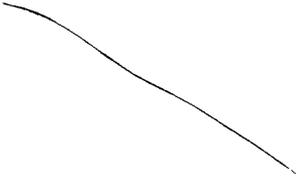
Խրադուրագործության, բանջարաբուծության, պտղաբուծության վերելքը
հնարավոր դարձրեց զարգացնել գինու և սլախածոների արտադրությունը:
Անասնաբուծության տեղական բազայի հիման վրա զարգացել է կաքի, մսի,
կաշվի վերամշակման արդյունաբերությունը: Հացի և հացամթերքների և
համակցված կերերի արտադրության հումքի շուրջ 30%-ը ձևավորվում է
տեղական ռեսուրսներից, իսկ մնացածը ներկրման կարիք ունի: Հանրա-
պետությունում սեփական հումքի արտադրության հաշվին զարգացել է
ծխախոտի, զարեջրի, շաքարի և խոբդեղնու յուղի արտադրությունը: Վերջին
երկուսը ներկայումս լիկվիդացվել են, սակայն հանրապետության տնտեսու-
թյան և շուկայի պահանջարկի պայմաններում կարող են վերականգնվել:

Գորգեր, կոշկեղեն, գործվածքեղեն արտադրող և թեթև արդյունաբերության
մի շարք ձեռնարկություններ հիմնականում գործում են հանրապետության
գյուղատնտեսությունում արտադրված հումքով:

Գյուղատնտեսությունը հանրապետության տնտեսության հետ փոխկա-
պակցված է և, փաստորեն, ազոարդյունաբերական համալիրի զարգացման
հիմքն է հանդիսանում: Ազոարտարենային համակարգի արտադրման տեսակա-
բար կշիռը հանրապետության համախառն ներքին սուղյունքում միջին
տարեկան կտրվածքով, նախքան սեփականաշնորհումը, կազմել է 20-22%, այդ
թվում գյուղատնտեսությունը՝ 8-9%, իսկ սոզոարտարենային համալիրի արտա-
դրանքում գյուղատնտեսությունը կազմել է 36-38%: Համալիրի հիմնական

արտադրական ֆոնդերի ընդհանուր արժեքում և զբաղվածների թվաքանակում ճյուղի քաժինը կազմել է հումապատասխանաբար՝ 77 և 80%: Հանրապետության բնակչության սպառման ֆոնդի 3/4-ը քաղկացած է գյուղատնտեսական մթերքներից և հումքից պատրաստած սպառման առարկաներից: Անհրաժեշտ է մշել, որ գյուղատնտեսությունը հանրապետության տնտեսության բոլոր ճյուղերի հետ փոխկապակցված է, և թե ծավալային, թե որակական առումով կենտրոնական տեղ է զբաղում հանրապետության ողջ տնտեսակազմի համակարգում ու ազդու աղբյուրների համալիրի զարգացման հիմքն է հանդիսանում:

Առաջիկայում ևս գյուղատնտեսության դերը հանրապետությունում չի փոխվի: Դրա նպատակաուղղված զարգացումը կնպաստի վերամշակող արդյունաբերության զարգացմանը հետանկարում:

2. ՀՈՒՄԱԶԻՅԻՆ ԲԱԶԱՅԻ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

2.1. Բուսաբուծական հումքի արտադրության զարգացման գերադասելի ուղղությունները

Հանրապետությունը ունի շուրջ 484 հազ. հա վարելահող, որից շուրջ 71.5%-ը կազմել են ցանքատարածությունները: Վերջիններից 53.2%-ը զբաղեցվել են հացահատիկային, 9.4 կարտոֆիլի, 6.1 բանջարեղենի, 30.2%-ը կերային կուլտուրաների մշակման համար: Մշակվում են նաև ծխախոտ և բոստանեղեն:

Ցանքատարածությունների շուրջ 76%-ը տեղաբաշխված է լեռնային տարածաշրջաններում: Արարատյան հարթավայրի տարածաշրջանները, որտեղ մշակվում է արդյունաբերական նշանակության բանջարաբոստանային մշակաբույսերի հիմնական մասը (մինչև վերջերս նաև խորդենին) զբաղեցնում են ցանքատարածությունների մոտավորապես 20%:

Հացահատիկը հիմնականում մշակվում է Շիրակի 20.7, Գեղարքունիքի 21.0 և Մյունիքի 10.3 մարզերի շրջաններում: Գաշտավարության զարգացման հիմնական ցուցանիշները ըստ մարզերի տես աղյուսակ 1,2,3¹:

Աղյուսակ 1

Հիմնական գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքատարածությունները բոլոր կարգի տնտեսություններում¹

(հազ. հա)

Մարզեր	1988թ.	Ընդամենը, ցանքեր					2001թ. % -ով		Հաշվարկային տարի. % -ով	
		1990թ.	1995թ.	2000թ.	2001թ.	հաշվարկային տարի	1990թ. մկ.	2000թ. մկ.	1990թ. մկ.	2000թ. մկ.
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10
Արագածոտն	50.7	48.5	39.0	31.0	30.7	50.0	63.3	99.0	103.1	162.8
Արարատ	23.1	22.5	20.1	23.7	23.9	25.0	106.2	100.8	111.1	104.6
Արմավիր	30.1	29.2	27.2	36.1	35.9	33.0	123.0	99.4	113.0	91.9
Գեղարքունիք	87.3	85.5	65.2	56.5	60.5	80.0	70.8	107.1	93.6	132.2
Լոռի	50.6	41.6	41.8	35.1	35.6	40.0	85.6	101.4	96.2	112.4
Կոտայք	33.6	35.9	24.9	19.9	19.9	33.0	55.4	100.0	91.9	173.7
Շիրակ	81.4	81.7	67.4	53.2	54.8	80.0	67.1	103.0	97.9	146.0
Մյունիք	47.5	49.2	35.5	26.6	32.2	45.0	65.4	121.0	91.4	140.0
Վայոց Շոր	13.7	13.5	9.8	4.7	4.6	15.0	34.1	97.9	111.1	326.0
Տավուշ	24.0	22.5	20.2	16.1	17.9	20.0	79.6	111.9	88.9	11.8

¹ Այստեղ և հետագայում ցուցանիշների սկզբնաղբյուրներն են ա) ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության համապատասխան տարիների տեղեկագրերը, (նյութիցը, բ) Հայաստանի գյուղատնտեսության բնագավառի բարեփոխումների տեսություն, ՀՀ ԳՆ Համաշխարհային Բանկ: Ելևան, Հայ-Լեզո, գ) ՀՀ ազդարանային համակարգի 1998-2002թթ. ստեղծարարական բարեփոխումների ծրագիր: ՀՀ ԳՆ, -Ե, 1998թ.:

աղյուսակ 1-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Երևան	1.0	1.0	0.8	1.2	1.2	1.1	120.0	100.0	110.0	91.7
Ընդամենը	450.4	431.1	351.9	304.1	317.2	422.1	72.5	104.6	96.5	133.1
հացահատիկ										
Արագածոտն	20.7	21.7	18.5	20.4	20.2	23.0	93.1	99.0	106.0	113.8
Արարատ	3.2	3.3	7.1	13.7	13.9	12.0	421.2	101.5	363.6	86.2
Արմավիր	5.1	4.8	10.3	20.1	20.4	16.0	425.0	101.5	333.3	78.4
Գեղարքունիք	26.7	28.0	34.0	36.4	42.7	38.0	152.5	117.3	135.7	89.0
Լոռի	9.6	9.8	15.4	10.9	14.3	14.0	145.9	131.2	142.9	97.9
Կոտայք	11.1	11.6	14.8	14.7	14.8	17.0	127.6	100.6	146.6	119.9
Շիրակ	34.0	32.6	40.9	38.1	42.0	40.0	128.8	110.2	122.7	95.2
Սյունիք	14.3	17.0	19.0	16.0	22.1	22.0	130.0	138.1	129.4	99.5
Վայոց Շար	3.0	3.6	4.5	3.5	3.4	4.0	94.4	97.1	111.1	117.7
Տավուշ	5.1	5.6	10.0	6.8	9.1	7.0	162.5	133.8	125.0	76.9
Երևան	0.2	0.2	0.4	0.4	0.4	0.5	200.0	100.0	250.0	125.0
Ընդամենը	133.0	138.2	174.9	181.0	203.3	193.5	147.2	112.3	140	95.1
բանջարեղեն										
Արագածոտն	0.8	0.8	1.6	1.2	1.1	1.5	137.5	91.7	187.5	136.4
Արարատ	5.5	5.4	4.4	4.2	4.2	5.3	77.8	100.0	98.1	126.7
Արմավիր	6.1	6.1	5.8	6.2	6.0	7.0	98.4	96.8	114.8	116.7
Գեղարքունիք	0.45	0.5	1.1	1.4	1.3	1.2	126.0	92.9	240.0	92.3
Լոռի	1.3	0.8	1.7	1.3	1.3	1.3	162.5	100.0	162.5	100.0
Կոտայք	1.1	1.3	2.4	1.6	1.6	1.6	123.1	100.0	123.1	100.0
Շիրակ	1.4	1.4	1.3	1.3	1.3	1.4	92.9	100.0	100.0	107.7
Սյունիք	0.7	0.7	0.9	0.8	0.9	0.9	128.6	100.0	128.6	100.0
Վայոց Շար	0.13	0.1	0.5	0.5	0.5	0.4	500.0	100.0	400.0	80.0
Տավուշ	0.53	0.6	1.1	1.0	1.1	1.1	183.3	110.0	183.3	100.0
Երևան	0.2	0.3	0.3	0.5	0.5	0.3	166.7	100.0	100.0	60.0
Ընդամենը	18.3	18.0	21.1	20.0	19.8	22.0	110.0	99.0	122.2	111.1
բոսանդեղեն										
Արագածոտն	0.22	0.033	0.183	0.1	0.1	0.2	303.0	100.0	606.0	200.0
Արարատ	1.7	1.755	0.338	0.5	0.5	1.0	28.5	100.0	57.0	200.0
Արմավիր	1.8	2.959	2.677	2.7	2.6	3.0	110.2	36.3	101.4	115.4
Գեղարքունիք			-	-	-	-	-	-	-	-
Լոռի	0.06	0.001	-	0.007	0.008	-	800.0	114.3	-	-
Կոտայք	0.02	-	0.001	-	-	-	-	-	-	-
Շիրակ			-	-	0.005	-	-	-	-	-
Սյունիք	0.2		0.005	0.003	0.003			100.0		
Վայոց Շար		0.008	0.064	0.033	0.030	0.1	375.0	90.3	1250.0	333.3
Տավուշ	0.1	0.047	0.041	0.036	0.056	0.1	127.7	121.7	212.8	178.6
Երևան			-	0.004	0.003	0.1	-	75.0		...
Ընդամենը	4.1	4.803	3.309	3.383	3.305	4.5	68.8	97.1	93.8	136.4

աղյուսակ 1-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Կարտոֆիլ										
Արագածոտն	0.9	0.9	2.5	2.1	2.0	2.0	222.2	95.2	222.2	100.0
Արարատ	1.3	1.3	1.7	1.1	0.9	1.0	69.2	81.8	76.9	111.1
Արմավիր	4.0	1.2	1.1	1.5	1.3	1.6	108.3	86.7	133.3	123.1
Գեղարքունիք	6.7	7.2	9.7	9.9	10.5	9.5	145.8	106.1	131.9	90.5
Լոռի	6.7	7.2	7.9	10.0	8.2	9.4	113.9	82.0	130.6	114.6
Կոտայք	0.4	0.4	1.7	1.5	1.2	1.3	300.0	80.0	325.0	108.3
Ընդամենը	20.6	22.2	32.6	34.1	31.8	32.0	143.2	92.9	144.1	100.6
Տավուշ	1.5	1.7	3.6	2.9	2.8	2.8	164.7	96.6	164.7	100.0
Երևան	...	-	0.1	0.1	0.1	0.1		100.0	-	100.0
Շիրակ	0.7	0.9	2.8	2.8	2.5	2.4	277.8	89.3	266.7	96.0
Սյունիք	1.3	1.3	1.0	2.0	2.0	1.7	153.9	100.0	130.8	85.0
Վայոց Շաք	0.04	0.1	0.5	0.2	0.3	0.2	300.0	150.0	200.9	66.7
Թխախառ										
Արագածոտն	0.1	0.031	0.011	0.2	0.024	0.2	77.4	12.0	645.2	100.0
Արարատ	0.2	0.141	0.016	0.6	0.370	0.7	262.4	61.7	496.5	116.7
Արմավիր	-	-	-	0.4	0.125	0.6		31.3		150.0
Գեղարքունիք	1.4	0.094	-	0.2	0.011	0.2	11.7	5.5	212.8	100.0
Լոռի	-	-	-	0.05	0.008	0.06	-	16.0	-	120.0
Կոտայք	0.2	0.086	0.003	0.2	0.059	0.054	68.6	29.5	62.8	27.0
Շիրակ	-	-	-	0.02	0.002	0.046	-	10.0	-	230.0
Սյունիք	0.2	0.069	-	0.05	0.001	0.02	1.4	2.0	29.0	40.0
Վայոց Շաք	0.1	-	0.010	0.02	0.007	0.1	-	35.0	-	500.0
Տավուշ	1.2	0.318	0.022	0.9	0.483	0.9	151.9	53.7	283.0	100.0
Երևան	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ընդամենը	3.4	0.739	0.062	2.5	1.09	2.9	147.5	43.6	392.4	116.0

Կարտոֆիլի մշակման հիմնական գոտիներն են Գեղարքունիքի՝ 33% և Լոռու՝ 25,8% մարզերը: Հանրապետությունում արտադրվող վաղահաս կարտոֆիլը մշակվում է հիմնականում Արարատի և Արմավիրի մարզերի շրջաններում:

Հանրապետության բոլոր շրջանների ցանքատարածությունների կառուցվածքում զգալի տեղ են զբաղեցնում կերային մշակաբույսերը:

Մշակաբույսերի համախառն բերքը բաշխվել է մոտավորապես հետևյալ լերպ. հանրապետությունում հացահատիկի համախառն բերքի 21.2%-ը ստացվել է Շիրակի մարզի տնտեսություններում, բանջարեղենի 68.6%-ը՝ Արարատի, Արմավիրի մարզերի շրջաններում, կարտոֆիլի շուրջ 57.4%-ը՝ Գեղարքունիքի, Լոռվա մարզերում: Հացահատիկային մշակաբույսերը, զբաղեցնելով ցանքատարածությունների 64.1%, ապահովել են բուսաբուծական մեքենաների

**Հիմնական գյուղատնտեսական մշակաբույսերի
բերքատվությունը (ց/հա)**

Համարակետու- թյան թարգմեր	1988թ.	1990թ.	1995թ.	2000թ.	2001թ.	Նախագիծ հաշվարկային տարվա համար
1	2	3	4	5	6	7
Հացահատիկ						
Արագածոտն	26.8	11.9	11.8	5.8	14.8	20.0
Արարատ	37.8	32.1	32.8	32.4	28.3	38.0
Արմավիր	43.3	41.0	32.4	32.1	35.1	40.0
Գեղարքունիք	25.5	14.8	10.0	6.0	12.0	20.0
Լոռի	27.3	22.8	15.5	10.9	25.8	25.0
Վոտայք	19.9	18.5	11.8	7.0	10.7	20.0
Շիրակ	33.6	24.5	14.6	10.2	19.5	25.0
Սյունիք	23.8	18.1	15.0	11.9	9.8	20.0
Վայոց Ձոր	16.3	11.1	11.1	9.6	10.5	20.0
Տավուշ	30.4	25.5	13.9	13.1	22.5	25.0
Երևան	25.0	25.0	27.5	37.0	34.8	35.0
ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ	28.2	19.6	15.0	13.7	18.6	24.4
Կարտոֆիլ						
Արագածոտն	56.7	50.0	172.0	103.8	124.9	140.0
Արարատ	98.5	96.1	164.7	187.0	213.1	200.0
Արմավիր	87.0	72.5	160.0	191.0	186.0	200.0
Գեղարքունիք	106.7	97.4	130.8	96.1	122.1	150.0
Լոռի	100.0	105.3	114.4	65.4	98.1	130.0
Վոտայք	105.0	100.0	100.0	50.6	137.2	140.0
Շիրակ	171.4	140.0	160.4	73.2	98.2	170.0
Սյունիք	43.1	38.5	204.0	110.4	112.3	140.0
Վայոց Ձոր	100.0	30.0	104.0	80.3	114.5	150.0
Տավուշ	133.3	111.8	88.6	38.9	68.3	130.0
Երևան	-	-	220.0	177.5	172.5	200.0
ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ	100.7	94.8	131.2	87.3	114.6	144.1
Բամբարեղեն						
Արագածոտն	223.8	120.0	186.3	93.7	113.1	150.0
Արարատ	414.5	287.0	281.4	281.1	318.6	320.0
Արմավիր	352.5	234.4	246.2	254.0	276.9	300.0
Գեղարքունիք	175.5	142.0	140.9	142.4	220.7	200.0
Լոռի	119.2	126.3	121.1	76.9	124.7	140.0
Վոտայք	318.2	184.6	126.7	114.0	165.7	220.0
Շիրակ	187.9	158.6	206.9	112.3	215.9	230.0
Սյունիք	117.1	94.3	130.0	137.0	131.1	140.0
Վայոց Ձոր	184.6	240.0	236.0	99.1	73.9	240.0
Տավուշ	113.2	100.0	169.1	29.8	67.8	120.0
Երևան	250.0	100.0	243.3	161.7	154.6	240.0
ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ	309.9	216.5	208.2	189.1	224.2	251.1

Հիմնական գյուղատնտեսական մշակաբույսերի համախառն բերքը բույք կազմի տեսանկյունից

(Ծագ.տ)

Մարզեր	1983	Ընդամենը բերք					2001 % -ով		Հաշվարկային տարին % -ով	
		1990թ.	1995թ.	2000թ.	2001թ.	հաշվարկային տարին	1990թ. Օկ.	2000թ. Օկ.	1990թ. Օկ.	2000թ. Օկ.
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10
Հացահատիկ										
Արագածոտն	55.5	25.9	21.9	10.5	29.1	46.0	112.4	277.1	177.6	158.1
Արարատ	12.1	10.6	23.3	44.5	39.4	46.0	371.7	88.5	434.0	116.8
Արմավիր	22.1	19.7	33.4	64.6	71.8	64.0	364.5	111.1	324.9	89.1
Գեղարքունիք	68.1	41.5	34.3	15.5	51.2	76.0	123.4	330.3	183.1	14
Լոռի	26.2	22.3	23.9	11.4	36.7	35.0	164.6	321.9	157.0	95.4
Կոտայք	22.1	21.5	17.5	10.2	15.8	34.0	73.5	154.9	155.3	215.2
Շիրակ	114.3	80.0	59.8	36.9	80.9	100.0	101.1	219.2	125.0	129.6
Սյունիք	34.0	30.7	28.6	18.9	18.7	44.0	60.9	98.9	143.3	235.3
Վայոց Շոր	4.9	4.0	5.0	2.4	2.0	8.0	50.0	83.3	200.0	400.0
Տավուշ	15.5	14.3	13.9	8.6	20.5	17.5	143.3	232.9	122.4	85.4
Երևան	0.5	0.5	1.1	1.3	1.2	1.5	240.0	92.0	300.0	125.0
Ընդամենը	375.3	271.0	262.7	224.8	367.3	472.0	135.5	163.4	174.2	128.5
Կարտոֆիլ										
Արագածոտն	5.1	4.5	43.0	22.0	24.4	28.0	542.2	110.9	622.2	114.8
Արարատ	12.8	12.5	28.0	20.4	19.2	18.0	153.6	94.1	144.0	93.8
Արմավիր	8.7	8.7	17.6	29.1	23.6	28.8	271.3	81.1	331.0	122.0
Գեղարքունիք	71.5	70.1	126.9	86.9	128.0	142.5	182.6	147.3	203.3	111.3
Լոռի	67.0	75.8	90.4	65.3	80.0	122.2	105.5	122.5	161.2	152.8
Կոտայք	4.2	4.0	17.0	7.4	16.9	18.2	422.5	228.4	455.0	107.1
Շիրակ	12.0	12.6	44.9	22.2	24.8	40.8	136.8	111.7	323.8	164.5
Սյունիք	5.6	5.0	20.4	21.9	22.9	23.8	458.0	104.6	476.0	103.9
Վայոց Շոր	0.4	0.3	5.2	1.9	2.9	3.0	966.7	152.6	1000.0	103.5
Տավուշ	20.0	19.0	31.9	11.1	19.2	33.6	101.5	173.0	176.8	175.0
Երևան	0.1	0.1	2.2	2.0	1.9	2.0	1900.0	95.0	2060.0	105.3
Ընդամենը	207.4	212.6	427.5	290.2	363.8	460.9	171.1	125.3	216.8	126.7
Բամբակզիմ										
Արագածոտն	1.79	9.6	29.8	11.0	11.9	23.0	124.0	108.2	239.6	193.3
Արարատ	228.0	155.0	123.8	118.8	134.7	169.6	86.9	113.4	109.4	125.9
Արմավիր	215.0	147.0	142.8	157.6	178.6	210.0	124.9	113.3	146.3	117.6
Գեղարքունիք	7.9	7.1	15.5	20.4	28.3	24.0	398.6	138.7	138.0	84.8
Լոռի	15.5	10.1	20.6	9.5	16.3	18.2	161.4	171.6	180.2	111.7
Կոտայք	35.0	24.0	30.4	18.4	26.8	35.2	111.7	145.7	146.7	131.3
Շիրակ	26.3	22.2	26.9	13.1	28.9	32.2	130.2	220.6	145.0	111.4
Սյունիք	8.2	6.6	11.7	11.4	12.1	10.8	201.7	106.1	163.6	83.3
Վայոց Շոր	2.4	2.4	11.8	5.0	3.6	9.6	150.0	72.0	400.0	266.7
Տավուշ	6.0	6.0	18.6	3.0	7.2	13.2	120.0	240.0	220.0	183.3

ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ	2	393.0	439.2	375.7	456.0	553.0	117.0	121.4	141.9	121.3
Բարձրագույն										
Արագածոտն	0.25	0.272	1.519	0.4	0.3	3.0	110.3	75.0	1102.9	1000.0
Արարատ	29.4 5	13.976	10.952	9.2	9.7	20.0	69.4	103.4	143.1	206.2
Արմավիր	9.51	16.887	39.449	42.8	44.3	60.0	262.3	103.5	355.3	135.4
Գեղարքունիք	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Լոռի	-	0.001	-	0.02	0.041	-	4000.0	200.0	-	-
Կոտայք	-	-	0.005	-	-	-	-	-	-	-
Շիրակ	0.03	-	-	-	0.051	-	-	-	-	-
Մյուսիք	-	-	0.087	0.02	0.034	-	-	150.0	-	-
Վաղոց Շար	0.03	-	1.300	0.2	0.094	1.4	-	50.0	-	1489.4
Տավուշ	0.25	0.194	0.680	0.1	0.2	1.2	1031.0	200.0	615.6	600.0
Երևան	0.01	-	-	0.08	0.056	1.4	-	75.0	-	2500.0
ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ	39.5 3	31.330	53.992	52.82	54.776	87.0	174.9	103.8	277.7	158.8

Միջին										
Արագածոտն	0.2	0.040	0.017	0.573	0.053	0.3	132.5	9.2	750	566
Արարատ	0.54	0.230	0.045	1.599	1.248	1.7	542.6	78.0	739.1	136.2
Արմավիր	-	-	-	0.928	0.358	1.6	-	38.6	-	446.9
Գեղարքունիք	3.94	0.136	-	0.196	0.011	0.3	8.1	5.6	220.6	2227.3
Լոռի	-	-	-	0.076	0.009	0.10	-	11.8	-	1111.1
Կոտայք	0.5	0.263	0.004	0.177	0.131	0.10	49.8	74.0	38.0	76.3
Շիրակ	-	-	-	0.025	-	0.08	-	-	-	-
Մյուսիք	0.35	0.084	-	0.065	0.002	0.04	2.4	3.1	47.6	2000.0
Վաղոց Շար	0.11	-	0.032	0.036	0.004	0.18	-	11.1	-	4500.0
Տավուշ	2.89	0.906	0.056	0.902	0.725	1.7	79.1	80.4	187.6	234.5
Երևան	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ	8.53	1.658	0.154	4.577	2.541	6.1	153.3	55.5	153.3	240.1

ամախառն արտադրանքի 21.9%-ը, այն դեպքում, երբ բանջարեղենը 10 մեզան պակաս տարածությունից ապահովել է 23.7% համախառն արտադրանք կամ մոտավորապես 1.1 անգամ ավելի, իսկ կարտոֆիլը 6.4 անգամ պակաս տարածությունից ապահովել է 1,3 անգամ ավելի համախառն արտադրանք, քան ստացվել է հսկանատիկից: Չնայած այս ցուցանիշները ամբաստանաբանությունների արդյունավետ օգտագործման պատկերը լրի արտահայտել չեն կարող և բացի այդ, շուկայական էկոնոմիկայի պայմանում իրացման զենքի փոփոխման հետ, կարող են զգալիորեն տատանվել սկսյալ պետք է մկատի առնվեն ցանքատարածությունների կառուցվածքային եղաչարժերի նպատակահարմար ուղղությունները որոշելիս: Այստեղ խիստ

չի է մաս ճյուղին ստաֆադրված կոմկրեստ խմբիդների լուծման կարթյունը: Ելնելով հանրապետության գյուղատնտեսության հետագա զարման մեր ուսումնասիրությունների արդյունքներից, ստորև ներկայացնումեր հաշվարկներով ստացված դաշտավարության հեռանկարայզացման նպատակահարմար ուղղություններն ու ցուցանիշները՝ ըկարույսերի հիմնական տեսակների:

Աղուսա

Պակամ դաշտավարական մշակարույսերի զարգացման ցուցանիշները հեռանկար

Մշակարույսերը	նախատեսվում է		Հաշվարկային տարբ, % 2001թ. նկատմամբ
	2001թ.	Հաշվարկ. տարբ	
1	2	3	4
Ցանրատարածությունները (հազ.տ)			
Հացահատիկ	203.3	193.5	95.2
Միսախոտ	1.09	2.9	266.1
Խոբրենի	-	1.0	-
Կարտոֆիլ	31.8	32.2	100.1
Քանցարեղեն	19.8	22.0	111.1
Քոստանեղեն	3.3	4.5	136.4
Կեր.մշակարույս.	57.9	166.2	287.0
Ընդամենը	317.2	422.1	133.1
Ցանրատարածությունների կառուցվածքը (%)			
Հացահատիկ	64.1	46.1	
Միսախոտ	0.3	0.7	
Խոբրենի	-	0.2	
Կարտոֆիլ	10.0	7.6	
Քանցարեղեն	6.2	5.2	
Քոստանեղեն	1.1	1.1	
Կեր.մշակարույս.	18.3	39.1	
Ընդամենը	100.0	100.0	
Քիչքառվարությունը (գ/հա)			
Հացահատիկ	18.6	24.4	131.2
Միսախոտ	20.0	21.0	105.0
Խոբրենի	-	1.60	-
Կարտոֆիլ	114.6	144.1	125.7
Քանցարեղեն	224.2	251.1	112.0
Քոստանեղեն	150.5	1.60	106.3
Ընդամենը	-	-	-
Համախառն քիչքը (հազ.տ)			
Հացահատիկ	367.3	472	128.5
Միսախոտ	2.5	6.1	244.0
Խոբրենի	-	16	-
Կարտոֆիլ	363.8	460.9	126.7
Քանցարեղեն	456	553	121.3
Քոստանեղեն	54.8	87	158.8

2.1.1. Հացի և հացամթերքների հումքի արտադրությունը

Մարդու սննդամթերքի էներգետիկ արժեքի պահանջարկի 25-30%-ը քավարարվում է հացի և հացամթերքների միջոցով: Հացահատիկի սրտադրությունը ռազմավարական նշանակություն ունի հանրապետության տնտեսության համար: Այն՝

բնակչության թիվ մեկ սննդամթերքն է դարեր ի վեր: Յանկացած երկիր պետք է ունենա 2-3 ամիսների սրահուստային պաշար արտակարգ իրավիճակների համար: Հայաստանի Հանրապետությունում այն կազմում է 1000 տոննա օրեկան,

հացահատիկը հզոր տնտեսական զենք է նրանով ապահովված երկրներում: Համաշխարհային սրահուստային շուկայում նրանով է (գնային և այլ հարաբերությունների ասպարեզում) եղանակ ստեղծվում,

հացահատիկը շրջանառու միջոցների կարևոր բաղկացուցիչներից մեկն է հանդիսանում: Գյուղատնտեսությունում օգտագործվում է որպես սերմացու, անասնակեր: Վերամշակող ձեռնարկությունները նրանից պատրաստում են այլուր, հաց, ձավարեղեն, մակարոն, հրուշակեղեն, համուկցված կեր, սպիրտ, գարեջուր, օսլա, յուղ, թուրք: Օգտագործվում է ղեղագործական նշանակության համար: Մեկ տոննա հացահատիկից ստացվում է մոտավորապես 0.7-0.8 տոննա այլուր, իսկ 0.7-0.9 տոննա այլուրից՝ մեկ տոննա հաց: Հանրապետությունում տարեկան թողարկվում է շուրջ 148 տեսակի հացամթերք և մինչև 300 հազ.տ հացարուկեղեն: Մեկ տոննա հացահատիկից կարելի է արտադրել նվազագույնը 250լ բարձրորակ սպիրտ, 4 հազ.լ գարեջուր,

հացահատիկը էժան կենսասննդի ստացման աղբյուր է հանդիսանում: Հացի և հացամթերքների միջին կալորիականությունը կազմում է շուրջ 1800-2200 կկալորիա, այլուրինը մինչև 3000, որը հավասարվում է տավարի մսի կալորիականությանը: Միավոր կիլոկալորիայի ստացման համար աշխատանքային ծախսերը 5-10 անգամ քիչ են, քան կարտոֆիլինը և քանջարեղենինը,

հացահատիկը բարձրարժեք կեր է կենդանիների համար: Կերային արժեքը չափվում է կերամիավորներով: Մեկ կերամիավորը հավասար է մեկ կգ վարսակի այրումից ստացված էներգետիկ արժեքին,

հացահատիկը ցանքաշրջանառության գլխավոր մշակաբույսերից է, հացահատիկի մշակությունը քիչ ծախսատար է, մեքենայացման համար հարմար:

Հացահատիկը մեծ տարածություն կգրավի վարելահողերում և դաշտային տնտեսության մեջ կունենա իրիսու կարևոր նշանակություն: Վերջին տարիների ընթացքում հացահատիկի տեսակարար կշիռը ցանքատարածությունում զգալիորեն ավելացել է: Դա օրյեկտիվ պատճառներ ունի: Նախ, երկիրը գտնվում է պատերազմի մեջ, խախտված են միջպեսական նորմալ տնտեսական հարաբերությունները և քնակչությունը, նկատի ունենալով հնարավոր վտանգը, ավելացնում է հացի ցանքերը: Երկրորդ՝ հացի քեռքի պահպանումը քարոջ խնդիրների հետ չի կապված, և երրորդ՝ սեփականաշնորհումից հետո, երբ զօվարացան գյուղատնտեսական արտադրության մեքենայացման, քիմիացման, մեխորացման և արտադրության սպասարկման աշխատանքները, բազմապատիկ անգամ թանկսուցան վառելիքը, նյութատեխնիկական ապահովման մյուս միջոցները, պարարտանյութերը, թունաքիմիկատները, ռոզզման ջուրը և այլն: Գյուղացուն ավելի հեշտ է մշակել հացահատիկ, որի համար և աշխատանքային, և նյութական ծախսերը մնացած մշակութայինների համեմատությամբ զգալիորեն փոքր են: Ամհարժեշտ է նաև նշել, որ հացահատիկի ցանքատարածության ընդլայնումը սպասվելիք անդեռ չի ապահովել:

Ի տարբերություն երկրագործության մյուս ճյուղերի, հացահատիկի արտադրությունը չի կենտրոնացված նրա գարգացման համար համեմատաբար բարենպաստ պայմաններ ունեցող գոտիներում, այլ տեղարաշխված է հանրապետության ամբողջ տարածքում: Նշենք նաև, որ հացահատիկային տնտեսությանը, գյուղատնտեսական արտադրությունը սպասարկող կառուցվածքների կողմից, բավարար ուշադրություն չի դարձվել: Զիչ է օգտագործված պարարտանյութերի քանակը, չկա քարձր արտադրողունակ, հուսալի տեխնիկա, հատկապես հացահատիկահավաք կոմբայներ, չորանոցներ, պահեստաբաններ: Վատ է սերմերի մմուշակագմի վիճակը: Հիվանդությունների և վնասատուների դեմ զիմացկունությամբ զրանք շատ են զիջում արտասահմանյան սորտերին:

Հացահատիկային տնտեսությունների տեխնոլոգիական շղթան հիմնականում հնուցել է, այն գործում է ընդհատումներով, որի հետևանքով անխուսափելի են դառնում հողից, ներդրված միջոցներից և աշխատանքից կորուստներն ու ցածր փոխնատուցումը: Այս է վկայում հացահատիկի քերքստվության շարժը (աղյուսակ 2): Հանրապետությունում 1988թ. այն կազմել է 28.2, 1990թ.՝ 19.6, իսկ 2001թ. 18.6ց/հա: Նույն ժամանակահատվածում Արարատի և Արմավիրի մարզերի շրջաններում այն տատանվել է 35-45, Երբակում 25-35,

խակ Մյունխիքի և Վայոց Չորի մարզերի շրջաններում՝ 10-18ց/հս սահմաններում: Ինչպես տեսնում ենք, դիտվող ժամանակահատվածում նկատելի է բերքատվության անկման կայուն միտում՝ վերջինիս բարձրացման ռեզերվների առկայության պայմաններում:

Չուսյած բերքատվության վրա մեծ ազդեցություն ունեն տեղի քնակլիմայական սրայմանները, բայց միայն դրանով չի սրտոճառարանվում ցածր բերքատվությունը, այլ նաև նրանով, որ գործնական միջոցառումներ չեն ձեռնարկվել տնտեսությունները լավորակ սերմերով, պարարտանյութերով, ռոտզման ջրով և այլ միջոցներով ժամանակին և առանց ընդհատումների ապահովելու ուղղությամբ: Օրինակ, ցորենի «Միռլերեն» սորտը հանրապետության Լճու մարզի Վարդարլուրի համայնքում 2000-2002թթ.. ընթացքում ապահովել է շուրջ 70-80ց՝ հեկտարից, որը հանրապետության միջինից բարձր է 3-4 անգամ:

Հացահատիկային տնտեսության թեթի զարգացումն իր հերթին խոչընդոտում է անասնաբուծության զարգացմանը, ինչպես նաև հացամթերքների արտադրությանը և անհարժեշտ է դարձնում ուշադրություն նվիրել մեծ ծավալով հացահատիկի ներմուծմանը հանրապետություն: Մեր կարծիքով, հանրապետության ցանքատարածությունների կառուցվածքի կատարելագործումը կզուգակցվի ցանքատարածությունների ընդլայնմամբ՝ նրա տեսակարար կշռի որոշ իջեցման պայմաններում, բերքատվության բարձրացմամբ և նպաստավոր գոտիներում նրա զարգացման կենտրոնացմամբ: Բերքատվության բարձրացման համար անհրաժեշտ է ներմուծել լեռնային և նախալեռնային զոսիներին հարմուր հուցահատիկային մշակարայտերի նոր, ինտենսիվ սորտեր, արմատավորել առաջավոր տեխնոլոգիաներ: Նշված միջոցառումների իրականացումը, բարձրացնելով բերքատվությունը, դրակամորեն կազդի հացահատիկի սրտադրության ավելացման վրա:

Մեր հաշվարկները ցույց են տալիս, որ հուցահատիկի համախառն բերքը մինչև հաշվարկային սուրի հնարավոր է հասցնել շուրջ 472հազ.տ (աղյուսակ 3): Դա հանրապետության պահանջմունքները հացահատիկի նկատմամբ կրավարարի մոտավորապես 60%-ով (ներկայիս շուրջ 40%-ի փոխարեն), ինչը հնարավորություն կընձեռնի զգալիորեն նվազեցնել հացահատիկի ներմուծման ծավալը, որի դրական ազդեցությունը շատ ավելի մեծ չափով զգալի կլինի հումանիտար օգնության կրճատմանը զուգընթաց: Ելուդի այդպիսի զարգացումը կնպաստի ոչ միայն հացամթերքի արտադրությանը, այլ նաև համակցված կերերի արդյունաբերությանը:

2.1.2. Տեխնիկական մշակարարության հումքի արտադրությունը

Հանրապետությունում ներկայացված է հիմնականում ծխախոտով և խորդենիով: Նախկինում մշակվում էր նաև շաքարի ճակնդեղ: Տեխնիկական մշակարարության զարգացումը ապահովել է մեկ միավոր տարածության և մեկ աշխատողի հաշվով բարձր եկամուտների ստացում: Այս ճյուղերի զարգացումը արտասահմանի հետ համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման մեծ հնարավորություններ ունի: Օրինակ, ծխախոտի վերամշակման ուղղությամբ՝ «Գրամո Տոբակ», «Մախա Տոբակ», «Միգարոն» և այլն:

ա) Ծխախոտի արտադրությունը

ՀՀ ագրոպարենային համակարգում ծխախոտի արդյունաբերությունը զբաղեցրել է առաջին դիրքեր՝ արտադրելով դրա համախառն արտադրանքի շուրջ 9-11%-ը: Սակայն, վերջերս մի շարք օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառներով զիջել է իր դիրքերը: Նախկինում ծխախոտի տեղական արտադրանքը զբեթե բավարարել է րմակչության պահանջմունքները: Հումքի արտադրությունը կազմել է 11-13 հազ.տ: Սակայն, ծխախոտի արտադրությունը հանրապետությունում անցած տարիներին նվազել է: Այն աստացիկայում անհրաժեշտ է ավելացնել, ինչպես ցանքատարածությունների ընդլայնման, այնպես էլ բերքատվության բարձրացման հաշվին: Ծխախոտի հումքը միջազգային շուկայում բավականին բանկ է, դրա արտադրությունը պետք է նպատակաուղղել ստանվազն ապահովելու հանրապետության ծխախոտագործության հզորությունները: Հանրապետությունում ծխախոտի արտադրության զարգացման վրա բացասարար են անդրադառնում մշակման տեխնոլոգիաների թերությունները: Դա, նախ և առաջ, արտադրական գործընթացների ցածր մեքենայացումն է և ճյուղի բարձր աշխատատարությունը: Այդ ճյուղը խթանելու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին արագացնել տերևահավաքի ու չորացման աշխատանքների մեքենայացումը, կարգավորել մքերման գները: Հայաստանում մշակվող ծխախոտի սորտային կազմը առաջիկայում չի փոխվի: Հյուսիս-արևելյան տարածաշրջանում մշակվում են «Օստրոխոտ» և «Տրասկեզոն» սորտերը, մնացած տարածաշրջաններում «Մամսուն» սորտը: Տեղական արտադրության ծխախոտի հումքը կարող է հիմնականում բավարարել հանրապետության պահանջմունքները, իսկ հետամնկարում հնարավոր կլինի նույնիսկ ծխախոտը արտահանել:

Հանրապետությունում ծխախոտը մշակվել է 3-4 հազ.տա վրա: Անցումային

ղծվարությունների հետևանքով, այսինքն հույժի ցածր գների, պարարտանյութերի, քունաքիմիկատների ու մեքենայացված աշխատանքների բարձր գների, նյութատեխնիկական միջոցների ձեռք բերման ու բերքի իրացման ղծվարությունների պատճառով 1995թ. ծխախոտը մշակվում էր միայն 62 հեկտարի վրա, և արտադրվում էր 154 տոննա ծխախոտ, այսինքն, գրեթե լիկվիդացվել էր:

«Գրանդ Տոբակո» հայ-կանադական համատեղ ֆիրմայի 1997թ. ստեղծումից հետո, արդեն 2000թ., ծխախոտի մշակման տարածությունները ընդլայնվեցին մինչև 2.5հազ.հա, համախառն քերքը հասավ 4.6հազ.տ: Կարգավորվեց ծխախոտի հույժի իրացման գործը: Ներկայումս 1կգ հույժը վաճառվում է 400-500 դրամով: Սակայն, ճյուղում կան դեռևս հիմնախնդիրներ`

ծխախոտի մշակումը գյուղացիական տնտեսություններում կատարվում է հիմնականում ձեռքով,

արտադրվող հույժի որակը բարձրացման կարիք ունի,

կատարելագործման կարիք ունեն արտադրող-վերամշակող-իրացնող օղակի արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունները,

անհարժեշտություն է զգացվում աշխատանքները ակտիվացնել սրայնամագրային հարաբերությունների զարգացման ուղղությամբ:

Հույժի բարձր որակը պետք է լինի և արտադրողների, և վերամշակողների հիմնական ձգտելի ցուցանիշները, ձևավորի դրա գնման գինը:

Հույժի որակը կախված է քնակլիմայական պայմաններից և ագրոտեխնիկական ու վերամշակման միջոցառումների ճիշտ իրականացումից: Սակայն, դեռևս բավարար չի կազմակերպված գյուղացիական տնտեսությունների մասնագիտական օգնությունը:

Հայաստանը ունի ծխախոտի մշակման լավ քնակլիմայական սրայնանքներ: Ունի նաև բարձրորակ մասնագետներ: Մեր երկրում մշակվել է հնագույն ժամանակներից: Ունենք նաև ծխախոտի վերամշակման բավարար հնարավորություններ: Մշակվող հիմնական սորտերն են «Հորեյսունականը», «Սամսունը», «Տրապեզոնդը», «Բեռլերը», «Բասման» և «Վիքցինյան»: Իտալական «Բեռլերը» և Հունական «Բասման» մեր «Հորեյսունականի» նման որակով ու բարձր քերք են ապահովում: Հաճախ հույժ ներմուծվում է Չինաստանից և Հունաստանից:

Ծխախոտի որակով հույժը պետք է ունենա որոշակի հատկություններ.

պետք է լինի ամբողջական և չոր,

ունենա առաձգականություն և չփշրվի տեքնաքերքիկի եզրերում,

գույնը պետք է լինի բաց դեղինից մինչև նարնջագույն և ոչ բավանցիկ,

Ծխախտտի տերևը ունի շուրջ 70 քիմիական միացություններ: Սակայն, գլխավորը նիկոտինն է: Այն ալկալոիդ է և ծխախտտին տալիս է թնդություն, նիկոտինը անգույն յուղանման հեղուկ է: Որքան բարձր է դրա տոկոսը՝ բարձր է ֆիզիոլոգիական թնդությունը, իսկ ցածրը բնորոշում է դրա ֆիզիոլոգիական փոփոխությունը: Ծխախտտի որակը պայմանավորված է նաև ածխաջրերի և սպիտակուցների առկայությամբ: Դրանց հարաբերակցությունը կարող է դառնալ հումքի որակի գնահատման հիմնական գործոններից մեկը: Այսպիսի մեթոդ ստաջարկել է պրոֆ. Ա.Շմակը: Այն կոչվում է «Շմակի թիվ», որը հայտնի է հետևյալ բանաձևի տեսքով՝

Շմակի թիվ = ածխաջրեր (գ) : սպիտակուցներ (գ)

Որքան մեծ է Շմակի թիվը, այնքան բարձր է համարվում ծխախտտի որակը: Միջին որակի դեպքում Շմակի թիվը տատանվում է 1-ի սահմաններում: Այս ցուցանիշը ավելի ճիշտ պատկերացում է տալիս, երբ այն առնչվում է հումքի միևնույն սորտին, որը աճեցվել է միևնույն հողակլիմայական պայմաններում:

Ծխախտտի հումքը միջազգային շուկայում բավականին բանկ է և դրա տեղական արտադրությունը պետք է նպաստակառողիկ առնվազն ապահովելու հանրապետության ծխախտտագործության հզորությունները հանրապետության ծխախտտի արտադրության զարգացման վրա րացասաբար են անդրադառնում մշակման տեխնոլոգիայի որոշ փերություններ: Դա, անխ և առաջ, արտադրակն գործընթացների ցածր մեքենայացումն է և ճյուղի բարձր աշխատատարությունը: Ծխախտտագործությունը խթանելու նպատակով անհարժեշտ է առաջին հերթին սրագացնել տերևահավաքի ու չորացման աշխատանքների մեքենայացումը, կարգավորել մքերման գները: Հայաստանում մշակվող ծխախտտի սորտային կազմը առաջիկայում փոփոխության չի ենթարկվի: Հյուսիս-արևելյան շրջաններում կմշակվեն «Օստրոլիստ» և «Տրապեզոնդ» սորտերը, մնացած շրջաններում՝ հիմնականում «Սամսուն» սորտը: Ծխախտտի արտադրությունը կարող է հիմնականում բավարարել հանրապետության պահանջումները: Հաշվարկային տարում ծխախտտ հնարավոր կլինի նույնիսկ արտահանել:

բ) Խորդենու հումքի արտադրությունը հիմք է հանդիսացել հանրապետությունում խորդենու եթերայուղի արտադրություն կազմակերպելու համար,

որի արտադրանքը նախկինում ամբողջությամբ արտահանվել է: Այն օգտագործվել է կոսմիկական սպարատների բուրգների և բարձրորակ օժանդակների արտադրության համար: Խորդենու մշակումը պահանջում է հաաուկ բնակլիմաբական պայմաններ ունեցող վարելահողեր: Այսպիսիք կան հանրապետության Արմավիրի և Էջմիածնի նախկին վարչական շրջանների տարածքներում՝ մոտավորապես 2000հա: Դա էլ հիմք է ծառայել խորդենու յուղի արտադրություն կազմակերպելու համար: Հանրապետությունում արտադրված խորդենու եթերայուղը նախկինում ԽՍՀՄ տարածքում արտադրված ամբողջ ծավալի կեսից ավելին էր: Սակայն, ներկայումս այդ մշակաբույսը անուշադրության է մատնված:

Կարելի է ասել, որ դրա արտադրությունը լիկվիդացվել է: Առաջիկայում խորդենու տեղը ցանքերի կառուցվածքում անհարժեշտ է վերականգնել ու հիմքեր ստեղծել դրա համախառն արտադրանքը զգալիորեն ավելացնելու, ինչպես նաև հանրապետությունում օժանդակների արտադրություն կազմակերպելու համար:

Խորդենին մշակվում էր 1000-1200հա վրա: Մեկ հեկտարի միջին բերքը կազմում էր 250 և ավելի ցենտներ՝ 0.07-0.08% միջին յուղայնությամբ: Մեկ հեկտարից խորդենու յուղի էլքը կազմում էր 17.5-20կգ, որը բավականին բաժնե արժեք: Մշակաբույսը ինտենսիվ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի շարքին է դասվում: Սակայն, ներկայումս այն չի մշակվում, քանի որ շուրջ իրացման շուկա: Այդ մույն պատճառով փակվել է համրապետությունում գործող միակ խորդենու յուղ արտադրող գործարանը: Վերջինս գտնվում է Արմավիրի տարածաշրջանում:

Գործարանի աշխատանքը անմիջապես կարելի կլինի վերստին կել խորդենու մշակման վերականգնման պայմաններում: Խորդենու արտադրության վերականգնումը լավ հնարավորություններ է տալիս արտասահմանի հետ համատեղ ձեռնարկություններ ստեղծելու ասպարեզում:

Գ) Շաբարի ճակնդեղը.

Ճակնդեղա-շաբարային ենթահամալիրը մեծ դեր ունի երկրի արտեմալին խնդրի լուծման գործում: Այս ենթահամալիրը կարելի է բննարկել որպես շաբարի ճակնդեղի հումքի և շաբարի արտադրության, պահպանման և վերամշակման ճյուղերի համակցություն: Շաբարը հանդիսանում է սննդամթերքների հիմնական բաղադրիչներից մեկը: Մեկ բնակչի հաշվով շաբարի տարեկան նորման կազմում է 34կգ: Ընդհանուր արահանմաբկը կազմում է մոտավորապես

110հազ.տ տարեկան: Մարդու էներգետիկ պահանջարկի շուրջ մեկ վեցերորդը կազմում է շաքարից ստացված էներգիան: Բացի դրանից, շաքարը բարձր փոխադրանակ է, երկար պահպանվում է, և կարող է երկրի պարենի պահույնատարման բաղադրիչներից մեկը լինել:

Շաքարի պահանջարկի շուրջ 20% արտադրվել է հանրապետությունում արտադրվող շաքարի ճակնդեղի հումքից: Այս ենթահամալիրը իր մեջ է ընդգրկում շաքարի ճակնդեղի հումքի արտադրությունը և շաքարի արդյունաբերությունը: Այն կապված է բազմաթիվ արդյունաբերական ճյուղերի հետ, հանդիսանալով կարևոր և էժան բաղադրիչներից մեկը:

Ճակնդեղա-շաքարային ենթահամալիրի զարգացումը հանրապետությունում պետք է հաշվի առնի համաշխարհային շուկայի իրավիճակը, (հատկապես Ռուսաստանի) ու տեղական արտադրության դերը այդ խնդրի լուծման գործում, և այլ երկրներից կախվածության աստիճանի թուլացումը այդ ասպարեզում: Գրա համար նախատեսվում է հանրապետությունում անհարժեշտ է վերականգնել շաքարի արտադրությունը տեղական հումքի արտադրության վերականգնման հաշվին՝ ստեղծելով Շիրակի մարզում փոքր և միջին ձեռնարկություններ: Այսպիսով, շաքարը հացամթերքների, կարտոֆիլի և կենդանական ծագում ունեցող ճարպերի հետ միասին հանդիսանում է մարդու սննդաբաժնի հիմնական էներգիա ապահովող սննդամթերքը, որով ավելի է հիմնավորվում շաքարի ճակնդեղի հումքի և շաքարի արտադրության վերականգնումը հանրապետությունում:

Նախկինում հանրապետությունը ուներ հումքի բազա: Շաքարի ճակնդեղը մշակվում էր 4.2-4.5հազ.հա սահմաններում: Գործում էր Մպիտակի շաքարի գործարանը: Նախատեսվում է առաջիկայում շաքարի ճակնդեղի մշակությանը հատկացնել շուրջ 8-10հազ.հա: Այս մշակաբույսը հանրապետությունում ավանդաբար ապահովել է բարձր վերջնական արդյունք: Այստեղ շաքարի ճակնդեղ մշակելու համար կան նախատվող պայմաններ, հատկապես Շիրակի մարզի՝ Ախուրյանի, Արթիկի, Անիի, Ամասիայի ու Լճու մարզի՝ Մպիտակի, և այլ տարածաշրջաններում: Նշված հումքի արտադրության հիման վրա նախատեսվում է Ախուրյանի տարածաշրջանում հիմնել շաքարի գործարան՝ շուրջ 44հազ.տ շաքարի արտադրության տարեկան հզորությամբ:

Շաքարի ճակնդեղի արտադրության արդյունավետության բարձրացումը պետք է կատարվի հիմնականում բերքատվություն և շաքարայնության բարձրացման հաշվին: Միջին բերքատվությունը կազմել է մոտավորապես 300ց հեկտարից, իսկ շաքարայնությունը 14-16%: Բերքատվությունը նախատեսվում

է հասցնել 400ց հեկտարից, իսկ շաքարայնությունը՝ 17-18%: Նշված ցուցանիշները ապստոխելու պայմաններում շաքարի ելքը կկազմի 11-12%: Շաքարի միջին ելքը մեկ հեկտարից կազմում է 30-35ց: Մինչդեռ, զարգացած երկրներում՝ Անգլիա, ԱՄՆ, Բելգիա, Գերմանիա, այն հասնում է 50-80ց հեկտարից և ավելի:

2.1.3. Կարտոֆիլի արտադրությունը

Հանրապետությունում կարտոֆիլը հանդիսանում է երկրորդ սրսբենային մթերքը՝ «երկրորդ հացը»: Օգտագործվում է՝

որպես սննդամթերք: Կարտոֆիլից արտադրվում է 100-ից ավելի սննդամթերք: ՀՀ մեկ րմուկի հաշվով սաբառման տարեկան նորման 58կգ է, իսկ փաստացի սաբառումը կազմում է 80 կգ: Մեկ կգ կարտոֆիլը սրսբումակում է 900կկալ էներգետիկ արժեք: Այն զբաղեցնում է մարդու տարեկան սննդաբաժնի մոտ 8%-ը,

կարտոֆիլը պարունակում է A, B, C, PP վիտամիններ, հանքային սղեր, յոդ, ծծումբ: Կարտոֆիլի սպիրտը օգտագործվում է բժշկության մեջ, օծանելիք արտադրելու համար.

օգտագործվում է տեխնիկական նպատակով: Պարունակում է 17.5% օսբա, կամ մեկ տոննայից կարելի է ստանալ 112լ սպիրտ, 55կգ հեղուկ ածխաբբու, 0.39լ սիվուխային յուղ, 1500լ մաք և այլն: Արտադրվում է չիփսեր, գլուկոզա, դեկստրին, օսբա: Պարունակում է 76.3% ջուր, 23.7% չոր նյութեր՝ 17.5% օսբա, 0.5%, շաքարներ, 2% սպիտակուց, 1% թաղանթանյութ, 0.9% մոխիր և 1.6% այլ նյութեր: Կարտոֆիլի սպիտակուցը բարձր է գնահատվում սննդի, թեթև և այլ արդյունաբերություններում,

բարձրարժեք կեր է հանդիսանում: Պարունակում է՝ մեկ կգ-ում 0.3 կերամիսովոր: Վերամշակման թափոնները նույնպես օգտագործվում են որպես կեր: Փրերը նույնպես օգտագործում են որպես կեր, կարող են սիլոսացնել այլ կերերի հետ միասին,

ինտենսիվ մշակաբույս է, պահանջում է արտադրական և աշխատանքային մեծ ծախսեր, օգտագործվում է ցանքաշրջանառության մեջ որպես շարահերկ մշակաբույս, բարձրացնում է աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածության մակարդակը,

բարձր արդյունավետ է: Ջբաղեցնում է ցանքատարածությունների մոտ 10%-ը՝ ապահովելով հանրապետության բուսամբուծության համախառն

արտադրանքի 28-30%-ը: Բարձր շահութաբեր է՝ 40-60%: Հասույթը մեկ հեկտարից կազմում է միջինը 1.3-1.6մլն.դրամ, կամ հացահատիկից շուրջ 4-5 անգամ ավելի: Նյութատար է: Ջրուղեցրած տարածքը կազմում է 32.5հազ.հա, համախառն բերքը 360-400հազ.տ:

Մեր կարծիքով, առաջիկայում կարստֆիլի ցանքերը անհարժեշտ է կայունացնել 30-32հազ.հա սահմաններում (աղյուսակ 1,2,3): Կարտոֆիլը դժվար փոխադրումակ է, շուտ վչացող մթերք է և դրս մշակման տարածությունների ինչպես ընդլայնումը, այնպես էլ կրճատումը արտահանման և ներդրման տրանսպորտային դժվար լուծվող խնդիրների կհանգեցնի: Արտադրության բարելավման միջոցառումներն անհարժեշտ է իրագործել, ինչպես դրանց ծավալի ավելացման ու որակի բարձրացման, այնպես էլ արտադրանքի կորուստների կրճատման ուղղությամբ: Հիմնականում Արարատի և Արմավիրի մարզերի շրջաններում հնարավոր է վաղահաս կարտոֆիլի երկու բերք ստանալ: Առաջին բերքի բարձր պլանները կօգտագործվեն որպես պարեն և բարձրորակ տնկանյութ ամառային ցանքի (երկրորդ բերքի) համար, իսկ երկրորդ բերքից կառանձնացվի տնկանյութ հաջորդ տարվա համար: Կարտոֆիլի արտադրության ավելացման հիմնական ուղին պետք է դառնա բերքատվության բարձրացումը: Հանրապետությունում այն վերջին տարիներին տատանվում է 87.3-131.2ց/հա սահմաններում (աղյուսակ 2), այն դեպքում, երբ առանձին շրջաններում՝ Կամո, Մարտունի, (Գեղարքունիքի մարզ), Տաշիր, Մտեփանավան (Լուռու մարզ), Ախուրյան (Շիրակի մարզ) և այլն: Կարտոֆիլի բերքատվությունը կազմել է 157-230ց/հա, որը վկայում է չօգտագործված ռեզերվների մասին: Կարտոֆիլի բերքատվության բարձրացումը հնարավոր է իրականացնել, նախ և առաջ, մշակման տեխնոլոգիայի կատարելագործման բարձր բերքատու և հիվանդությունների նկատմամբ դիմացկուն նոր սորտերի ներդրման միջոցով: Մասնավորապես, լայն տարածում պետք է սույլ հուլանդական սորտերին: Կարտոֆիլագործության գլխավոր հիմնահարցերն են բերքահավաքի մեքենայացումը՝ հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցների կիրառումը, սերմնաբուծության ցարգացումը, նոր սորտերի ստեղծման առաջադեմ եղանակների օգտագործումը, ձմռան ընթացքում բերքի պահպանումը: Այս խնդիրների լուծումը կնպաստի ճյուղի արդյունավետության բարձրացմանը: Հնարավոր կդառնա զարգացնել սպիրտի, օսլայի, չիպսի արտադրությունը:

2.1.4. Բանջարեղենի արտադրությունը

Բանջարաբուծությունը ՀՀ արտադրության համակարգի առաջատար ճյուղերից մեկն է, մեծ տեղ ունի հանրապետության տնտեսությունում:

1. Բանջարեղենը օգտագործվում է որպես սնունդ, հարուստ է վիտամիններով, հանքային աղերով, օրգանական թթուներով, ածխաջրերով, որոշ չափով սախոսակուցներով ու ճարպերով: Կանոնավորում է մարդու մարսողական և նյարդային համակարգերի աշխատանքը: Օգտագործվում է թարմ վիճակում, թթու դրած, եփած, չորացված, պահածոյացված:
2. Օգտագործվում է որպես հումք վերամշակող արդյունաբերությունում:
3. Հանդիսանում են ինտենսիվ մշակաբույսեր, մեկ հեկտարի հաշվով պահանջում են մեծ քանակի ժողովրդական ջուր, պարարտամիջոցներ, տեխնիկա, փոխադրամիջոցներ, սառնարան-պահեստարաններ, վերամշակող ձեռնարկություններ: Հեռակարար, նպաստում են ագրոպարենային համակարգի ինտենսիվ զարգացմանը: Լայն աստիճան է հանդիսանում ներդրումների համար:
4. Բանջարեղենի արտադրությունը աշխատատար է, նպաստում է աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածության քարճրացմանը:
5. Ունի բարձր ապրանքայնություն:
6. Ապահովում է բարձր արդյունավետություն: Չքաղեցնելով ցանքատարածությունների 6-7%-ը տալիս է բուսաբուծական համախառն արտադրանքի 14-15%-ը: Ապահովում է ծախսերի մեծ հատուցում, մեկ դրամ ծախսի հաշվով ապահովում է 0.5-0.6 դրամ շահույթ:
7. Արտահանվում է ինչպես թարմ, այնպես էլ վերամշակված վիճակում: Պահածոյացվածի հիմնական մասը արտահանվում է: Նախկինում արտադրված պահածոների շուկան Ռուսաստանն է և ԱՊՀ մյուս երկրները: Արտահանվում էր արտադրանքի 80%-ը, իսկ ներքին շուկայում իրացվում էր 20%-ը:

Բանջարեղենի արտադրությունը հիմնականում բավարարում է հանրապետության բնակչության և վերամշակող արդյունաբերության պահանջները: Այս արժեքավոր և դժվար փոխադրամակ մթերքները մեծ նշանակություն ունեն բնակչության սննդաբաժնի կազմում: Մեր կողմից կատարած հաշվարկները ցույց են տալիս, որ դրանց արտադրությունը առաջիկայում պետք է անընդհատ աճի հիմնականում բերքատվության բարձրացման և ցանքատարածությունների ընդլայնման հաշվին, ըստ որում՝ այդպիսի միտում այժմ արդեն նկատվում

է: Մեր կարծիքով, բանջարեղենի ցանքատարածությունները կանխատեսման հաշվարկային տարում կկազմեն շուրջ 22հազ.հա (աղյուսակ 1,2,3):

Հայաստանում մշակվում է բանջարեղենի 17 տեսակ, դրանցից հիմնականներն են լոլիկը, սմբուկը, պղպեղը, կաղամբը, վարունգը, սոխը և այլն: Արտադրվող ողջ բանջարեղենի ավելի քան 60%-ը կազմում է լոլիկը, որի զգալի մասը ենթարկվում է վերամշակման՝ տոմատի մածուկ, հյութ և այլն արտադրելու համար: Եուկայի պահանջներից ելնելով կճևավորվի բանջարեղենի տեսականու նոր կառուցվածք: Մեր կարծիքով, կապկասի լոլիկի տեսակարար կշիռը, կավելանա սմբուկինը, պղպեղինը, վարունգինը, սոխինը, ծաղկակաղամբինը, բամիայինը, դոմիկինը, լոբազգի բանջարեղենի տարբեր տեսակներինը և այլն: Տեսականու այսպիսի փոփոխությունները կիրազորվեն դրանց բույսի արտադրության ծավալների աճի պայմաններում: Բանջարեղենի քերքատվությունը չնայած վերջին տարիներին իջել է, սակայն դեռևս մնում է բավականին քարճր մակարդակի վրա: Այն 1990-2001թթ. միջինը հանրապետությունում տատանվել է 189.1-224.2ց/հա սահմաններում (աղյուսակ 2): Նշված ժամանակահատվածում ըստ մարզերի միջին քերքատվությունը տատանվել է 73.9-318.6ց/հա սահմաններում, որը խոսում է չօգտագործված խոշոր ռեզերվների մասին՝ ցածր քերքատվություն ունեցող տնտեսությունների մասին:

Բանջարագործության չօգտագործված ռեզերվների մասին է խոսում նաև այն փաստը, որ վերջին տարիների ընթացքում գրեթե չեն գործել ջերմոցային տնտեսությունները: Առաջիկայում նախատեսվում է դրանք սեփականաշնորհել: Կայուն էներգամատուսկարարման առկայության պայմաններում, ձմռան-զարման շրջանում, դրանք կարող են զգալիորեն թեթևացնել քնակչությանը բանջարեղենով ապահովելու գործը:

2.1.5. Բոստանային մշակարույսերի արտադրությունը

Չարգացման հնարավորությունները հանրապետությունում մեծ են: Առաջիկայում անհրաժեշտ է ընդարձակել դրանց ցանքերը և բարձրացնել քերքատվությունը այն հաշվով, որպեսզի լրիվ սպառելիքի բնակչության պահանջմունքները բոստանեղենի նկատմամբ: Դրան կնպաստի ոռոգման համակարգի բարեկարգումը:

2.1.6. Կերային մշակարույսերի արտադրությունը- ելնելով անասնաբուծական մթերքներով բնակչությանը ապահովելու անհրաժեշտությունից, հատուկ

աշաղղության և արժանի կերարտադրության բարելավումը, մասնավորապես, կերային ցանքերի ընդլայնման և ցանքատարածությունների կառուցվածքային բարեփոխումների միջոցով: Հանրապետության սակավահողության պայմաններում ցանկալի չէ կերային մշակաբույսերի ցանքերի ընդլայնումը այն շրջաններում, որտեղ զարգացում է ստացել խստորակրթությունը, պտղագործությունը և հարավային բանջարագործությունը: Հետևապես, կերարտադրությունը սնեիրաժեշտ է զարգացնել անասնաբուծական շրջաններում, բարելավման համապատասխան միջոցառումների իրականացման պայմաններում: Ներկայումս Արարատյան հարթավայրի շրջաններում ցանքատարածությունների զգալի մասը զբաղեցված է կերային մշակաբույսերի տակ, հանգամանք, որի արդյունավետությունը և նպատակահարմարությունը խիստ կասկածելի է: Մեր կարծիքով, այստեղ ցանքատարածությունների կառուցվածքային բարեփոխումների տեսանկյունից առաջիկայում ուսցիժնալ պետք է համարվի բանջարեղենի, բոստանեղենի, վազուհաս կարտոֆիլի ցանքերի ընդլայնումն ի հաշիվ կերային մշակաբույսերի կրճատման, իսկ վերջիններիս ցանքերն անհրաժեշտ է ընդլայնել նախալեռնային և լեռնային շրջաններում, մասնավորապես, դրանց տակ զբաղեցնելով նոր յուրացվող «թափված հողերը»: Այս նկատառումները մենք հաշվի ենք առել հաշվարկային տարվա կերարտադրության զարգացման նախագիծը կազմելիս: Կերարտադրության արդյունավետությունը անմիջականորեն կապված է կերային մշակաբույսերի բերքատվության մակարդակից: Այդ անփոփոխ պայմաններում ինչքան այն բարձր է, համապատասխանորեն բարձր է նաև տվյալ մշակաբույսի արտադրության արդյունավետությունը: Այդ տեսանկյունից, նախ անհրաժեշտ է կարգավորել հանրապետությունում կերային մշակաբույսերի սերմնաբուծության հարցը: Կերային մշակաբույսերի սերմերի ներմուծման տարեկան ահնրաժեշտ ծավալը կազմում է ոչ պակաս, քան 10-15 հազ.տ: 1991թ. հետո դրանց ներմուծման անբավարար կազմակերպման բացասական ազդեցությունը զգացվում է վերջին տարիների կերային քաղաքի անբավարար վիճակով: Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարությունը 1995թ. ԱՄՆ-ից ներմուծել է որոշ քանակի երեքմուկի և այլ կերյին մշակաբույսերի սերմեր, որոնք արդեն 1996թ. զարմանը օգտագործման համար առաջարկվել է գյուղացիական տնտեսություններին: Շատ կարևոր է նաև համապատասխան սերմնանյութի ներմուծման հիման վրա մտակա տարիներին արտադրության մեջ ներդնել այնպիսի բարձր բերքատու կերային նոր մշակաբույսեր, ինչպիսիք են սոյան, ամարանուրը, կերային սպանախը, ոսպը, կուլտարին և այլն: Օրինակ,

համընթացության մասնագետների ուսումնասիրությունները հիմնավորում են ամառամուսնու մշակման բարձր արդյունավետությունը: Նրանց կարծիքով, ամառամուսնու 50հազ.հա վրա մշակելու պայմաններում կարելի է լուծել կերային բազայի սննդամթերքի և հատկապես սպիտակուցների կերերի հարստացման խնդիրը: Ամառամուսնու գանգավածային մշակումը համընթացությունում անհրաժեշտ է սկսել արդեն մուսկա տարիներին և հետագայում այդ մշակաբույսին հատկացնել 10-15հազ. հեկտարից ոչ պակաս տարածություն: Մայիսի լայնածավալ օգտագործումը նույնպես զգալիորեն կբարելավի կերային բազայի վիճակը:

Կերարտադրության և կերային հաշվեկշռի վիճակը կախված է գյուղացիական տնտեսությունների շահագրգռվածությունից, նրանց հնարավորություններից և կառավարության կողմից նրանց ցայց սուբսիդիային աջակցությունից: Ընկերային տնտեսությանն անցման շրջանում գյուղացուն անհրաժեշտ է օգնել բարձր քերքատու կերային մշակաբույսերի սերմերի, պարարտանյութերի, համակցված կերերի ձեռք բերման գործում, որից հրաժարվելը բացասական կարող է անդրադառնալ համընթացությունում կերարտադրության արտադրության ծավալի ու արդյունավետության վրա:

2.1.7. Այգեգործական հումքի արտադրության զարգացումը

Այգեգործությունը Հայաստանի գյուղատնտեսության սպառնալուծությունն է և առաջիկայում պետք է ստանա իր ուրույն զարգացումը: Գյուղատնտեսության առջև դրված խնդիրները առաջին պլան են մղում խաղողագործության և սպորտաբուսերի լուծումը և քանակապես տեղաբաշխումը՝ որպես համընթացության գյուղատնտեսական արտադրության առաջատար ճյուղերի: Այդ ճյուղերի զարգացումը կնպաստի ոչ միայն բնական պայմանների (առաջին հերթին հողի առավել ինտենսիվ օգտագործումը), այլև գյուղատնտեսության արդյունավետության զգալի աճին: Ներկայումս խաղողի և սպորտաբուսերի մշակման տարածությունը, ինչպես արդեն նշել ենք, պակասելու միտում ունի: Նոր ստեղծված գյուղացիական տնտեսությունները նյութապես դեռ պարարտա չեն ծախսեր կատարել նոր այգիները հիմնման համար, որոնք քերքատու կղանցան 4-5 տարուց ոչ շուտ և ավելի շահագրգռված են ունենալ քերքատու վարելահողեր: Բացի դրանից, դժվարացել է բարձրորակ տնկանյութերի, քունսպիտակուցների, այգիներ մշակող մեքենաների ձեռք բերման գործը: Ուստի կառավարությունը նպատակա-

աղղված միջոցառումներով պետք է շահագրգռի գյուղացուն նշված ճյուղերի չորքրած ներուժի վերականգնման և հետագա զարգացման համար աղյուսակներ 5,6,7,8):

Աղյուսակ 5

Պտղի ալգիմների տարածությունը և համախառն քիչքը (սյուուղ և հատասպուղ)

Մարզեր	1989թ	Տարածությունը, հազ.հա					2001թ., % -ով		Հաշվարկային աւաքին % -ով	
		1990թ.	1995թ.	2000թ.	2001թ.	հաշվարկային աւաքի	1990թ. ճի.	2000թ. ճի.	1990թ. ճի.	2000թ. ճի.
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10
Արագածոտն	5.8	5.3	3.9	3.4	3.5	4.0	66.0	102.9	75.5	114.3
Արարատ	6.4	6.5	3.7	3.7	3.8	3.7	58.5	102.7	56.9	97.4
Արմավիր	9.1	9.1	7.8	4.1	4.0	6.1	44.0	97.6	67.0	152.5
Գեղարքունիք	2.0	1.6	1.3	1.2	1.2	0.4	75.0	100.0	25.0	33.3
Լոսի	5.5	5.2	4.1	1.5	1.6	2.2	30.8	106.7	42.3	137.5
Կոտայք	7.7	7.7	3.8	3.3	3.1	4.6	40.3	93.3	59.7	148.4
Շիրակ	0.7	0.5	0.4	0.2	0.2	0.2	40.0	100.0	40.0	100.0
Սյունիք	3.0	2.9	1.9	2.3	2.3	1.6	104.6	100.0	55.2	63.6
Վայոց Չար	2.5	2.4	3.3	1.1	1.1	2.0	45.8	100.0	83.3	181.0
Տավուշ	7.6	7.6	4.5	1.0	1.1	6.0	42.3	110.0	78.9	545.4
Երևան	1.4	1.3	0.3	0.9	0.9	0.5	69.2	110.0	38.5	83.3
Ընդամենը	51.7	50.1	35.0	22.7	22.8	31.3	45.3	99.6	62.5	137.9
Համախառն քիչքը (հազ.տ)										
Արագածոտն	28.3	20.0	22.4	16.0	24.0	25.2	120.0	150.0	126.0	105.0
Արարատ	32.7	18.2	25.1	27.4	24.6	26.4	135.2	89.8	145.0	107.3
Արմավիր	40.3	38.4	52.4	46.7	22.1	55.6	57.6	47.3	144.8	251.6
Գեղարքունիք	10.3	7.0	7.6	3.6	4.4	4.4	62.9	122.2	62.9	100.0
Լոսի	23.0	14.0	3.9	5.6	2.4	6.0	17.1	42.9	42.9	250.0
Կոտայք	30.0	24.2	12.4	8.7	12.2	17.2	49.0	140.2	69.1	141.0
Շիրակ	2.7	2.5	2.2	0.6	0.7	0.9	28.0	116.7	36.0	128.6
Սյունիք	11.3	9.1	5.4	9.3	3.9	6.5	42.9	41.9	71.4	166.7
Վայոց Չար	6.8	5.4	5.0	5.2	4.8	9.0	88.3	92.3	166.7	187.5
Տավուշ	48.2	14.0	9.2	2.5	1.6	7.2	11.4	64.0	51.4	450.0
Երևան	7.5	1.4	0.5	2.9	1.7	1.6	121.4	58.6	114.3	94.1
Ընդամենը	241.1	154.2	146.1	128.5	102.4	160.0	66.1	79.7	103.3	156.2

Երազողի աշգիների տարածությունը և ձամախառն քերքը

Մարզեր	1988թ.	Տարածությունը, հազ.հա					2001թ. %-ով		Հաշվարկային տարիք, %-ով	
		1990թ.	1995թ.	2000թ.	2001թ.	հաշվարկային տարիք	1990թ թվ.	2000թ թվ.	1990թ թվ.	2000թ թվ.
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10
Արագածոտն	3.8	3.4	3.1	2.3	2.4	2.7	41.2	104.3	79.4	112.5
Արարատ	10.2	9.2	6.6	3.7	3.9	6.8	42.4	105.4	73.9	174.4
Արմավիր	10.0	9.4	8.4	5.7	5.3	8.4	56.4	93.0	89.4	158.5
Գեղարքունիք	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Լոռի	0.2	0.2	0.1	0.069	0.069	0.1	3.5	100.0	50.0	144.9
Կոտայք	1.6	1.6	1.0	0.7	0.6	1.0	37.5	85.7	62.5	166.7
Շիրակ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Սյունիք	0.3	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	50.0	100.0	50.0	100.0
Վայոց Շոր	1.1	0.8	0.8	0.6	0.6	0.7	75.0	100.0	87.5	116.7
Տավուշ	4.5	3.8	2.9	1.3	1.2	2.1	31.6	32.3	55.3	175.0
Երևան	0.8	0.6	0.5	0.6	0.6	0.5	100.0	100.0	83.3	83.3
Ընդամենը	32.5	29.2	23.6	15.069	14.769	22.4	50.7	98.7	76.7	151.4

Համախառն քերքը (հազ.հա)

Արագածոտն	18.0	10.0	11.0	6.1	5.1	12.5	51.0	83.6	125.0	245.1
Արարատ	82.7	62.1	63.7	45.8	39.9	66.6	64.3	87.1	107.2	166.9
Արմավիր	67.2	42.0	58.1	47.9	56.1	65.0	133.6	117.1	154.8	116.1
Գեղարքունիք	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Լոռի	0.3	0.5	0.1	0.3	0.3	0.3	60.0	100.0	60.0	100.0
Կոտայք	8.3	4.0	2.6	1.0	0.7	2.7	17.5	70.0	67.5	385.7
Շիրակ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Սյունիք	2.0	2.1	0.7	0.5	0.7	0.5	33.3	140.0	23.8	71.4
Վայոց Շոր	2.0	1.5	2.5	4.0	2.7	3.6	180.0	67.5	240.0	133.3
Տավուշ	28.5	19.1	14.0	6.3	8.0	11.4	41.3	127.0	59.7	142.5
Երևան	5.2	2	2.2	3.9	3.0	2.4	150.0	76.9	120.0	80.0
Ընդամենը	214.0	143.3	154.9	115.8	116.5	165.0	81.3	100.6	115.1	141.6

Պտուղի և խաղողի աշգիների քերքառությունը, ց/հա

Մարզեր	1990թ.	1995թ.	2000թ.	2001թ.	Հաշվարկային տարիք
1	2	3	4	5	6
Պտուղ					
Արագածոտն	37.7	57.4	46.5	69.2	80.0
Արարատ	48.2	67.8	84.6	77.3	88.0
Արմավիր	42.2	67.2	123.2	58.1	97.0
Գեղարքունիք	43.8	58.5	31.0	37.3	80.0
Լոռի	26.9	9.5	41.9	18.6	48.0
Կոտայք	32.3	32.6	25.8	40.1	46.0
Շիրակ	50.0	55.0	32.4	33.0	50.0

աղյուսակ 7-ի շարունակություն

1	2	3	4	5	6
Սյունիք	31,4	28,4	41,2	17,0	42,0
Վայոց Ձոր	22,5	15,1	47,0	46,3	50,0
Տավուշ	18,4	20,4	23,8	14,7	30,0
Երևան	10,8	16,7	33,7	19,8	35,0
Ընդամենը	42,6	41,7	58,8	47,6	60
Խաղող					
Արագածոտն	29,4	35,5	26,7	21,2	50,0
Արարատ	67,5	96,5	132,0	116,8	120,0
Արմավիր	44,7	69,2	84,6	106,6	100,0
Գեղարքունիք	-	-	-	-	-
Լոռի	25,0	10,0	37,5	38,1	40,0
Մատաղ	25,0	26,0	15,0	11,5	33,0
Շիրակ	-	-	-	-	-
Սյունիք	105,0	35,0	41,3	76,8	78,0
Վայոց Ձոր	25,0	31,3	71,9	46,7	72,0
Տավուշ	50,3	48,3	49,9	63,9	67,0
Երևան	33,3	44,0	63,0	49,1	65,0
Ընդամենը	49,1	67,8	78,0	81,7	90,0

Աղյուսակ 1

Խաղողագործության և պղպարուծության զարգացումը հեռանկարում

Ցուցանիշներ	2001թ.	Նախա- տեսվում է	Հաշվարկային տարի, %
		Հաշվարկային տարի	2001թ. նկատմամբ
Խաղողագործություն			
Խաղողի այգիների տարածությունը, հազ.հա	14,8	22,4	151,4
այդ բլում՝ բերքատու	14,3	18,3	128,0
Բերքատվությունը, գ/հա	81,4	90	110,6
Համախառն բերքը, հազ.տ	116,5	165	141,6
Պղպարուծություն			
Պտղի այգիների տրամաք, հազ.հա	22,8	31,3	137,3
այդ բլում՝ բերքատու	21,5	26,7	124,2
Բերքատվությունը, գ/հա	47,6	60	126,1
Համախառն բերքը, հազ.տ	102,4	160	156,3

ա) Խաղողի արտադրությունը

Հանրապետության տնտեսության համար խաղողի դերը զգալի է:

1. **Խաղողը լիարժեք սննդամթերք է:** Մեկ բնակչի հաշվով տարեկան միջի նորման 20 կգ է: Պարունակում է վիտամիններ, օրգանական թթուներ, հեշտ յուրացվող ածխաջրեր, հանքային աղեր և այլն: Թարմ խաղող օգտագործումը նպաստում է աղետամոքսային, տուբերկուլյոզային, արյա պակասության հիվանդությունների բուժումը:

2. **Խաղողը լիարժեք հումք է վերամշակման համար:** 20-22%

շաքարայնությամբ 100գ/հա բերքատվության դեպքում մեկ հեկտարից կարելի է ստանալ 650-750դալ, գինի կամ 250դալ օդի: Անթափոն արտադրությունը այստեղ մեծ հնարավորություններ ունի: Մեկ տոննա խաղողի վերամշակման թափոնից կարելի է արտադրել՝ 2.1կգ գինեթթու, 0.81դալ էթիլային սպիրտ, 20կգ էմանտի եթերացող, 2.8կգ խաղողայուղ, 1.65կգ տանին, 0.83 դալ հեղուկ էմաներկիչ, 2.13կգ ֆուր ֆուրոլա, 47.56կգ կերային խմորիչներ, 20կգ ածխաթթու գազ:

3. **Թաքմ խաղողը, կոնյակները, տեսակավոր գինիները, հյութերը, արտահանվում են հանրապետությունից**
4. **Խաղողագործությունը երկրագործության ինտենսիվ ճյուղերին է դասվում:** Չքաղցնում է մշակվող հողերի 2,8%, տալիս է քուսարածության համախառն արտադրանքի 5-6%-ը:
5. **Ենթահամալիրը աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածության գործում մեծ տեղ է զբաղեցնում՝ շուրջ 200 հազար մարդ այս կամ այն չափով զբաղված է այդ ուղղությամբ:**
6. **Խաղողի այգին (բերքատու) հանդիսանում է հիմնական արտադրական ֆոնդ, իսկ տնկանյութը շրջանառու ֆոնդերի ակտիվ տարրերից է և դրանց վրա ծախսերը կապիտալ ներդրումների կարևոր հոդվածներից են:**
7. **Ճյուղը ունի բարձր ապրանքայնություն:**

Խաղողի այգիների համաշխարհային տարածքը շուրջ 10մլն. հեկտար է կազմում, համախառն արտադրանքը՝ 36-38մլն.տ: Խոշոր արաադրողներ են՝ Իսպանիան, Իտալիան, Ֆրանսիան: Հայաստանը ունի 14.8հազ.հա խաղողի այգի, արտադրում է 130-150հազ.տ խաղող: Այն պատմականորեն զարգացած ճյուղ է, ունի 3 հազար տարվա պատմություն: Ստեղծվել են տեղական պլաման-ներին հարմարված սորտեր՝ «Ոսկեհառ», «Գատան դմակ», «Մխիթայի», «Արարեսնի», «Երևանի», «Հաղիսի», «Նազելի»: Նոր սորտերին են պատկանում՝ «Արմենիա», «Տոկուն», «Հրազդան», «Հաղթանակ», «Լարմերահյուր» և այլն: Ճյուղի զարգացման համար հեռանկարում կարևորվում է՝

շուկայի իրավիճակի ուսումնասիրությունն ու զարգացումը, գույքագրումը,

ճյուղի կայունուցման և զարգացման առաջնային ուղիները սահմանումը, վերամշակող արդյունաբերության զարգացման առաջնային ուղղությունների որոշումը,

ներդրումների արդյունավետության բարձրացումը,

մասնագիտացման խորացումը և տեղարաշխան կատարելագործումը:

Այս բոլորի կողքին ճյուղի զարգացման հիմնական ուղին պետք է լինի արտադրանքի որակի բարձրացումը, մինչև միջազգային ստանդարտների մակարդակը: Միայն այդ պայմաններում ճյուղում ստեղծված ներուժը կաշխատի արդյունավետ: Վերջին տարիներին սեփական շրջանառու միջոցների համալրման, հումքի ձեռք բերման և արտադրանքի իրացման հետ կապված ռժվարությունները հանգեցրին ճյուղի արտադրության ծավալների խիստ անկմանը: Արդյունքում, վերանշակող արդյունաբերության համախառն արտադրանքի կառուցվածքում գինեգործության տեսակարար կշիռը կազմում է 20-22% նախկին 30-33%-ի փոխարեն: Ներկայումս որոշ աշխուժություն է նկատվում խաղողագործական ենթահամալիրի զարգացման ասպարեզում: Արտադրություն է ներդրվել նոր տեխնոլոգիաներով պատրաստած գինիներ, քաղմաթիվ տեսակի օգիներ, կոնյակի նոր արտադրատեսակներ:

Հայաստանը իր խաղողի այգետարածքներով, գինեգործության ծավալներով դեռևս չի կարող մրցակցել շատ արտասահմանյան երկրների հետ, սակայն կոնյակի որակով լայն ճամաչում ունի: Մովորակյան և տեսակալոր սեզանի անապակ, խերեսային և շամպայն գինիների արտադրությունը նախատեսվում է ներքին շուկայի պահանջները բավարարելու համար, իսկ հումքի մի մասը կենթարկվի թորման կոնյակի սպիրտ, սպիրտահումք, օգի, սպիրտ ռեկտիֆիկատ արտադրելու ծամար: Կարևորվեն քննդեցված գինիներ՝ պորտվեյններ և աղանգերային գինիներ, դրանք հասունացնելով տակառներում կամ բուտերում:

Խաղողի արտադրությունը առաջիկայում մնալու է հանրապետության գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման հիմնական ճյուղերից մեկը: Գյուղին հսկայական վնաս է հասցնում այգետարածքների այժմյան կրճատումը: Մոտակա տարիներին դրանց մի մասը կարելի է վերականգնել: Մահմանափակ տարածքի պատճառով հանրապետությունում խաղողի այգիների տարածքը հեռանկարում կկայունանա մոտավորապես 25-30հազ հա սահմաններում: Հաշվարկային տարում նախատեսվում է խաղողի այգիների տարածքը հասցնել 22.4հազ.հա, միաժամանակ բարձրացնելով քեքքառվությունը: Համաարտասխանորեն կապելանա նաև համախառն քեքք:

Վերջին տարիներին խաղողի նոր այգիներ ստեղծելիս նախապատվությունը տրվել է սեղանի սորտերին: Մասնագետների կարծիքով, նոր այգիների ստեղծման և հմերի վերակառուցման ժամանակ արդյունավետ է օգտագործել բարձր շաքարայնությանը և քարձր քեքքատ: այնպիսի սորտեր, որոնք որակյալ հումք են համդիսանում գինու և կոնյակի արտադրության

համար: Ինչպես խաղողի այգիների տարածությունները այնպես էլ խաղողի արդյունաբերական արտադրությունը կենտրոնացվել են Արարատի և Արմավիրի մարզերի տնտեսություններում: Այստեղ են տեղաբաշխված խաղողի այգիների տարածության 62.2%-ը և արտադրանքի 82.4%-ը: Հետևաբար, խաղողի արտադրությունն ավելացնելու միջոցառումները պետք է նպաստեն հենց այդ շրջաններում ճյուղի վիճակի բարելավմանը: Այն, ասպեկտներով համարպետության բնակչության պահանջարկը, կարող է ավելացնել նաև վերամշակող արդյունաբերությանը հումքի մատակարարման և խաղողի ու նրա արտադրատեսակների արտահանման ծավալները: Խաղողի համախառն արտադրանքը նախատեսվում է ավելացնել հիմնականում բերքատվության բարձրացման հաշվին: Այսպես, 1995թ. խաղողի այգիների տարածության կրճատման պայմաններում համախառն բերքը 8.1% ավել է եղել 1990թ. 33.0% 2001թ. համապատասխան ցուցանիշից: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ 1995թ. մեկ հեկտարի բերքատվությունը 38.1%-ով բարձր է եղել 1990թ. և շուրջ 20%-ով ցածր 2001թ. բերքատվությունից: Այդ պայմաններում որոշ նախկին վարչական շրջանների տարածքներում ապահովվել է շատ ավելի բարձր բերքատվություն, քան տվյալ տարվա միջինը հանրապետությունում: Օրինակ 2001թ. Արմավիրի մարզում ստացվել է միջինը 106.6ց/հա, Արարատի՝ 116.8, որը հանրապետական միջինից բարձր է համապատասխանաբար 25.2 և 35.4%: Միևնույն ժամանակ հանրապետությունում խաղողագործությամբ զբաղվող 9 մարզերից և 19 տարածաշրջաններից համապատասխանորեն՝ 7 մարզերում և 13 տարածաշրջաններում միջին բերքատվությունը ցածր է եղել հանրապետական միջինից: Բերքատվության այսպիսի խիստ տասանունները ըստ տարիների և նույն տարվա ընթացքում մատնանշում են չօգտագործված ռեզերվների առկայությունը: Ներկայումս դեռևս շատ են խաղողի ջրման, բերքահավաքի, քիմիկատներով բուժման ժամկետների խախտումները: Ազդու տեխնիկական ժամկետներից կատարված շուտ բերքահավաքը իջեցնում է շաքարայնությունը, գլյուկոզայի և ֆրուկտոզայի պարունակությունը, անուշաքույր նյութերի քանակը: Պակասում են նաև օրգանական թթուների քանակը, որոնք որոշիչ դեր են խաղում գինու և կոնյակի որակի, համային հատկանիշների ձևավորման գործում: Այդ իսկ պատճառով լուրջ ուշադրություն պետք է դարձվի խաղողի մշակման տեխնոլոգիայի կատարելագործմանը: Նշված միջոցառումները պետք է զուգակցվեն խաղողի՝ ըստ սորտերի և շրջանների ճիշտ տեղաբաշխման խնդրի լուծման հետ: Արարատյան հարթավայրի շրջանները հիմնական բազա կհանդիսանան թունդ և ազանդերային գինիների

արտադրության և հանրապետության բնակչությունը խաղողի սեղանի սորտերով ապահովելու համար: Արտաշատի, Էջմիածնի և Արմավիրի տարածաշրջանների սահմաններում խաղողագործությունը կզարգանա սեղանի, շամպայն գինիների և կոնյակի գինեմյութի արտադրության ասպեկտման ուղղությամբ: Աշտարակի և Նախիջի տարածաշրջանները հույժ կարտադրեն սեղանի գինիների, շամպայնի և կոնյակի գինեմյութերի համար: Մեղրու տարածաշրջանում խաղողագործությունը կմասնագիտանա ադամանեռային և կիսաքաղցր գինիների, Եղեգնաձորում սեղանի կարմիր և կիսաքաղցր գինիների ու շամպայնի, Տավուշի, Նոյեմբերյանի և Իջևանի տարածաշրջանում սեղանի քույլ, շամպայն գինիների և մասամբ կոնյակի գինեմյութի արտադրության ուղղությամբ: Նշված տարածաշրջաններում, բացի Աշտարակից, կզարգանա մակ խաղողի սեղանի սորտերի արտադրությունը: Մեծ տարածում պետք է ստանան խաղողի «Ոսկեհաս», «Մախպի», «Գառան դմակ», «Ռկացիտելի», «Արենի», «Կախեթի» տեխնիկական սորտերը: Անհրաժեշտ է ավելացնել սպիտակ ու վարդագույն «Մուսկատի» և «Մափերավի» սորտերին հատկացվող տարածությունները: Սեղանի սորտերից անհրաժեշտ է զարգացնել «Արաքատի», «Նազելի», «Թավրիզենի», «Երևանի» վարդագուն ու դեղին և այլ սորտեր: Ճյուղում նախատեսված է ներդնել հասունացման և արքեր ժամկետներ ունեցող խաղողի սեղանի և տեխնիկական նոր սորտեր, որոնք հույժ կծառայեն քարճորակ գինիների և կոնյակի արտադրության համար: Անհրաժեշտ է ավելացնել մակ ցրտադիմացկուն և երկարաժամկետ պահպանվող սորտերը, որի համար պետական ամկարանները կարող են մշակել և բազմացնել ցանկալի տնկիներ և դրանք բաժանել գյուղացիական տնտեսություններին:

Խաղողագործության արդյունավետության բարձրացումը պահանջում է աշխատանքներ տանել այգեբաղի, այգեբույսի, բերքահավաքի գործընթացները մեքենայացնելու ուղղությամբ: Անհրաժեշտ է մակ դիմացկուն սորտերի ստացման ու տարածման միջոցով բարձրացնել հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի արդյունավետությունը: Շատ կարևոր է բարձրորակ բուսաբանիկատների և բուժամյութերի մատակարարման կազմակերպման բարելավումը:

բ) Պտղի արտադրությունը

Պտղաբուծությունը մեծ նշանակություն ունի ՀՀ տնտեսության համար:

1. Պտուղները և հատապտուղները արժեքավոր սննդամթերք են: Սննդի համար

սպառման տարեկան նորմայով մեկ քմակչի հաշվով անհրաժեշտ է 72կգ, որից 35-44կգ խնձոր, 11-14կգ կորիզավոր, 4-8կգ ցիտրուսներ և այլն: Պարունակում են օրգանիզմի համար անհրաժեշտ շատ սննդատարրեր, վիտամիններ, օրգանական բջույններ, միկրոտարրեր և այլն:

2. Հումք են վերամշակող արդյունաբերության համար (սլադրաստում են՝ հյութեր, գինիներ, մուրաբա, ջեմ, կոմպոտներ, չիր և այլն): Վերամշակվել են (մինչև 1990թ.) 100-110հազ.տ, քերքի կեսից ավելին որից պատարաստում էին 80-100մլն.սլայմ. տուփ պահածո, 200-260մլն.սլայմ. տուփ քնական հյութեր, մեծ քանակությամբ գինի: Դրանք բոլորը սլադրաստվում են նաև տնայնագործական եղանակով:
3. Հումքը թարմ վիճակում և վերամշակված պահածոները արտահանվում են: Օրինակ՝ ծիրանը, դեղձը, մուռը, թուզը արտահանման լավ հնարավորություններ ունեն:
4. Կապիտալառար է, աշխատատար է: Բազմամյա տնկարիճերը (սլոդրաստ ալգիները հիմնական ֆոնդերի ակտիվ մաս են հանդիսանում, իսկ տնկանյութերը շրջանառու ֆոնդերի):
5. Պտուղները և դրանց վերամշակման որոշ նյութեր դեղորայք են համարվում: Ծիրանի, դեղձի կորիզներից ստացված յուղը օգտագործվում է դեղագործության մեջ:
6. Պտուղները ճիշտ մշակելու դեպքում ապահովում են քարձր շահութաբերություն: Դրանք դժվար փոխադրունակ են և շուտ փչացող: Սակայն, լավ պահպանելուց ապահովում են քարձր հատուցում: Դրանցից է ստացվում հանրուսպետության բուսաբուծական արտադրանքի 7-8%-ը:

Պտղահատասպտուղատու մշակաբույսերին են պատկանում.

ընդավոր և կորիզավոր պտուղները (տանձ, խնձոր և այլն),
ընկուզավորները (ընկույզ, մուշ, տխիլ, պիստակ, շագանակ, և այլն),
հատասպտուղները (հաղարջ, մոշ, մորի, գետնամորի, ելակ, թուզ և այլն),
մերձարևադարձային և ցիտրուսային մշակաբույսերը՝ կիտրոն, մարիճջ, արքայամարիճջ, թուզ, մուռ, արքայախնձոր, փշատ և այլն:

Պատմաբանները նշում են, որ դեռ մ.թ.ա. 300թ. Արգիշտի 2-ի որդի Ռուսա թագավորի ժամանակ կառուցվել է (Էբեթունուց ոչ հեռու) ջրանցք սլոդատու և խաղողի այգիների ռոտզման համար:

Ներկայումս վերամշակվում է շուրջ երկու-երեք անգամ պակաս առկա հնարավորություններից: Հումքի արտադրությունը կանոնավորվում է շուկայական առ ու ծախս կանոններով: Դա դժվարանում է մանր գյուղացիական

տնտեսությունների ապրանքային սահմանափակ հնարավորություններով, տրանսպորտի պակասով, հումքի տուսկանու խայտարդեությունը, հումքի որակով, արտադրության ծավալների կրճատմամբ: Դեռևս չեն բավարարում տարայի, փաթեթավորման, գովազդի ու շախատանքների: Դժվարացել է ու քանկացել էներգակիրների, շաքարի, կափարիչների, տարանների, նորագույն տեխնիկայի ձեռք բերումը և օգտագործումը, անբավարար է շուկայի մարքեթինգային ուսումնասիրման վիճակը:

Պտղատու այգիներ մշակում են հանրապետության գրեթե բոլոր շրջաններում: Հայաստանում 1921թ. պաշտպանությունը զբաղեցրել է ընդամենը 1.5հազ.հա տարածություն, իսկ 1990թ. 50.1հազ.հա, որոնցից 34.4հազ.հա վարժեք այգիներ են: Սեփականաշնորհման տարիներին այգիների ոչ վարժեքության, ռոզման ջրի, քունաքիմիկատների ու բուժանյութերի և մեքենայացման միջոցների պակասի, ինչպես նաև ճյուղի զարգացման տնտեսական լծակների անկատարելիության պատճառով սրտոտու այգիների տարածությունը նվազելու միտում ունի: Հանրապետության սրտոտու այգիների մտավորապես 50%-ը տեղաբաշխված է Արարատի, Արմավիրի և Արագածոտնի մարզերի շրջաններում: Այգիների շուրջ 50 %-ը կորիզավոր պատղների տակ են, 47-ը՝ հնդավորների և 3%-ը՝ մերձարևադարձայինների, ընկույզների ու հաստաբուղների:

Պտղի ամենաբարձր բերքը հավաքվել է 1988թ.՝ 241հազ.տ, իսկ ամենացածրը 1993թ. 49.6հազ.տ: Համախառն արտադրանքի ձևավորման գործում կարևոր դերը պատկանում է բերքաավությանը, որը 1988թ. միջին հաշվով կազմել է 68ց/հա, 1993թ.՝ 14.2 և 2001թ. 47.6ց/հա: Խիստ տարբեր են միջին շրջանային բերքատվության մակարդակները, 1990-1995թթ. ըստ տարածաշրջանների այն աատանվել է 6.5ց/հա-ից (Գուգարք) մինչև 106ց/հա (Նաիրի): Արտաշատի, Արմավիրի, Աշտարակի, Նաիրիի նվազին վարչական տարածաշրջանների մասնագիտացված որոշ տնտեսություններ ապահովել են մինչև 200ց/հա բերքատվություն: Այդ տարբերությունը մասամբ ճյուղի հնարավորությունների ոչ լրիվ օգտագործման հետևանք են: Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ պաղարածությանը մասնագիտացված տարածաշրջանները հիմնականում ճիշտ են ընտրել արտադրության զարգացման ուղղությունները, որոնց հետագա խորացումը պետք է հիմնվի ինտենսիվ գործունեության լայն օգտագործման վրա: Առուչիկայում նպատակահարմար է կատարել որոշ կառուցվածքային տեղաշարժեր, մասնավորապես՝ Արարատի և Արմավիրի մարզերի (Արարատյան հարթավայրի) շրջաններում առավելու-

թյունը նպատակահարմար է սալ կորիզավոր պտուղներին (ղեղձ, ծիրան, կեռաս, սալոր, բալ, և այլն), իսկ հեղավորների (խնձոր, տանձ) արտադրությունը տեղափոխել Արագածոտնի և Կոտայքի մարզերի (Մախալեռնային գոտի) շրջանները:

Համրապետությունում նախատեսվում է նպաստել մսե վայրի պտուղների և հատապտուղների տարածմանը:

Ներկայումս պտղարտադրությունը դեռ ի վիճակի չէ ապահովել համրապետության պահանջմունքները: Հաշվառվածները ցույց են տալիս, որ հեռանկարում դա հնարվար է իրագործել տեղական արտադրության հաշվին: Սակայն, 2000թ. ամերաժեշտ է կայունացնել պտղատու այգիների տարածությունը, իսկ հաշվարկային տարում զգալիորեն ընդլայնել այն՝ բարձրացնելով դրանց լիարժեքությունը: Մեծածավալ աշխատանքներ են սարավում բերքատվության բարձրացման ասպարեզում: Ելնելով յուրաքանչյուր տարածաշրջանի կոնկրետ քնակլիմայական պայմանների առանձնահատկություններից, շատ կարևոր է յուրացնել ճյուղի վարման գիտականորեն հիմնավորված համակարգեր, կարգավորել ռոզման, քիմիացման, մեքենայացման խնդիրների լուծման աշխատանքները, զարգացնել համապատասխան սուկարանային տնտեսություն, կուլմակերպել բարձր բերքատու տնկիների ներմուծում: Ըյուղի վերականգնման և հետագա զարգացման համար նախատեսվող վերը հիշատակված և շատ այլ միջոցառումների իրականացման համար, դեպի զարգացած շուկայական տնտեսություն անցումային շրջանում, անհրաժեշտ է բազմակողմանիորեն օգտագործել պետության ձեռքում գտնվող տնտեսական, ֆինանսա-վարկային, հարկային, ապահովագրական և այլ լծակները: Այսպես, գյուղացիական մանր տնտեսությունները ինքնուրույն ի վիճակի չեն լուծելու ոչ մի շատ թե քիչ խաշոր նշանակություն ունեցող խնդիր:

2.2. Անասնաբուծական հումքի արտադրության զարգացումը

Համրապետությունում անասնաբուծության զարգացման գործընթացն ունի իր առանձնահատկություններն ու բարդույթները՝ կապված վարչական մարզերի քնակլիմայական ու տնտեսական յուրահատկությունների հետ: Չարգացման ձեռք բերված մակարդակը, ինչպես նշել ենք, բավարար համարել չի կարելի: Անբավարար նաև կերարտադրության վիճակը: Թույլ են օգտագործվում ինտենսիվացման գործոնները, բարձր չէ առհմային աշխատանքի մակարդակը, ցածր է անասունների մթերատվությունը: Ընդհանուր, առմամբ

անասնաբուժությունում ներկայումս տեղի է ունենում անասնազվաքանակի համապատասխանեցում սեփական կերարտադրությանը:

Հիմնահարցի էությունը կայանում է նրանում, որ հենվելով սեփականության բազմաձևության և բազմակացությամբ տնտեսավարման վրա, անհրաժեշտ է քարճարացնել ճյուղի արդյունավետությունը, զգալիորեն ավելացնել տեղական արտադրության անասնաբուծական մթերքներով բնակչության մատակարարումների ծավալները: Խնդրի լուծումը ենթադրում է անասնաբուծության նպատակահարմար կառուցվածքային տեղաշարժերի իրականացում, արտադրության նոր տեխնոլոգիաների ներդրում և յուրացում, զարգացման համալիր ծրագրերի մշակում և իրականացում, հաշվի առնելով հանրապետության ռեսուրսային հնարավորությունները, ֆինանսավարկային և գիտատեխնիկական քաղաքականությունը:

Սեփականաշնորհման արդյունքում ձևավորվեցին և ներկայումս գործում են 335 հազար գյուղացիական տնտեսություններ, որոնցից շուրջ 300 հազարը՝ կաթ և միս արտադրողներ են: Վերջիններին վիճակը վատացել է, քանի որ խիստ վատացել է կերային քուզայի դրությունը: 8 անգամ նվազել է համակցված կերերի արտադրությունը, պակասել է դաշտային կերարտադրության ծավալները: Ռացիոնալ չեն օգտագործվում բնական կերային հանդակները: Արդյունքում, պակասել է անասնազվաքանակը, իջել է մթերատվությունը:

ՀՀ-ում կաթնարդյունաբերությունը ազդուարեմային համակարգում զբաղեցնում է առաջնային դիրքեր: Երկրի ձեռնարկությունների ընդհանուր հզորությունը կազմել է 450հազ.տ տարեկան վերամշակում, որի որոշակի մասը սպառվում է ներկրված հումքի հաշվին: Հանրապետության կաթնարդյունաբերության ենթահամալիրի շուկան ուղղված է տեղական սպառողի պահանջմունքների բավարարմանը:

ՀՀ-ում կաթի և կաթնամթերքների շուկայում իրադրությունը որոշվում է հումքային ռեսուրսների ներուժի ներկա վիճակով և հեռանկարային զարգացման հնարավորություններով: Մեր հաշվարկներով ավելանալու է կաթի արտադրությունը և վերամշակումը: Արդյունքում, առաջին հերթին ավելանում է ստերիլիզացված կաթի, քթու կաթնամթերքների, պանրի, պաղպաղուկի արտադրությունը: Տեղական հումքը քավարարում է պահանջարկի 30-35%-ը: Մեկ մարդու հաշվով կաթնամթերքների տարեկան նորման կազմում է 392կգ, իսկ փաստացի՝ օգտագործվում է 140-150կգ:

ՀՀ-ում կաթի հումքի ձեռք բերման ժամանակ կատարվում է վերահաշվարկ, կաթը վերածելով 3.6% հիմնային (քաղիսային) յուղայնության:

Հանրապետությունում կաթի արդյունաբերությունը ունի երկու մասնագիտացված ճյուղ.

1. անբաշ կաթնամթերքների արտադրություն,

2. պանրագործություն:

Վերջին տարիներին կաթի և կաթնամթերքների շուկայում դիտվում է մրցակցության ան հայրենական ապրանքարտադրողների միջև՝ «Աշաարակ կաթ», «Շանթ», «Թամարա», «ԱՄԱ», «Մուլտի գրուպ», «Մարիաննա», «Հրաշք» և այլն: Խոշոր ձեռնարկությունները չեն գործում, իսկ փոքր և միջին ձեռնարկությունները զարգանում են: Սրան է նպաստում մանր գյուղացիական տնտեսությունների առկայությունը: Կաթի և կաթնամթերքների շուկայի ձևավորումը, բացի կարագի արտադրությունից, պետք է իրականացվի սեփական արտադրության հաշվին:

Մսի տեղը պարենային զամբյուղում մեծ է: Չամբյուղի էներգետիկ արժեքի շուրջ 19% միսն է կազմում: Մինչդեռ, մսի փաստացի սպառումը շատ ցածր մակարդակի վրա է գտնվում: Մեկ մարդու հաշվով մսի գիտականորեն հիմնավորված տարեկան նորման կազմում է 75կգ, մինչդեռ օգտագործվում է 23-26կգ, այսինքն 2.9-3.3 անգամ սրակաս:

Մսամթերային ենթահամալիրը բազմաթիվ տնտեսությունների քարոզ արտադրատնտեսական փոխադարձ կապակցված համակարգ է, որում գործում են գյուղատնտեսական, վերամշակող, ծառայությունների, սպասարկումների, իրացման կազմակերպություններ, որոնց վերջնական նպատակն է ապահովել բնակչության պահանջումները մսի և մսամթերքների նկատմամբ:

Մսամթերքների արտադրության հիմքն են հանդիսանում հանրապետության բոլոր կարգի տնտեսությունների անասնաբուծությունն ու թռչնաբուծությունը: Այն կոչված է սեփական ռեսուրսների մոբիլիզացման, տեղական հումքի արտադրության ավելացման և արտադրանքի որակի բարձրացման հնարավորությունների օգտագործման համար: Սակայն, ներկայումս հումք արտադրող և վերամշակող սուբյեկտները դեռևս միասնական չեն գործում, շուկան դեռևս չի կարգավորել դրանց գործունեությունը անասնաբուծական մթերքների պահանջարկի ապահովման հարցում: Մեր կամիստեսություներով, անասնաբուծության բոլոր ճյուղերը հեռանկարում ևս կմնան որպես ներհանրապետական շուկայի մատակարար: Ժամանակն է ընդունել, կիրառել և կառարելագործել անասնաբուծության և անասնաբուծության համակարգերի գործունեությունը կանոնակարգող «Անասնաբուծության և տոնային գործի» ու «Անասնաբուծության մասին» ՀՀ օրենքները և այլ նորմատիվ ակտեր:

Նյութի հետագա զարգացման հիմնական ցուցանիշները քննված են աղյուսակներ 9,10,11,12-ում: Հաշվարկներում բոլոր տեսակի անասունների և թռչնի գլխաքանակի աճի տեմպերը մշակելիս հաշվի է առնված մերրատվության բարձրացման և կերային բազայի արդյունավետ օգտագործման առաջնահերթ միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտությունը:

Մեր կանխատեսումները հանրապետության անասնաբուծության ապարեզում, թույլ են տալիս առաջարկել զարգացման հետևյալ ուղիներն ըստ նյութերի:

Աղյուսակ 9

Չյուզատանտեսակի և կենդանիների և բույսերի գլխաքանակը բոլոր կարգի անտեսություններում (հազ. գլուխ)

Մարդիկ	1998	Խոչոր եղջերավոր անասուններ					2001թ. % -ով		Հաշվարկային տարին, % -ով	
		1990թ	1995թ.	2000թ.	2001թ.	հաշվարկային տարին	1990թ թկ.	2000թ թկ.	1990թ թկ.	2000թ թկ.
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10
Արագածոտն	74,9	65,3	56,3	55,7	56,8	65,0	87,0	102,0	99,5	114,4
Արարատ	50,1	43,2	40,9	37,4	42,7	43,0	98,8	114,2	99,5	100,7
Արմավիր	44,0	39,0	41,9	37,4	35,2	42,0	90,2	94,1	107,7	119,3
Գեղարքունիք	117,5	106,2	84,8	87,7	95,4	100,0	89,8	108,8	94,2	104,8
Լոռի	91,7	81,0	61,2	56,3	56,0	71,0	69,1	99,5	87,7	126,8
Կոտայք	67,3	60,9	43,2	47,7	48,3	54,0	79,3	101,3	88,7	111,8
Շիրակ	109,6	31,0	64,3	71,4	77,7	84,0	250,7	108,8	271,0	108,1
Սյունիք	91,7	77,6	48,3	42,9	42,0	66,0	54,1	97,9	85,1	157,1
Վայոց շառ	32,6	29,1	23,1	21,3	20,4	25,0	70,1	95,8	85,9	122,6
Տավուշ	57,0	50,5	39,0	37,2	37,2	47,0	73,7	100,0	93,1	126,3
Երևան	5,6	4,8	4,6	2,4	2,4	3,0	50,0	100,0	62,5	125,0
Ընդամենը	742,0	588,6	507,6	497,4	514,1	600,0	79,3	103,4	92,5	116,7

այդ բվուճ կազմը

Արագածոտն	29,7	27,2	31,6	30,6	30,6	30,7	112,5	103,4	112,9	100,3
Արարատ	17,9	16,6	20,2	18,5	21,0	18,2	126,5	113,5	109,6	86,7
Արմավիր	17,7	16,7	21,6	19,1	17,4	18,8	104,2	91,1	112,6	108,1
Գեղարքունիք	45,5	41,4	46,7	45,5	49,6	46,8	119,8	109,0	113,0	94,3
Լոռի	32,2	30,1	34,7	31,4	31,8	32,5	105,6	101,3	108,0	102,2
Կոտայք	22,7	20,6	24,6	28,0	26,6	26,2	129,1	95,0	127,2	98,5
Շիրակ	36,7	33,6	35,7	37,6	38,5	36,2	114,5	102,4	107,7	94,0
Սյունիք	33,1	28,3	25,5	22,8	23,1	24,4	81,6	101,3	86,2	105,6
Վայոց շառ	13,7	13,2	12,8	10,6	10,6	10,4	80,3	100,0	78,8	98,1
Տավուշ	21,1	19,5	20,4	19,4	19,5	19,4	100,0	100,3	99,5	99,5
Երևան	2,1	1,9	3,0	1,5	1,3	1,4	68,4	86,7	73,7	107,7
Ընդամենը	272,4	249,1	276,8	265,0	270,0	265,0	108,3	102,0	106,3	98,1

արդյունաբերական արտադրանք

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Խոզեր										
Արագածոտն	11.5	13.7	5.2	3.6	5.8	10.0	42.3	161.1	73.0	172.4
Արարատ	29.9	26.3	5.2	5.3	9.4	20.0	35.7	177.4	76.0	212.8
Արմավիր	98.2	75.7	17.1	8.6	11.1	52.0	14.7	129.1	68.7	468.5
Գեղարքունիք	14.1	22.9	6.0	4.6	7.3	15.0	31.9	158.2	65.5	205.5
Լոռի	25.8	25.8	9.5	10.6	13.8	20.0	53.5	130.2	77.5	144.9
Կոտայք	17.8	18.7	6.1	5.0	9.0	11.0	48.1	180.0	58.8	122.2
Շիրակ	22.9	21.4	8.0	7.1	13.7	18.0	64.0	193.0	84.1	131
Սյունիք	13.0	18.8	5.9	3.7	4.2	12.0	22.3	113.5	63.8	285.7
Վայց Չար	2.6	6.3	1.2	0.7	1.0	2.0	15.9	142.3	31.7	200.0
Տավուշ	44.9	48.2	12.4	17.4	19.5	25.0	40.4	112.1	51.9	128.2
Երևան	38.7	26.1	3.0	2.2	3.0	15.0	11.5	135.4	57.5	500.0
Ընդամենը	319.4	303.9	79.6	68.8	97.8	200.0	32.2	142.1	65.8	204.3
Ոչխարներ և այծեր										
Արագածոտն	218.2	189.4	113.9	77.1	86.5	164.0	45.7	112.2	86.6	189.6
Արարատ	81.6	61.1	52.0	62.0	73.4	60.0	120.1	118.4	98.2	81.7
Արմավիր	58.5	46.2	31.8	41.6	39.1	40.0	84.6	89.2	86.6	102.3
Գեղարքունիք	308.3	257.0	109.5	94.6	99.9	210.0	38.8	105.5	81.7	210.4
Լոռի	78.1	77.5	41.9	36.5	39.1	70.0	50.4	107.1	90.3	179.0
Կոտայք	105.3	95.4	55.8	51.0	62.0	76.0	65.0	121.6	79.7	122.6
Շիրակ	229.6	185.4	50.9	55.6	67.3	150.0	36.3	121.0	80.9	272.9
Սյունիք	202.8	148.6	66.6	55.5	57.1	115.0	38.4	103.8	77.4	201.4
Վայց Չար	103.0	85.7	40.8	30.2	31.6	66.0	43.9	104.6	77.0	208.9
Տավուշ	54.7	47.8	33.2	33.2	33.2	45.0	69.5	100.0	94.1	135.5
Երևան	9.2	4.1	7.3	2.7	3.1	4.0	75.6	114.8	97.6	129.0
Ընդամենը	1450.1	1198.2	603.7	540.0	592.3	1000.0	49.4	109.6	83.5	168.9
Թռչուն										
Արագածոտն	389.2	264.6	198.7	286.5	162.6	400.0	61.5	56.8	151.2	246.0
Արարատ	1836.7	1237.4	201.4	398.6	235.3	1000.0	19.0	59.0	80.8	425.0
Արմավիր	3068.1	1913.2	214.6	521.6	261.8	1160.0	13.7	50.2	60.6	443.1
Գեղարքունիք	753.7	672.6	355.1	428.4	228.6	600.0	34.0	53.4	89.2	262.5
Լոռի	226.9	639.3	395.3	219.8	126.7	500.0	19.8	57.6	78.2	394.6
Կոտայք	2017.9	1359.1	225.4	979.0	1171.0	1000.0	86.1	119.6	73.6	85.4
Շիրակ	188.1	1353.5	413.6	427.3	231.8	800.0	17.1	54.2	59.1	345.1
Սյունիք	509.8	520.7	286.8	167.1	138.8	400.0	26.7	83.1	76.8	288.2
Վայց Չար	315.2	230.1	142.5	109.9	80.2	200.0	34.9	73.0	86.9	249.4
Տավուշ	328.3	269.3	252.4	272.6	173.3	340.0	64.4	63.6	126.3	196.1
Երևան	995.4	892.5	228.9	164.4	310.2	600.0	34.8	188.7	67.2	193.4
Ընդամենը	0629.3	9352.3	2914.7	3975.2	3120.3	7000.0	33.4	78.5	74.8	224.3

Աճանարժեքային սփռման արտադրությունը

Անվանում	1988	Մե (սպանդանյին բաշ), հազ.տ.					2001թ. % -ով		Հաշվարկային տարին, % -ով	
		1990թ.	1995թ.	2000թ.	2001թ.	հաշվարկային տարին	1990թ. թվ.	2000թ. թվ.	1990թ. թվ.	2000թ. թվ.
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10
Արագածուտ	7,7	6,3	7,4	6,0	5,9	15,0	93,6	98,3	238,1	254,2
Արարատ	8,8	7,0	3,8	3,5	3,4	15,0	98,6	97,1	214,3	441,2
Արմավիր	14,6	14,5	4,4	3,6	3,4	22,0	23,4	94,4	151,7	647,1
Գեղարքունիք	12,8	11,3	6,7	8,4	8,2	20,0	72,6	97,6	177,0	243,9
Լոռի	10,9	7,7	5,0	6,0	6,0	18,0	77,9	100,0	233,8	300,0
Կոտայք	9,6	8,5	3,6	4,6	4,5	16,0	52,3	97,8	188,2	355,6
Շիրակ	13,3	10,8	5,4	6,7	6,6	21,0	61,1	98,5	194,4	318,2
Սյունիք	7,6	7,5	4,3	4,6	4,4	14,0	58,7	95,7	186,2	318,2
Վայոց-Չոք	3,4	3,1	2,0	2,5	2,4	5,0	77,4	96,0	161,3	208,3
Տավուշ	6,9	5,6	3,9	4,3	4,2	12,0	75,0	97,7	214,3	285,7
Երևան	6,4	6,0	0,5	0,4	0,4	5,0	6,7	100,0	83,3	1250,0
ԸՆԳՈՒՄՆԵՐ	102,0	88,3	47,0	50,6	49,4	163,0	55,9	97,6	184,6	330
Կաթ (հազ.տ.)										
Արագածուտ	48,3	39,2	48,4	55,0	56,3	78,2	143,6	102,4	199,5	138,9
Արարատ	41,9	33,2	31,8	30,5	32,0	51,0	96,4	104,9	153,6	159,4
Արմավիր	43,3	36,6	33,7	30,3	32,2	52,6	88,0	106,3	143,7	163,4
Գեղարքունիք	82,4	60,1	68,6	78,6	80,0	121,7	133,1	101,8	202,5	152,1
Լոռի	88,0	54,7	55,2	55,1	56,3	85,1	102,9	102,2	157,4	152,3
Կոտայք	49,5	43,4	38,5	42,0	43,3	69,4	99,8	103,1	159,9	160,3
Շիրակ	84,5	57,4	57,4	61,9	63,3	95,9	110,3	102,3	167,1	151,5
Սյունիք	58,5	47,6	40,6	39,8	40,9	63,4	85,9	102,8	133,2	155,0
Վայոց-Չոք	23,8	19,5	19,2	21,3	22,3	28,1	114,4	104,7	144,1	126,0
Տավուշ	37,7	33,8	31,8	34,2	35,4	51,4	104,7	103,5	152,1	145,2
Երևան	8,0	6,8	3,1	3,3	3,3	4,2	48,5	100,0	61,8	127,3
ԸՆԳՈՒՄՆԵՐ	565,9	432,3	428,3	452,0	465,3	702,0	107,7	102,9	162,5	150,9
Չուր (նմ.հատ)										
Արագածուտ	27,2	26,1	13,7	26,8	21,2	30	81,2	79,1	114,9	14
Արարատ	91,2	66,4	14,7	24,5	30,3	54	45,6	123,7	81,3	178,2
Արմավիր	112,3	94,1	15,2	42,5	35,4	70	37,6	83,3	74,4	197,7
Գեղարքունիք	42,9	37,0	24,1	21,6	32,3	50	87,3	149,5	135,1	154,8
Լոռի	30,3	19,0	26,4	17,5	16,8	40	88,4	96,0	210,5	238,1
Կոտայք	163,9	178,9	15,2	116,0	198,6	200	111,0	171,2	111,8	100,7
Շիրակ	66,9	27,6	27,1	31,4	30,1	72	109,0	95,9	260,9	239,2
Սյունիք	13,5	12,1	18,5	23,1	14,2	20	117,4	61,5	165,3	140,9
Վայոց-Չոք	8,5	6,8	10,1	22,5	8,9	15	130,9	39,6	220,6	168,5

աղյուսակ 10-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Տավուշ	8,4	8,5	16,4	24,0	22,2	25	261,2	92,5	194,1	117,6
Երևան	53,0	41,4	16,2	35,5	38,3	54	92,5	107,9	130,4	141,0
ԸՆդամենք	618,1	517,9	197,6	385,4	448,3	630	86,6	116,3	121,6	140,5
<i>Բուրք (տոննա)</i>										
Արագածոտն	575,2	441,9	294,8	199,0	214,8	492	48,6	107,9	111,3	229,1
Արարատ	200,0	125,5	118,1	153,0	1100	180	87,6	71,9	143,4	163,6
Արմավիր	142,2	108,0	69,8	107,0	78,6	120	72,8	73,5	111,1	152,6
Գեղարքունիք	794,2	652,1	289,3	241,0	224,0	660	34,4	101,2	101,2	294,6
Լարի	339,9	175,2	91,5	84,0	100,9	200	57,6	120,1	114,2	238,1
Կոտայք	323,9	249,5	130,0	119,0	131,0	220	52,5	110,1	88,2	184,9
Շիրակ	731,2	468,4	122,1	145,0	145,4	450	31,0	100,3	96,1	310,3
Սյունիք	456,7	318,7	161,4	122,0	136,2	341	42,7	111,6	107,0	279,5
Վաղշապատ	224,5	163,6	93,5	55,0	83,8	190	51,2	152,4	116,1	345,5
Տավուշ	148,5	118,7	82,2	78,0	76,0	135	64,0	97,4	113,7	173,1
Երևան	22,6	9,4	10,3	7,0	9,2	12	97,9	127,7	130,4	171,4
ԸՆդամենք	3958	2831	1463	1310	1310	3000	46,3	100,0	106,0	229,0

Աղյուսակ 11

Գյուղատնտեսական ամսասունների և բաշտման միջին տարեկան մրբաավարությունը

Ցուցանիշներ	Չտրիկի մրբավոր	1990թ.	1995թ.	2000թ.	2001թ.	Հաշվարկային տարի
1	2	3	4	5	6	7
Մսի ելքը՝ մեկ գլխի հաշվով						
Խոշոր եղջերավոր ամասունքի	կգ	58,6	58,0	80,3	79,7	96
Խոզի	"-"	61,2	63,0	66,4	65,0	70
Ոչխարի և այծի	"-"	9,3	9,0	9,1	9,1	14
Թռչունի	"-"	3,2	2,7	2,0	2,0	2,0
Կովերի կարմատվությունը	կգ	1773	1515	1668	1660	2650
Ոչխարների բրդատվությունը մեկ ոչխարի հաշվով	կգ	2,3	2,4	2,4	2,4	3,0
Հավի ձվատվությունը մեկ հավի հաշվով	նստ	90	88	108	133	200

ա) **Տավարարտուածական:** Խոշոր եղջերավոր ամասունքաւորութիւնը կմնա մասնարտութիւն անաջատար ճյուղը: Հանարապետութիւն խոշոր եղջերաւոր ամասունքների շրջայնացված հիմնական ցեղը կովկասյան գորշն է, ունի լակաթնային արտադրական ուղղութիւն: Տավարարտութիւն տեսակարար յիւր անասնարտութիւն համախառն արտադրանքի կառուցվածքում մինչև միականաշնոթիւնը կեսից ավելին էր՝ 54-55%: Մինչև 1990թ. բոլոր տեսակի

մասունների և քայունի պայմանական գլխաքանակի կառուցվածքում խոշոր ջերավոր անասունների տեսակարար կշիռը եղել է ամենամեծը և աատանվել 60-62%-ի սահմաններում: Վերջին տարիներին անասունների գլխաքանակի ճատման պայմաններում այն մոայնպես մեծ է մնացել:

Աղյուսակ 12

Անասնաբուծության զարգացումը

Ցուցանիշներ	2001թ.	Նախատեսվում է	Հաշվարկային տարին %
		Հաշվարկային տարի	2001թ. նկատ.
Գլուղատնտեսական անասունների գլխաքանակը (հազ. գլուխ)			
խոշոր եղջերավոր անասուններ	514,1	600	116,7
այդ՝ քվում կովեր	270	265	98,1
կովերի տնտեսարար կշիռը հոտում %	52,5	44,2	
խոզեր	97,8	200	204,5
ոչխարներ և այծեր	592,3	1000	168,8
բայուն	3120,3	7000	224,3
Մթնառավությունը (մեկ գլխի իսշվով տարեկան եզ)			
Մսի ելքը			
խոշոր եղջերավոր անասուններ	79,7	96	120,5
խոզ	65	70	107,7
ոչխար և այծ	9,1	14	153,8
բայուն	2,0	2,0	100,0
կովերի միջին կաթնատվությունը	1660	2650	159,6
Ոչխարների միջին բրդատվությունը (Ֆեզ. քաշ)	2,4	3,0	125,0
Հավի միջին ձվատվությունը (հատ)	133	200	150,4
Անասնաբուծական մթերքների փրատադրությունը (հազ. տոննա)			
միս (սպանդային քաշ)	49,4	163	330,0
կաթ	465,3	702	150,9
ձու (մկն. հատ)	448,3	630	140,5
բուրդ (Ֆեզիկական քաշ)	1,310	3,0	229,0

Մեր կարծիքով, գլխաքանակի վերականգնման քաղաքականությունը ներածեշտ է ուղղել նաև հոտի մախկին կառուցվածքի վերականգնմանը: Լյաների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ խոշոր եղջերավոր անասունների խաքանակը կրճատվել է հանրապետության մախկին վարչական շրջաններից շատերի տարածքներում և առանձնապես Շահումյանի՝ (38%), շմիածնի (24%): Կուս նաև տարածաշրջաններ, որտեղ այն ավելացել է: րինակ, Արմավիրի մախկին վարչական շրջանի տարածքում տավարի խաքանակը սեփականաշնորհումից հետո ավելացել է 10.3%-ով, աղրամյանում՝ 15.9%-ով:

Դա նշանակում է, որ ճյուղում կան օգտագործված հնարավորություններ:

Տավարաբուծության մեջ համախառն արտադրանքի արժեքի մինչև 50%-ը նախկինում ստացվում էր կաթից, որը 2001թ. կազմել է դրա մոտավորապես կեսը: Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում հանրապետությունում ցածր է եղել կովերի միջին կաթնատվությունը: Այն 1990-2001թթ. իջել է 6.4%-ով և կազմել է 1660կգ: Չմայած դրան, մյուս ժամանակահատվածում, որոշ անտեսություններում մեկ կովի տարեկան միջին կաթնատվությունը կազմել է ավելի քան 3000կգ: Ինչպես տեսնում ենք, կաթնատվության բարձրացման ուղղությամբ մույնպես ճյուղում ոչ բոլոր ռեզերվներն են օգտագործվել: Խիստ ցածր են նաև մատվության ցուցանիշները: Չմայած դրան, 2001թ. մսի համախառն արտադրանքի արժեքի կառուցվածքում տավարի մսի տեսակարար կշիռը խիստ աճել է և կազմել 70% նախասեփականաշնորհման ժամանակաշրջանի 40%-ի դիմաց: Ցանկալի է, որ առաջիկայում գլխաքանակի վերականգնման հետ այն կկազմի ոչ ավելի, քան 40-45%:

Ինչպես արդեն նշել ենք, տավարաբուծության ներկա ծանր վիճակի հիմնական պատճառը գլխաքանակի անկումն ու կերային բազայի անմխիթար վիճակն է: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հանրապետությունում կան բավարար հնարավորություններ խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակն ավելացնելու և վերականգնելու համար: Այսպես հանրապետության գյուղատնտեսական օգտագործելի հողերի 49.7%-ից ավելի կամ մոտավորապես 694հազ.հա կազմում են բնական արոտները: Իսկ ըստ գիտական կանխատեսումների և նորմաների մեկ հա բնական արոտների հաշվով կարելի է արդյունավետ պահել 1 գլուխ խոշոր և 2 գլուխ մանր եղջերավոր անասուն: Դա նշանակում է, որ հանրապետության պայմանները թույլ են տալիս տարեկան միջին հաշվով պահել շուրջ 694 հազար գլուխ խոշոր եղջերավոր անասուն: Հաշվարկը հիմնավորում է նաև 1982-1985թթ. փաստացի գլխաքանակով, որը եղել է 800 հազար գլխից ավելի:

Ճյուղի արդյանավետության բարձրացման ստաջնահերթ խնդիրներից են կերային բազայի վիճակի բարելավումը, մթերատվության բարձրացման համալիր միջոցառումների իրականացումը, հողի վերարտադրության կարգավորումը, բարձր մթերատու ցեղերի, անասունների (կաթնատու և մսատու) ներմուծումը: Այսպես, սև խայտաբղետ ցեղի կովերի ներմուծումը կնպաստի միջին կաթնատվության զգալի ավելացմանը: Հանրապետության գիտնականների հաշվարկով այդ ցեղի կովերի քանակը հոռում նպատակահարմար է հասցնել 30-35%-ի

այժմյան 5-7%-ի դիմաց: Մսի արտադրության ավելացումը սնհրաժեշտ է կազմակերպել ինտենսիվ բրման ճանապարհով, իրականացնելով նաև բրման ժամկետի հիմնավորված կրճատում:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել կովերի տեսակարար կշռի աննպատակահարմար աճը հասում: Այն 1990թ. եղել է 38.4, իսկ 2001թ.-ին հասել է 52.5%-ի՝ նորմատիվային 40-42%-ի փոխարեն: Այդպիսի տեսակարար կշիռ հնարավոր է միայն մասնագիտացված սուսնձին տնտեսություններում, իսկ հանրապետության մասշտաբով այն իրական չէ: Մնում է եզրակացնել, որ ճյուղի գլխաքանակի հաշվառման ասպարեզում տեղ են գտել լուրջ թերու-թյուններ, որոնց վերացման նպատակով, կարծում ենք, մոտակա տարիներին հանրապետությունում անհրաժեշտ է կատարել անասունների հաշվառում (անհրաժեշտ են նաև միջոցառումներ հոսում կովերի տեսակարար կշիռը նորմատիվային կամ հանրատեսության պայմանների համար նպատակահարմար մակարդակի հասցնելու նպատակով):

Թվարկված միջոցառումների իրականացումը հնարավորություն կտա բարելավել ճյուղի վիճակը: Կաթի և տավարի մսի արտադրության ուղղությամբ դրական տեղաշարժերը, կարծում ենք, նպաստակահարմար է առաջիկայում խորացնել: Մեր կարծիքով, խաշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը հաշվարկային տարում հնարավոր է հասցնել 600 հազար գլխի, 2001թ. նկատմամբ ավելացնելով 16.7%, իսկ կովերի գլխաքանակը նախատեսվում է որոշ չափով պակասեցնել: Գլխաքանակի այդպիսի տեղաշարժը մթերատվության բարձրացման պայմաններում հնարավորություն կտա 1.5 անգամ ավելացնել կաթի արտադրությունը: Զգալիորեն կավելանա նաև տավարի մսի արտադրությունը:

բ) Ոչխարաբուծական

ՀՀ-ում ոչխարաբուծությունը զարգանում է մաս-քրդա-կաթնային ուղղությամբ: Հեռանկարում ևս ոչխարաբուծությունը անասնաբուծության մեջ կարևոր տեղ կգրավի, քանի որ դրա համար հանրապետության շատ շրջաններում կան բարենպաստ բնական պայմաններ: Բուծվում են կայկական կիսակոպտարուրդ դակավոր (գորգագործության համար) և կիսակոպիտ ու

քաղքաս ցեղի ոչխարները՝ կիսակոսպիտ ու կոսպիտ բրդի արտադրության սեփական քաղա ստեղծելու նպատակով: Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը անբնդիատ կրճատվել է: Առանձնապես պակասել է Մեղրիի (36%), Նախրիի (28%), Գորիսի (25%), Կոտայքի և Վարդենիսի (24%) նախկին վարչական շրջանների տարածքներում, իսկ Բաղրամյանի, Նոյեմբերյանի, Իջևանի, Տաշիրի և այլ տարածաշրջաններում այն որոշ չափով ավելացել է: Այդտեղի մթերատվությունը նույնպես ցածր է եղել: Մեկ ոչխարի հաշվով միջին բրդատվությունը կազմել է 2.2-2.5 կգ, այն դեպքում, երբ ստանձին շրջաններում այն տատանվել է 3.0-3.5կգ-ի սահմաններում: Մսի ելքը մեկ ոչխարի հաշվով եղել է 8.4-9.2կգ, իսկ առանձին շրջաններում կազմել է մինչև 15կգ: Ինչպես տեսնում ենք, ճյուղում կան չօգտագործված ռեզերվներ: Ուսումնասիրություններից պարզվում է, որ եթե ոչխարների և այծերի գլխաքանակի կրճատումը մինչև 1990թ. կարելի է որոշ չափով քսցատրել որպես երկրաշարժի և բնակչության միգրացիայի հետևանք, ապա սեփականաշնորհման տարիներին դա կարելի է վերագրել միայն ճյուղի նկատմամբ սխալ կառուցվածքային քաղաքականությանը, քանզի կերային քաղան աշտեղ ապահովվում է տեղական արտադրության հաշվին (մանր եղջերավոր անասունների հիմնական կերային քաղան բնական արտոներն ու խոտհարքներն են): Հանրապետության մասնագետ-գիտնականների կարծիքով մեկ հեկտար բնական արտաի հաշվով կարելի է արդյունավետ պահել 2 զլուխ մանր եղջերավոր անասուն: Դեռ ավելին, 1981-1983թթ. մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը հանրապետությունում տատանվել է 2256-2102հազ.գլխի սահմաններում: Հետևաբար, ստանց քաղաքայինների հանրապետությունում հնարավոր է խնամել շուրջ 1400հազ.զլուխ ոչխար և այծ: Մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է անհապաղ սկսել ճյուղի վերականգնման գործընթացը մորթի պահասեցման և մայր ոչխարների ստեղծության նվազեցման միջոցով: Հաշվարկային տարում մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը 2001թ. նկատմամբ կարելի է ավելացնել մոտավորապես 1.7 անգամ: Դրան կնսխատի այն հանգամանքը, որ հանրապետության գրեթե բոլոր մարզերում կան ոչխարներին խնամելու իրական հնարավորություններ: Այսինքն, կան այն կերային (բնական արտոներ և խոտհարքներ) և

մյուսքան խնայողական (չհնարախնայողական, զոմեր և այլն) սրայմանները, որոնք անհրաժեշտ են ճյուղում գլխաքանակի վերականգնման ու պահպանման համար: Գլխաքանակի ավելացմանը զուգահեռ անհրաժեշտ է իրագործել մթերատվության քարձրացման միջոցառումների համալիր, որին առաջին հերթին կնարաստի կերային քաղայի ամրապնդումը:

զ) Խոզաբուծական:

Հանրապետության մսի արտադրության և սպառման հաշվեկշռում մեծ տեսակարար կշիռ ունեն խոզի միսը: Մակայն, խոզերի գլխաքանակը 1990թ. մինչև 2001թ. պակասել է 3.1 անգամ: Համալրատասխանորեն պակասել է նաև խոզի մսի արտադրությունը: Գլխաքանակի մտատվորակես կեսը 1988-1990թթ. տեղաբաշխված էր խոշոր համալիրներում և մերենայացված ֆիրմաներում: Հիմնականում համակցված կերի անբավարարության պատճառով 1990թ. հետո, փաստորեն, վերացել է սրդյունաբերական խոզաբուծությունը: Իսկ համակցված կերի արտադրությունը կախված է հումքի՝ յարային հատիկի ներմուծումից, որը ներկայումս համարյա չի իրականացվում: Եթե համակցված կերի արտադրության վերականգնման համար անհրաժեշտ միջոցների ձեռք բերման ուղղությամբ միջոցառումներ չձեռնարկվեն, ապա արդյունաբերական խոզաբուծության վերականգնումը անլուծելի խնդիրների ստղև կկանգնի և հնարավոր է հանրապետությունը կորցնի այդ ուղղությամբ ստեղծված հզոր արտադրական ներուժը: Առաջիկայում անհրաժեշտ է վերականգնել խոզերի գլխաքանակը և մսի արտադրության ծավալները, այն հաշվով, որպեսզի հանրապետությունում մսի ընդհանուր արտադրության կառուցվածքում խոզի մսի տեսակարար կշիռը կազմի ոչ պակաս, քան 20%: Այդ նպատակով հաշվարկային տարում խոզերի գլխաքանակն առաջարկվում է հասցնել 200հազ.գլխի, քարձրացնելով նաև մթերատվությունը: Դյուղի զարգացման համար միջոցառումները նախ և առաջ պետք է ուղղվեն կերային քաղայի ամրապնդմանը: Դրա հետ միաժամանակ, անհրաժեշտ է մշակել և ներդնել ճյուղի զարգացմանը նպատակատեղիված, տնտեսական համապատասխան լծակների և տեխնոլոգիական միջոցառումների ամբողջական համալիրը:

դ) Թռչնաբուծական:

Հանրապետությունում թռչնաբուծությունը զարգանում էր հիմնականում արդյունաբերական հիմքի վրա: Մինչև 1991թ. այստեղ զործում էին 27

թռչնաֆարքիկաներ: ներկայումս դրանց մի մասը բոլորովին չեն գործում, իսկ մյուսները գործում են իրենց հզորությունների չնչին մասով, հիմնականում խնդիր ունենալով պահպանել մայրական կազմի որոշ մասը: Որոշ թռչնաֆարքիկաներ հաջողությամբ սկսել են վերականգնել նախկին հնարավորությունները: Օրինակ, Արզնու, Լուսակերտի, Երևանի, Գյումրիի, Կապանի թռչնաֆարքիկաները, Արարքը: Չնայած դրան, թռչնի գլխաքանակը 1990թ. համեմատությամբ 2001թ.-ին կրճատվել է 3.0 անգամ, նվազել է նաև մթերատվությունը: Համապատասխանորեն պակասել է թռչնի մսի և ձվի արտադրությունը: Դյուղի սյդպիսի վիճակի հիմնական պատճառը համակցված կերերի արտադրության ճգնաժամն է: Անհրաժեշտ է նպատակաուղղված կառուցվածքային քաղաքականությամբ վերականգնել արդյունաբերական թռչնաբուծության հզոր ներուժը: Այս գործընթացը պետք է ուղեկցվի համապատասխան հումքի ներմուծման հաշվին համակցված կերերի արտադրության վերականգնման խնդրի լուծման հետ: Անհրաժեշտ է լայնածավալ աշխատանք տանել սեփական կերային քաղաքի ամրապնդման ուղղությամբ: Մեր ուսումնասիրությունները համոզում են, որ հաշվարկային տարում կարելի է հանրապետության թռչնի գլխաքանակը ավելացնել 2.4 անգամ: Չվի արտադրությունը 2001թ. նկատմամբ կարելի է ավելացնել շուրջ 2.2 անգամ: Զգալիորեն կավելանա նաև թռչնի մսի արտադրությունը:

Հանրապետությունում արդյունավետ չեն օգտագործվում նաև մեղվաբուծության, գազամաբուծության, շերամապահության և ձկնաբուծության հնարավորությունները, չնայած այդ ճյուղերի բարձր արդյունավետությանը և հանրապետությունում դրանց զարգացման համար համապատասխան պայմանների առկայությանը: Ժամանակին ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության համապատասխան գիտաետնազոտական կազմակերպությունները մշակել են այդ ճյուղերի զարգացման համալիր ծրագրերը, որոնք, կարծում ենք, կարելի է հաջողությամբ հարմարեցնել այսօրվա պրահանջներին և սկսել դրանց իրականացումը մտահա տարիներին:

3. ՀՈՒՄՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Հանրապետության տնտեսության հիմնական խնդիրներից են հանդիսանում՝ ոչ միայն հումքային բազայի ամրապնդումը, այլ նաև արտադրությունում հումքի արդյունավետ օգտագործումը: Հումքի ռացիոնալ օգտագործումը նվազեցնում է դրա պահանջարկը տնտեսության մակարդակով և քարձրացնում ընդհանուր արդյունավետությունը: Հումքի օգտագործման արդյունավետությունը գնահատվում է ընդհանրացնող և մուսնավոր վերլուծական ցուցանիշներով: Ընդհանրացնող ցուցանիշները բնութագրում են միավոր հումքից արտադրված արտադրանքի ընդհանուր քանակը և արտադրանքի նյութատարությունը: Վերլուծական ցուցանիշ է հանդիսանում կոնկրետ արտադրանքի միավորի վրա ծախսված հումքի նորման:

Ընդհանրացնող ցուցանիշը հաշվարկվում է թողարկվող արտադրանքի կամ եկամտի ծավալը բաժանելով վերստնաշակված հումքի ծավալի վրա: Հետևաբար հումքի օգտագործման արդյունավետությունը կլինի այնքանով բարձր, որքանով մեծ է արտադրանքի թողարկումը կամ եկամտաը միավոր հումքից: Այս ցուցանիշով կարելի է բնութագրել ինչպես առանձին հումքի օգտագործման արդյունավետությունը, այնպես էլ բոլոր օգտագործվածները ամբողջովին: Բացի դրանից, այն կիրառվում է ձեռնարկություններում, արտադրական միավորումներում և ամբողջովին ճյուղում հումքի օգտագործման մակարդակի վերլուծության համար:

Նյութատարությունը բնութագրում է լուր նյութական ռեսուրսները, այդ թվում և հումքի օգտագործումը: Այն որոշվում է նյութական ծախսերով, առանց ամբողջագիայի, ապրանքային արտադրանքի միավորի հաշվով և կարևորագույն նյութական ռեսուրսների բնութագրային արտահայտությամբ միավոր ապրանքային սրտադրանքի հաշվով: Նյութական ծախսերը հաշվարկվում են, որպես տարվա ընթացքում արտադրություն կազմակերպելու համար օգտագործվող նյութական ռեսուրսների ծախսերի հարաբերություն տարեկան ապրանքային արտադրանքի նկատմամբ (դրամ): Այս ցուցանիշի դիմսմիկ իջեցումը վկայում է արժեքային արտահայտությամբ նյութերի ավելի տնտեսվար օգտագործման մասին, այսինքն ցայց է տալիս մեկ դրամ ապրանքային արտադրանքի հաշվով նյութատարության նվազում (դրամ):

Բնանքերային արտադրությամբ միավոր ապրանքային արտադրանքի հաշվով նյութական ռեսուրսների ծախսը որոշվում է որպես տարվա ընթացքում

որոշակի տեսակի նյութերի կամ հումքի (կզ, ա, պայմ. տուփ, դլլ և այլն) ծախսի հարաբերությունը այդ ժամանակահատվածի տարեկան ապրանքային արտադրանքի ծավալին: Ապրանքային արտադրանքի (քնամթերային արտահայտությամբ) միավորի հաշվով հումքի կամ նյութերի կոնկրետ տեսակի ծախսի նվազումը վկայում է դրանց ավելի անտեսվար օգտագործման մասին: Նյութատարության հաշվարկի հայտնի մեթոդները կարելի է կիրառել և առանձին հումքի օգտագործման բնութագրման համար: Այսպես, հումքատարությունը որոշվում է, որպես տարեկան արտադրանքի արտադրության համար անհրաժեշտ հումքի (դրամ) ծախսի հարաբերությունը տվյալ ժամանակահատվածի ապրանքային (դրամ) արտադրանքին:

Վերլուծական ցուցանիշի միջոցով պատրաստի արտադրանքի միավորի հաշվով հումքի պահանջը որոշվում է նորմատիվային ծախսերով: Որքան ցածր են պատրաստի արտադրանքի միավորի հաշվով հումքի ծախսի նորմաները, այնքան քիչ է հումքի ընդհանուր պահանջը արտադրանքի որոշակի ծավալի արտադրության համար: Հումքի ծախսի նորման՝ պլանային հանձնարարականների համակարգ է, որը որոշվում է անտեսության կողմից արդյունաբերական յուրաքանչյուր ճյուղում արտադրանքի արտադրության համար առանձնացվող նյութական ռեսուրսների օգտագործման մակարդակը: Նորմայի չափը կախված է տեխնոլոգիական գործընթացով պայմանավորված հումքի մաքուր, օգտակար ծախսից, քափոնների ու կորուստների մեծությունից, ինչպես նաև հումքի և պատրաստի արտադրանքի սրահվածքի, տեղավառման և արտադրության կազմակերպման ու արտադրանքի իրացման ընդհանուր պայմաններից: Հումքի վերամշակման ժամանակ տեխնոլոգիական գործընթացով չպայմանավորված կորուստներն ու քափոնները, օրինակ՝ խտանը, նորմերում չեն հաշվի առնվում: Հումքի ծախսի նորմերը պետք է առաջադիմական լինեն, այսինքն՝ որպեսզի արտադրանքի թողարկման ընթացքում հումքային ռեսուրսների կորուստները լինեն ամենացածր: Դրանք պետք է լինեն նաև առաջադեմ, այսինքն պետք է հաշվի առնեն գիտության ու տեխնիկայի վերամշակման տեխնոլոգիաների և աշխատանքի կազմակերպման նորագույն մեթոդների ազդեցությունը միավոր արտադրանքի հաշվով նյութական ռեսուրսների ծախսի նվազեցման վրա: Այդ կապակցությամբ ծախսի նորմերը անհրաժեշտ է սխտեմատիկորեն վերանայել և կատարելագործել: Միայն այդ դեպքում հումքային ռեսուրսների տնտեսումը կարող է առավելագույնը լինել:

Հումքի օգտագործման նորմերի սահմանման ժամանակ նախ դրանք քազմակողմանիորեն ուսումնասիրվում են առաջավոր ձեռնարկություններում և

գլխահետազոտական հաստատություններում: Արդյունքում, ի հայտ է բերվում մերսոնոսային ռեզերվներ, որոնք օգտագործելով կարելի է սրահանցնել հումքի փաստացի ծախսերը միավոր արտադրանքի հաշվով, հետևաբար և նորմերը:

Հումքի օգտագործման վերլուծությունը մասնավոր ցուցանիշի օգնությամբ կատարվում է, համադրելով միավոր արտադրանքի հաշվով հումքի կոնկրետ տեսակի փաստացի ծախսը նորմատիվայինի հետ կամ համեմատելով միավոր հումքից սրահաստի արտադրանքի փաստացի ելքը նորմատիվային ելքի հետ: Հումքի օգտագործման և արդյունավետության մասնավոր գործակիցը K_c (Q_h) որոշվում է հետևյալ բանաձևով¹.

$$1) K_c = 3_\Phi : 3_H (Q_h = \sigma_\Phi : \sigma_H) \text{ կամ } K_c = B_\Phi : B_H (Q_h = \sigma_\Phi : \sigma_H)$$

որտեղ՝

3_Φ (σ_Φ) - պատրաստի արտադրանքի միավոր հաշվով հումքի փաստացի ծախսը բնամթերային արտահայտությամբ

3_H (σ_H) - սրահաստի արտադրանքի միավորի հաշվով հումքի նորմատիվային ծախսը բնամթերային արտահայտությամբ

σ_Φ, σ_H - միավոր հումքի հաշվով պատրաստի արտադրանքի փաստացի և նորմատիվային ելքը տոկոսներով

Որոշակի տեսակի արտադրանքի բողարկման ժամանակ հումքի օգտագործումը ավելի արդյունավետ է, երբ $K_c \geq 1$ ($Q_h \geq 1$):

Մենդարդյունաբերական ձեռնարկություններում հումքի օգտագործման արդյունավետությունը կախված է արտադրության հիմնական ոլորտներում առկա հումքային ռեսուրսների տնտեսման երեք գործոններից.

1. հումքի ձեռք բերում և տեղափոխում,
2. ձեռնարկությունների պահեստներում պահպանում,
3. հումքի արդյունաբերական վերամշակում և համալիր օգտագործում:

Առաջին գործոնը իրականացվում է որակով հումքի ձեռք բերման, հատուկ տրանսպորտային միջոցների օգտագործման, հումքի բեռնման և բեռնաթափման, մեքենայացման, տեղափոխման, ճանապարհների կրճատման միջոցով: Օրինակ, գիտական հետազոտություններն ու առաջավոր փորձը ցույց է տալիս, որ տեղափոխման ժամանակ, տարրեր տեսակի բուսարածական հումքի կորուստը կարող է կազմել մինչև 10%: Անասունների կենդանի քաշի կորուստը 20կմ տարածությունից, ավտոտրանսպորտով տեղափոխման դեպքում կազմում

¹ Краснов С.Е.-Экономика мясвой и молочной промышленности М.: Агропромиздат, 1990, стр. 83-94.

է 1.2%, 160կմ դեպքում՝ շուրջ 4%: Հումքի տնտեսման գործում մեծ սեղ է գրադեցնում որակով հումքի ձեռք բերումը: Դա քուցատրվում է նրանով, որ ինչքան բարձր է հումքի որակը, այնքան մեծ է միավոր հումքի հաշվով արտադրանքի ելքը: Հումքի՝ դաշտ-ճանապարհ-ձեռնարկության գործընթացում հաճախ մեծ կորուստներ են լինում: Ուստի, խիստ արդիւսկան է այդպիսի կորուստների դեմ պայքարը: Անհրաժեշտ է ունենալ հարմարեցված տրանսպորտ, հատուկ ապրանքամաններ և հումքի տեղափոխումը կազմակերպել ժամանակին: Ծանապարհների վերականգնումը, ոչ հեռու տնտեսություններից հումքի տեղափոխումը, հատկապես ներկայումս, սեփական մանր գյուղացիական տնտեսությունների պայմաններում, ձեռք են բերել խիստ հրատապություն: Պայմանագրային հարաբերությունները պետք է դառնան հումքի «դաշտ-ճանապարհ-ձեռնարկություն» հարաբերությունների առանցքը:

Հումքի որակը տեղափոխման ընթացքում կախված է մի շարք հանգամանքներից՝ տարածությունից, դրանց դասավորվածությունից, մեխանիկական և մթնոլորտային ազդեցություններից, ճանապարհի վիճակից և, ամենակարևորը, վերամշակման ձեռնարկության հեռավորությունից: Հումքը նշված պայմանների ներգործությունից կարող է որոշ չափով վնասվել՝ փշանալ, որը, ի վերջո, քացասարար կազդի արտադրվող արտադրանքի արդյունավետության վրա, համապատասխանորեն քարձրացնելով այդ արտադրանքի ինքնարժեքը: Օրինակ, հումքի քաղայի և վերամշակող ձեռնարկության հեռավորության հետ կապված:

Արմավիրի մարզի պլանտների գործարանի տոմատի մածուկի արտադրամասի համար օրեկան անհրաժեշտ է ներկրել 300տ լուիկ: Ըստ որում, մի տնտեսությունը գանվում է 15կմ, մյուսը՝ 30կմ հեռավորության վրա:

Ապրտակ 13

Ելակետային տվյալներ

Ցուցանիշներ	Մեծությունները
1. 1 տ հումքի գինը, դրամ	20000
2. 1 տ/կմ-ի ինքնարժեքը, ըջամ	150
3. Ավտոմեքենայի բեռնատարողությունը, տ	4,0
4. Բեռնման օտևողությունը, ըռպե	15,0
5. Բեռնաքափման օտևողությունը, ըռպե	12,0
6. Ավտոմեքենայի արագությունը, կմ/ժամ	40,0
7. 1տ հումքի բեռնման և բեռնաքափման ծախսեր, դրամ	1000-ական

Հուճքի տեղավախժաման համար ընտրել ենք ՁԻԼ-130 մակնիշի բեռնատար ավտոմեքենա, որի բեռնատարողությունը 4տ է: Լոխիլը համարվում է 3-րդ կարգի բեռ: Այսինքն, ավտոմեքենայի բեռնատարողությունը կկազմի՝

$$4 \times 70 : 100 = 2.8 \text{ տ:}$$

Հուճքի անկորուստ տեղավախժաման համար անհրաժեշտ է հաշվարկել ավտոմեքենաների սյահանջը¹:

Դրա համար անհրաժեշտ է որոշել՝

1. մեկ երթուղու տևողությունը.

$$S_{\Sigma} = \frac{2\delta}{U_{\text{գր}}}} + R_{\text{գ}} + R_{\text{Թ,}}$$

որտեղ՝

2δ - երթուղու հեռավորությունները հաշվարկված երկու կողմից, կմ,

R_գ - բեռնման ժամանակն է, րոպե,

R_{Թ,} - բեռնաթափման ժամանակը, րոպե,

U_{գր} - ավտոմեքենայի միջին արագությունն է. կմ/ժամ:

2. մեկ աշխատանքային օրվա (8 ժամ) ընթացքում հնարավոր երթուղիների քիվը. (ՀԵԹ)

$$\text{ՀԵԹ} = \frac{S \text{ աշխ.օր. տևող.}}{S_{\Sigma}}$$

որտեղ՝

S աշխ.օր.տևող. - աշխատանքային օրվա տևողությունն է, ժամ:

3. ավտոմեքենաների քանակը բեռի ամենօրյա տեղավախժաման համար.

$$Q_{\text{այտ}} = \frac{R_{\text{ԲԾ}}}{\text{ՀԵԹ} \cdot Q_{\text{այտ}}}$$

որտեղ՝

R_{ԲԾ} - բեռնափոխադրումների ծավալն է, տ,

Q_{այտ} - ավտոմեքենայի բեռնատարողության գործակիցը:

Այս բոլորից հետո անհրաժեշտ է որոշել՝ ընդամենը ծախաները բեռի տեղավախժաման վրա: Այն հաշվարկում ենք հետևյալ քանակով.

$$L_{\Sigma} = R_{\text{ԲԾ}} \times Q_{\text{Գ1}} + R_{\text{ԲԾ}} \times \bar{C}_{\text{բ}} + R_{\text{ԲԾ}} \times \bar{C}_{\text{Գ}} + R_{\text{ԲԾ}} \times \bar{C}_{\text{Գ2}}$$

որտեղ՝

Q_{Գ1} - 1տ բեռի վնման միջին գինն է, դրամ,

¹ "Организация сельскохозяйственного производства" Уч. Под.ред. Ф.К.Шакирова, М., "Колос", 2002, ст. 160.

$\Gamma_{\text{ուղ}}$ – 1 տ կիլոմետրի ինքնարժեքը, դրամ:

Γ_p, Γ_{pp} – 1 տ հումքի քեռնման և քեռնաթափման ծախսերն են, դրամ:

Խնդրի լուծում

1. Որոշենք մեկ երթուղու տևողությունը.

1-ին տնու. $S_0 = \frac{2 \times 15}{40} + 0.25 + 0.2 = 1.2$ ժամ

2-րդ տնու. $S_0 = \frac{2 \times 30}{40} + 0.25 + 0.2 = 1.95$ ժամ

2. Որոշենք մեկ աշխատանքային օրվա (8 ժամ) ընթացքում հնարավոր երթուղիների քիվը:

S-աշխ.օր - աշխատանքային օրվա տևողությունը, ժամ:

1-ին տնու. $\Gamma_p = \frac{8}{1.2} = 6.7 \approx 7$ երթուղի

2-րդ տնու. $\Gamma_p = \frac{8}{1.95} = 4.1 \approx 4$ երթուղի

3. Որոշենք ավտոմեքենաների քանակը 300տ լուիկի ամեմօրյա տեղափոխման համար.

1-ին տնու. $U_{\text{մթ}} = \frac{300}{7 \times 2.8} = 15$ ավտոմեքենա

2-րդ տնու. $U_{\text{մթ}} = \frac{300}{4 \times 2.8} = 126.8 \approx 27$ ավտոմեքենա

Հաշվարկենք ընդամենը ծախսերը 300տ լուիկի տեղափոխման համար.

1-ին տնու. $\Gamma_{\Sigma} = 300 \times 20 + 300.1 + 300 \times 15 \times 0.15 + 300.1 = 7275$ հազ.դրամ

2-րդ տնու. $\Gamma_{\Sigma} = 300 \times 20 + 300.1 + 300 \times 30 \times 0.15 + 300.1 = 7950$ հազ.դրամ:

1 տ հումքի ինքնարժեքը գործարան հասնելու սրահին.

1-ին տնու. $\Gamma_{\Sigma} = 7275 : 300 = 24.25$ հազ.դրամ

2-րդ տնու. $\Gamma_{\Sigma} = 7950 : 300 = 26.5$ հազ.դրամ:

Ինչպես տեսնում ենք հավասար պայմանների դեպքում, միայն հեռավորությունից կախված 1 տ հումքի ինքնարժեքը րարձրանում է՝

$$26.5 - 24.25 = 2.25 \text{ հազ.դրամով,}$$

իսկ եթե հաշվենք, որ հումքը մինչև գործարան հասցնելը փչացումների կազմում են 1-ին անուսությունում 2%, իսկ 2-րդում՝ 4, ապա որակյալ հումքը կկազմի՝

1-ին տնտ. $300 \times 2 : 100 = 294$ տ

2-րդ տնտ. $300 \times 4 : 100 = 288$ տ:

1 տ-ի ինքնարժեքը՝

1- ին տնտ. $7275 : 294 = 24,74$ հազ.դրամ,

2-րդ տնտ. $7950 : 288 = 27,6$ հազ.դրամ

Ինչպես տեսնում ենք, փչացումներն էլ իրենց հերթին են ազդում ինքնարժեքի բարձրացմանը: Երկու գործոնների ազդեցության ներքո ինքնարժեքների տարբերությունը կազմում է՝ $27,6 - 24,74 = 2,86$ հազ.դրամ:

Երկրորդ գործոնը հնարավորություն է տալիս, ըստ տեխնոլոգիական սլահանջների, ապահովել հումքի սլահպանման անհրաժեշտ ուժիմը, հումքը ձեռք բերել ձեռնարկության հզորության համապատասխան: Դա, նախ և առաջ, կնպաստի հումքի կորստի կրճատմանը և որակի պահպանմանը: Մասնագետների հաշվարկներով հումքի կորուստը սլահպանման թերի կազմակերպման սլայմաններում կարող է հասնել մինչև 40%-ի:

Երրորդ գործոնը իրականացվում է արտադրության համալիր մեքենայացման և ավտոմատացման, տեխնոլոգիաների կատարելագործման, հումքի համալիր վերամշակման, երկրորդական հումքի և թափոնների առավելագույն օգտագործման, վերջնական արտադրանքի որակի բարձրացման նպատակով: Օրինակ, հումքի համալիր օգտագործումը, որպես օրենք, ավելացնում է միավոր հումքի հաշվով սլառլաստի արտադրանքի քանակը, հետևաբար, նպաստում է հումքի տնտեսմանը, աշխատանքի արտադրողականության և արտադրության շահութաբերության բարձրացմանը: Մյուսում հումքային ռեսուրսների տնտեսումը (ՅՇ) ՏՀ որոշվում է հետևյալ բանաձևով¹.

$$\text{ՅՇ (Sh)} = \left(\frac{\text{Մhp}}{\text{ՄԱp}} - \frac{\text{Մhh}}{\text{ՄԱh}} \right) (\text{ՄԱh})$$

որտեղ՝

Մp , Մh - հումքի ծախսը համապատասխանաբար քաղիսային և հաշվետու ժամանակահատվածում, ՄԱp , ՄԱh - մաքուր (նորմատիվային) արտադրանքը համապատասխանաբար քաղիսային և հաշվետու ժամանակահատվածում:

¹ Краснов С.Е. – “Экономика мясной и молочной промышленности”. М., Агропромиздат, 1990, стр. 91-94.

4. ԳՅՈՒՂԱՅԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ՉԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՍՊԱՍԱՐԿՈՂ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱԳՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈՒՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐԵ-ԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՆ ՈՒ ՄԵՆԱՆԻԶՄՆԵՐԸ ՀՀ ԱԳՐՈՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Շուկայական տնտեսության ներկա պայմաններում քարզացել են գյուղատնտեսությամբ զբաղվող տնտեսությունների փախհարարությունները իրացնող, վերանշակող, փոխադրող, պահեստավորող և արտադրությունը սպասարկող կազմակերպությունների հետ: Ըստ չլուծված խնդիրներ կան ազդեհամալիրի և պետության փոխհարարությունների ասպարեզում:

Շուկայական տնտեսության մասնակիցների վարքը կանոնավորվում է շահույթ ստանալու շարժառիթներով: Արտադրողը, վաճառողը և սարտողը, մասնակցելով այդ գործընթացին, իրենք են որոշում իրենց փոխհարարությունները, դեկավարվելով փոխշահավետության սկզբունքով:

Որպեսզի տվյալ հարարություններում որոշ գործընկերների շահը մյուսների վնասի պատճառ չդառնա, պետությունը, ելնելով ընդհանուր նպատակից, տնտեսական լծակների միջոցով իրականացնում է տնտեսական գործընթացների կարգավորում, որը սովորաբար արտահայտվում է պետական շահավետ պատվերներով, նպատակային ինվեստիցիոն քաղաքականությամբ, կադրերի պատրաստման, ռեսուրսների տիրապետման, տնօրինման և օգտագործման, օրենսդրական դաշտի կայդավորման, մրցային և ազդարային նպատակատղված քաղաքականության իրականացման մարտավարությամբ և ռազմավարությամբ:

Շուկայի պայմաններում յուրաքանչյուր սուբյեկտի արտադրական գործունեությունն իր մեջ ներառում է իրավական, սոցիալ-տնտեսական, կառավարման ու կազմակերպչական հարարություններ, որոնց ամբողջությունը իրենց փոխադարձ կապերի և պայմանավորվածությունների մեջ կազմում է այն տնտեսական մեխանիզմը, որի պայմաններում նրանք գործում են: Ընդհանուր տնտեսական մեխանիզմի մեջ հիմնականը արտադրա-սոցիալական հարարություններն են, չնայած իրավական հարարությունները ձևավորվում են տնտեսական հարարություններից առաջ և ներուժային հնարավորություն կամ խաչընդատներ են ստեղծում սոցիալ-տնտեսական հարարությունների իրականացման համար: Ընդհանուր տնտեսական հարարությունների մեջ արտադրական սուբյեկտները գործում են ինքնուրույն և իրենց բալթ վճիռները կայացնում են՝ ելնելով իրենց հնարավորություններից ու ռեսուրսներից:

Շուկայական հարաբերությունների արմատավորումը հանրապետությունում զուգակցվում է համապատասխան փոփոխություններով ագրոարդյունաբերական համալիրի բոլոր ոլորտներում: Ինչպես գյուղատնտեսության մեջ, այնպես էլ վերամշակող, սպասարկող ու ծառայություն մատուցող ոլորտներում գործունեության վերջնական նպատակը պարենի արտադրությունն է ու նվազագույն կորուստներով ու ծախսումներով ապահովել հասցնելը: Ուստի, շատ կարևոր է արտադրանքի արտադրության, փոխադրման, սրահետափորման, վերամշակման և իրացման ժամանակ բարձրացնել բոլոր տնտեսությունների շահագրգռվածությունը գյուղատնտեսական հումքի կորուստների կանխման գործում: Սակայն, դա դեռևս դժվար իրականանալի է, քանի որ գյուղատնտեսությունը, ինչպես նշել ենք, արդեն գործում է մասնավոր սեփականությանը հատուկ արտադրական հարաբերությունների օրենքներով, իսկ մյուս ճյուղերի որոշակի մասը գտնվում է քայքայված վիճակում, կամ բոլորովին չի գործում: Անընդհատ բարձրանում են էներգատեսուրսների և արտադրամիջոցների գները, հետևաբար, անհրաժեշտ է մշակել և իրականացնել նոր, ճկուն, կոնկրետ իրավիճակից բխող տնտեսական մեխանիզմ, գործող սուբյեկտների արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների նոր համակարգով:

Հանրապետությունում շուկայական արտադրական հարաբերությունների անցման այս շրջանում, իհարկե, առանձնացվում են գյուղատնտեսությունում տնտեսական հարաբերությունների պետական կարգավորման ուղղությունները և մշակվում են հստակապատասխան մեխանիզմները: Գների ազատ արձակումն ուղեկցվում է պետական կարգավորող միջոցառումներով: Դրանց թվին են դասվում ագրարային քաղաքականության հետանկարի ռազմավարության և մարտավարության ծրագրավորումը և դրանց իրականացման մեխանիզմների մշակումը, գյուղատնտեսության նկատմամբ վարվող ինվեստիցիոն քաղաքականության կասարելագործումը: Այն հնարավորություն է տալիս կանոնակարգել ոլորտի զարգացման գերադասելի առաջնահերթությունները՝ համակարգի վարման գիտական ծրագրերի մշակումը, գիտատար արտադրանքի (նոր սորտեր, ցեղեր, տեխնոլոգիաներ և այլն) տրամադրումը, տեղեկատվության ապահովումը, կադրերի սրտորաստումը, շուկայի անուղղակի կարգավորումը, ռեսուրսների տրամադրումը և նրանց սակագների սահմանումը (էներգակիրներ, ջուր), ստրատեգիական սպրանքների գնային քաղաքականության իրագործումը (հաց, էլեկտրաէներգիա, գազ), ռեսուրսների տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման (հող, ջուր, արտադրական կապիտալ) կանոնակարգումը,

նորմալ չեն գործում: Փլուզված ենթակառույցները ի գործու չեն նոր պայմաններում արդյունավետ գործելու: Բազմաթիվ չլուծված խնդիրների շարքում առավել ցայտուն է դրսևորվում արտադրանքի իրացման գործընթացի արդյունավետությունը: Աշխարհի զարգացած շուկայական տնտեսություն ռնեցող բոլոր երկրներում էլ ձևավորվել են սյո գործընթացը առավել արդյունավետ իրականացնող ծառայությունների ինստիտուտներ, քան դա կաներ ֆերմերը:

ՀՀ-ում շուկայական հարսերությունների պայմաններում գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողը առավել շատ իրացման հոգսեր ունի և այդ իրեն ոչ յուրահատուկ ֆունկցիան բազմակի մեծ տեսակարար ծախսերով է իրականացնում, քան դա կանեին մասնագիտացված ծառայությունները: Մարքեթինգի ծախսերը, առանձին դեպքում, մանրածախ գների մեջ հասնում են 40-50% (իրացման փոքր ծավալների, շուկաներից մեծ հեռավորությունների, արտադրանքի բնույթի հետ կապված): Իրենց լուծմանն են սպասում հումքի վերամշակման խորության, երկրորդային ռեսուրսների և թափոնների օգտագործման խնդիրները: Այժմ անցյալի հետ համեմատած՝ զգալիորեն պակասել են գյուղատնտեսական մթերքների և, հատկապես, անասնաբուծական մթերքների արտադրությունը, պահածոների, գինու, կաթի, մսի գործարանների արտադրանքի ծավալները: Իրենց հզորության 12-15% են գործում համակցված կերի գործարանները, դադարեցվել են խորդեմու յուղի և շաքարի արտադրությունը: Գյուղացիական տնտեսությունների և վերամշակող ձեռնարկությունների միջև փոխադարձ վստահություն անբալնդելու, տնտեսական հարսերությունները կայունանալու, վերջնական արդյունք ստեղծելու գործում նյութական շահագրգռվածությունը բարձրացնելու նպատակով առաջարկում ենք կիրառել քաղաքակիրթ երկրներում լայն տարածում ստացած հետևյալ մեխանիզմը: Արտադրողը փոխհամաձայնությամբ, սահմանված գներով, վերամշակող ձեռնարկությանն է մատակարարում գյուղատնտեսական հումք, միաժամանակ պայմանագրում որոշվում է վերամշակումից ստացվելիք արտադրանքի մեծածախ և մանրածախ գները և սահմանվում է, որ շուկայի իրավիճակի փոփոխման դեպքում, վերջնական արդյունքը ավելի բարձր գներով իրացնելիս, ստացված լրացուցիչ եկամուտը որոշակի համամասնությամբ կբաշխվի վերամշակողի և հումքի արտադրողի միջև: Ընդ որում, որպես կանոն, վերջինս ստանում է լրացուցիչ եկամտի գերկշռող մասը:

Բազմաթիվ մանր գյուղացիական տնտեսությունների առկայության պայմաններում վերամշակման համար գյուղատնտեսական հումքի ռիթմիկ

մատակարարումը հնարավոր է իրականացնել միայն կոպերացման ու պայմանագրի կնքման միջոցով, հավասարապես ապահովելով մատակարարի և գնորդի շահերը: Գտնում ենք, որ հումքի գնումը անհրաժեշտ է իրականացնել ամսիջականորեն արտադրող տնտեսություններում և փոխադրումը կազմակերպել մթերողների մասնագիտացված փոխադրամիջոցներով, ինչը կնպաստի մթերքի որակի պահպանմանը: Գործնականում վաղուց արդեն ապացուցված է իրացման այդ ձևի քարձր արդյունավետությունը, ինչը մեզ մոտ կրկնակի և եռակի վերաբեռնման է ենթարկվում:

Պայմանագրերի հիման վրա կազմակերպված ուղղակի կապերի հիմնական առավելություններից մեկը արտադրողից մինչև սպառողը արտադրանքի շարժման արագացումն է:

Պայմանագրերով սահմանված սրբարտավորությունները չկատարելու համար պատասխանատվությունը դրսևորվում է տուգանքների վճարման ձևով: Սակայն, ՀՀ Գյուղատնտեսության նախարարության Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի ԳՀ ինստիտուտի կողմից Արարատի, Արմավիրի և Տավուշի մարզերի մի շարք տնտեսություններում կատարված ուսումնասիրությունների համաձայն, այդպիսի տուգանքների կիրառումը դեռ չի ապահովում ստանձնած պարտավորությունների լիարժեք կատարումը: Առաջարկում ենք տնտեսական փոխհարաբերությունների համակարգում նախատեսել այնպիսի պայմաններ, որոնք միմյանց նկատմամբ միատեսակ տնտեսական կախվածություն կսահմանեն որակի, քանակի և ժամկետի պայմանագրային պարտավորությունների կատարման համար: Իրենց պարտավորությունները չկատարելու թեպետ գյուղատնտեսությամբ զբաղվող տնտեսությունները գնորդներին չվաճառած մթերքի դիմաց պետք է հատուցեն վնասավճարը գնման վայրում գործող շուկայական գներով: Նույն կարգով էլ պետք է հատուցի գնողը պայմանագրային գրավիկի համաձայն վստահության ներկայացված արտադրանքը գնելուց հրաժարվելու դեպքում: Գյուղացիական տնտեսությունների շահագրգռվածությունը քարձրացնելու նպատակով, մթերող ձեռնարկությունները պետք է նախապես կանխավճարի ձևով, գյուղատնտեսական մթերք արտադրողներին վճարեն պայմանագրում նշված արտադրանքի արժեքի մի մասը, օրինակ 30-40%, վերջնական վճարումների ժամանակ դրանք տվյալ ժամկետում գործող շուկայական գներով վերահաշվարկելու պայմանով: Այդպիսի ավանսավորումը հնարավորություն կտա ավելի քիչ դիմելու վարկերի օգնությամբ՝ ազատելով այդ վարկերի տոկոսադրույքների վճարումից: Մթերողը նույնպես իր հետաքրքրությունն ունի, քանի որ որոշ ժամանակով ստեղծելով

միջոցառումների մի մասը՝ ժամանակին ու որակով հույժ ստանալու սկսկալիքներ կունենա:

Ներկա փուլում սլայմսնագրերում կարելի է նախատեսել սալրանքափոխանակման (քարտեր) ձևը: Այսինքն, գյուղափերքը փոխանակել բեռնատար և մարդատար ավտոմեքենայի, սարքավորումների, վառելիքի, պահեստամասերի, շինանյութերի, պարարտանյութերի, համակցված կերերի և այլնի հետ, սովյալ ժամկետում գործող շուկայական գների հարարերակցությամբ:

Չեռնարկությունների տնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործման առանցքային խնդիրը գների փոխկապակցված համակարգի ստեղծումն է, որը նրա բոլոր օղակներին կկողմնորոշի վերջնական բարձր արդյունքի: Ռեսուրսների մեծածախ և գյուղափերքների իրացման գները պետք է ունենան համարժեքության սկզբունք և առաջինների փոփոխման ժամանակ, գների համակշիռը պահպանելու նպատակով, անհրաժեշտ է նպատակ երկրորդում համապատասխան փոփոխությանը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հանրապետության գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող արտադրամիջոցների գերակշռող մասը ձեռք է բերվում դրսից, ուստի այդ զուգակշռության պահպանման գործընթացում որոշակի միջամտություն պետք է ունենա պետական բյուջեն: Գյուղատնտեսությունը զարգացած երկրներում հիմնականում եղել է պետության հովանավորության օբյեկտ, առավել ևս ՀՀ-Պ գյուղատնտեսությունը, որտեղ նրա արտադրությունը խիստ մանրացված է, գերիշխում է ձեռքի աշխատանքը, ենթակա է բնական տարերքին, չի գործում սպառնալից գրաման համակարգը, լիարժեք չի իրականացվում նյութատեխնիկական ապահովումը և ազդատեխնիկական ծառայությունները: Այս համակարգում նկատվում են նաև մի շարք այլ թերություններ, դրանց առանց մեծ ծախսերի կարելի է վերացնել: Օրինակ, վերամշակող գործարանները հաճախ կանխիկ չեն վճարում գյուղացիական տնտեսություններին, գնած հումքի դիմաց վճարում են պատրաստի սպրանքով (կոնյակ, օղի, գինի, տարբեր պահածոներ և այլն), որի իրացումը նրանց համար դժվարությունների հետ է կապված: Կամ, գործարանը հումքը գնելուց հետո գյուղացուն վճարում է քավակաին (շուկայականից 4-5 անգամ) ցածր գնման գներ: Օրինակ, վերջին տարիներին լուլիկի գնման գինը եղել է 20-22 դրամ, խնձորինը՝ 30-40 դրամ, խաղողինը՝ մինչև 100 և այլն, որը չի շահագրգռում այդ մթերքների արտադրության ավելացմանը: Իսկ գյուղացին այլընտրանք չունի: Այդպիսի անցանկալի իրավիճակովերացնելու նպատակով պետությունը իր ձեռքում էզված տնտեսական լծակներով պետք է միջամտի արտադրության և իրացման

ցիկլի տարբեր օղակների տնտեսական փոխհարաբերություններում ստեղծված այդպիսի անցանկալի իրավիճակների վերացման գործին: Դեռևս ավելին, պետությունը պետք է ֆինանսական օժանդակություն ցույց տա գյուղացիական տնտեսություններին, նրանց պարենի ավելցուկները գնելու սեզոնային գերարտադրությունը մեղմելու գործում: Դրա իրացման լավագույն ձև է գյուղատնտեսական արտադրանքների պետական պաշարներ ստեղծելու համար պետական պատվերների իմստիտուտի վերստեղծումը: Դա ոչ միայն պետական ամփոփագության ասպանավման (տարերային, տնտեսական, աշխարհա-քաղաքական, սոցիալական աղետների դեպքում) սրարտադիր պայմանն է, այլև սոցիալական ասպանվածության և ասպանվագրության, խնդիրների լուծման պայման է հանդիսանում: Օրինակ, պետությունը կարող է տեղերում ժամանակին լծան սրբերն գնել և հետագայում նպաստավորել ամսաբանակ սոցիալական խմբերի, դրանով իսկ մեղմացնել ահագնացող քեռացումը, պետության նկատմամբ ձևավորված անվստահությունը:

Ավելորդ տարադրություններ չստեղծելու համար այդ մթերքները պետությունը կարող է բողոքել ֆերմերի մոտ և անհրաժեշտության դեպքում դրանք օգտագործել, ինչպես դա անում են շատ երկրներում:

Գյուղատնտեսությունում տնտեսական հարաբերությունների պետական կարգավորման հիմնական ուղղություններից մեկը հարկային համակարգի կատարելագործումն է: Մեփականության և տնտեսավարման քաղաքականության պայմաններում պետությունը այժմ գյուղատնտեսական արտադրությանը զբաղվող բոլոր կարգի տնտեսությունների համար միասնական հիմնակարգ է մշակել և դրանով, ուրիշ միջոցների հետ միասին, աշխատում է հավասար տնտեսական պայմաններ ստեղծել եկամտուտների ստացման ու վերաբաշխման ուղղությամբ: Այդ համակարգում գլխավորը հարկային համակարգի կատարելագործումն է: Այսօր խոսքը գնում է ոչ այնքան հարկային բեռը թեթևացնելու, որքան այն սահմանելու արդարացիության վերաբերյալ: Հարկը այսօր գյուղացու աչքում ունի ֆիսկալ ուղղվածություն և հարկադրանքի պատկեր: Անհատականալի է հարկերի մի շարք տեսակների սահմանելու սկզբունքը: Մեր կարծիքով, գյուղացիական տնտեսությունը պետք է վճարի միայն ռեսուրսահարկի համար (հողի և կապիտալի) ելնելով հողի տեսակային գնահատման քաղերից՝ սահմանելով մեկ բալի գինը: Ներկայումս կիրառվում է հողի հարկը կադաստրային զուտ եկամտի 15%-ի չափով:

Հետագայում, երբ կձևավորվեն կայուն ֆերմերային տնտեսություններ և կկարգավորվի եկամտուտների ու ծախսերի հաշվառման համակարգը,

ենարավոր կլինի անցնել եկամտահարկի կիրառմանը, ինչպես դա իրականացվում է գյուղատնտեսական պետական ձեռնարկություններում և ստուջարկվում է օգտագործել գյուղացիական տնտեսություններում: Մենք համամիտ ենք հանրապետության մասնագետ-գիտնականների այն կարծիքին, որ գյուղատնտեսական հարկերի ընդհանուր գումարի 50-60%-ը պետք է բաժին ընկնի եկամտահարկին, 15-20%-ը գույքահարկին և այլ հարկերին: Հաշվի սանելով այն հսնգամանքը, որ արմատապես փոխվում են ագրոհամալիրի արտադրատնտեսական հարաբերությունները և դրանց համապատասխան չեն վերանայվել ֆինանսավարկային հարաբերությունները, խիստ կարևորվում են այդ ոլորտում պետական ֆինանսավարկային նոր քաղաքականության մշակման և իրականացման հարցերը: Կարծում ենք, առաջին հերթին անհրաժեշտ է կատարելագործել գյուղացիական տնտեսությունների վարկավորման ձևերը, իրականացնել նպատակային, արտոնյալ և տարբերակված վարկավորման մեխանիզմներ՝ հաշվի առնելով գյուղատնտեսական ճյուղերի գոտիական առանձնահատկությունները: Պետության կողմից հատկացվող վարկը պետք է լինի նպատակային և շերտավորված, գյուղատնտեսական արտադրություն կազմակերպելու համար վարկի տեղստադրույքը պետք է լինի արտոնյալ, ունենա վերադարձման միջին ժամկետ, ոչ պակաս, քան 1-3 տարի:

Գյուղատնտեսության առջև ծառայած արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործման հիմնուխնդիրների լուծման գրավականներից մեկը սպառնավագության համակարգի ստեղծումն ու հետագա կատարելագործումն է: Նպատակահարմար է ստեղծել ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր բնույթի կոոպերատիվ և բաժնետիրական սպառնավագրական կազմակերպություններ, դրանց գործունեությունը մեծ օգուտ կրեքի Հայաստանի գյուղատնտեսությանը, նկատի ունենալով նրանում ռիսկի բարձր աստիճանը:

Գյուղատնտեսության առջև ծառայած խնդիրների լուծման քննազավառում կարևորվում է իրավական համապարփակ դաշտի ստեղծումը: Այդ նպատակով ստուջարկվում է ընդունել օրենսդրական և ենթօրենսդրական այնպիսի ակտեր, որոնք կնպաստեն գյուղում արտադրատնտեսական հարաբերությունների զարգացմանն ու կոոպերացման կարգավորմանը, գյուղացու սեփականատիրական իրավունքների ամրապնդմանը:

Այսպիսով, ագրոարդյունաբերական համալիրի արտադրատնտեսական կապերի կարգավորման ձևը պետք է դառնա կոոպերացիան և պայմանագիրը, լակ մասնակից կողմերի տնտեսական փոխհարաբերությունների կատարե-

լագործունը քարենուստ պայմաններ կստեղծի դրանց գործունեության տնտեսական արդյունավետությունը բարձրացնելու և բնակչությանը պարենով ապահովելու խնդրի լուծումը արագացնելու համար: Անցումային շրջանի դժվարությունները հաղթահարելուց հետո, երբ մեր հանրապետությունում կհղկվեն տնտեսական մեխանիզմները, կհաստատվեն սզատա շուկայական հարաբերությունները, արտադրության զարգացման հետ զուգընթաց անհրաժեշտություն կառսջանա նակ առավել արդյունավետ միջտնտեսային կապերի հաստատման և կռուպերացիայի կատարելագործման համար:

5. ՀՈՒՄԵՐ ՀԱՄԱԼԻՐ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

Հումքի համալիր օգտագործումը անբավոն արտադրանքի կազմակերպման, պատրաստի արտադրանքի նյութատարության նվազեցման և ճյուղի արդյունավետության բարձրացման կարևոր ուղիներից մեկն է:

Ագրոպարենային համակարգում քափոնների օգտագործման հնարավորություն ունեն գրեթե բոլոր ճյուղերը:

Հացամթերքների արտադրության ժամանակ կարող է քափոն դառնալ հումքի շուրջ 10%-ը, որը կարող է օգտագործվել համակցված կեր և սպիրտ արտադրելու համար: Հացաթխման և մակարոնեղենի արտադրության ոլորտում քափոն է հանդիսանում ալյուսիտչին և փշրուցքը, որոնք կազմում են օգտագործված ալյուրի շուրջ 0.2%-ը, որով կարելի է կազմակերպել թթվային ղեկատիների արտադրություն:

Պտուղ-բանջարեղենի, շաքարի, յուղա-ճարպային գյուղատնտեսական հումքի վերամշակող արդյունաբերական ճյուղերում հումքի մեծ մասը դառնում է քափոն: Օրինակ, շաքարի արտադրությունում օգտագործվում է հումքի սկզբնական զանգվածի շուրջ 12-17%-ը:

Պտուղ-բանջարեղենի, պահածոների և եյուրների արտադրության ժամանակ քափոն է հանդիսանում տոմատի, խնձորի, գազարի ճզմվածքը, պտղի և բանջարեղենի մնացորդները: Խնձորի ճզմվածքը կարող է օգտագործվել որպես լրացում պյուրեների արտադրության ժամանակ, քացախ, սպիրտ և պեկտինային պրեպարատներ պատրաստելու համար: Օրինակ, խնձորի ճզմվածքի ելքը կազմում է մախնական զանգվածի շուրջ 28-36%-ը: Այն կարելի է օգտագործել մակ որպես կեր: Սակայն, ամենաարդյունավետը խնձորից պեկտինի արտադրությունն է: Վերջիններիս ճզմվածքի չոր նյութերի մեջ պեկտինը կազմում է 7-8%: Պտղի ճզմվածքից ստացվում է կորիզի յուղ, մինդալային մածուկ: Դրանք օգտագործվում են սննդի արդյունաբերությունում:

Դժվար փոխադրունակ և շուտ փչացող գյուղատնտեսական հումքը պահանջում է հումքի արտադրությունից հետո ժամանակին վերամշակում: Այսպես, խաղողը պետք է վերամշակել բերքառավաքից հետո 2-4 ժամվա ընթացքում, իսկ տեղավախման տրամագիծը չպետք է անցնի 20կմ-ից:

Խաղողի ճզմվածքը գինեթթու արտադրելու միակ արդյունաբերական աղբյուրն է: Խաղողի սերմերից արտադրվում է խաղողի յուղ և սամին, որոնք օգտագործվում են սննդի, բուժման և տեխնիկական նպատակներով:

Կոմպոտների, ջեմերի, մուրաբաների, կոնֆետների, պյուրեների արտա-

դրության ժամանակ որպես բավում մնում են նաև կորիզները, որոնց զանգվածը կազմում է վերամշակվող սկզբնական զանգվածի 5-10%-ը: Կորիզի միջուկը հարուստ է ճարպերով, սպիտակուցներով և էքստրակտիվ նյութերով, որից արտադրվում է համաարտասխան կորիզի յուղ (դեղձի, ծիրանի, սալորի և այլն) և միեղալային մածուկ: Վերջիններս օգտագործվում են սննդի ու տեխնիկական և դեղանյութեր պատրաստելու նպատակներով: Կորիզների զները բավականին քարձր են և կարող են խթանել դրանց իրացումը վերամշակման նպատակներով:

Տոմատի ճզմվածքը (սերմերով) կազմում է վերամշակվող տոմատի սկզբնական զանգվածի 20-40%-ը: Սերմերի առանձնացնելուց հետո ճզմվածքը պարունակում է 8-9% չոր նյութեր, իսկ սերմերից կարելի է արտադրել տոմատի յուղ, որի քանակը սերմերի սկզբնական չոր զանգվածի 18-20% է կազմում: Այն օգտագործվում է հիմնականում բույնի կերի հարստացման նպատակով:

Կարտոֆիլի օլայի արտադրության քսոփոնները կազմում են կարտոֆիլի չոր նյութերի շուրջ 40%: Կարտոֆիլի մնացորդները օգտագործվում են որպես կերախսոնուրդներ:

Ճակնդեղաշաքարային արտադրության մեջ բավում են հանդիսանում ճզմվածքը, մելասսն, դեֆեկատը, րաֆինացված դիտը, դիֆուզիոն ջրերը և այլն: Ճզմվածքը կազմում է վերամշակվող շաքարի ճակնդեղի սկզբնական զանգվածի շուրջ 83%-ը: Դրանք լավ կերանյութեր են հանդիսանում խազերի և խաչոր եղջերավոր անասունների համար:

Բուսական յուղերի արտադրության ժամանակ առաջանում են ստապ-հոսքեր, որոնք հարուստ են յուղերի և ճարպերի (սոյա, արևածաղիկ, քամբակ և այլն) չեզոք ճարպեր պարունակող ազատ ճարպաթթուներով: Դրանք օգտագործվում են արդյունաբերական կերաբուսադրության ասպարեզում: Արևածաղկի ջարդվածքը նույնպես օգտագործվում է կերերի հարստացման նպատակով:

Հումքի համալիր օգտագործման պայմաններում իջնում են տեսակարար ծախսերը մեկ միավորի հաշվով, քանի որ դրանք կատարվում են նույն կամ մոտավորապես միևնույն արտադրական պայմաններում: Այս դեպքում ավելանում է պատրաստի արտադրանքի թողարկման ծավալը հումքի միևնույն քանակից: Հետևաբար, քարձրանում է արտադրության արդյունավետությունը: Օրինակ, մեկ տոննա խաղողի վերամշակման քսոփոնից կարելի է արտադրել՝ 2.13կգ՝ գինեթթու, 0.81դալ՝ էթիլային սպիրտ, 20գ՝ էնատի եթերայուղ, 2.8կգ՝ խաղողի յուղ, 1.65կգ՝ տանին, 0.89դալ հեղուկ էնոներկիչ, 2.13կգ՝ ֆուրֆուրալ, 47.56կգ՝ կերային խմորիչներ, 20կգ ածխաթթու գազ: Եթե հաշվի առնենք, որ

հանրապետությունում տարեկան կարող է վերանշակվել հազարավոր տոննաներ խաղող, սպա դժվար չի լինի հաշվարկել լրացուցիչ օգուտների ծավալը:

Բացի դրանից, հումքի անթուփոն օգտագործումը շրջակա միջավայրի պահպանման լավ հնարավորություններ է ստեղծում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- 1 Գրիգորյան Կ.Ա. և ուրիշներ – Հացահատիկի արտադրության էկոնոմիկան և մարքեթինգը ՀՀ-ում, Ե-2003
- 2 Գրիգորյան Կ.Ա. և ուրիշներ Խաղողի արտադրության և վերամշակման էկոնոմիկան և մարքեթինգը ՀՀ-ում, Ե-1999
- 3 Գրիգորյան Կ.Ա. և ուրիշներ – Պտուղների արտադրության և վերամշակման էկոնոմիկան և մարքեթինգը ՀՀ-ում, Ե-1999
- 4 Գրիգորյան Կ.Ա. և ուրիշներ – Բանջարեղենի արտադրության և վերամշակման էկոնոմիկան և մարքեթինգը ՀՀ-ում, Ե-1999
- 5 Գրիգորյան Կ.Ա. և ուրիշներ – Կարտոֆիլի արտադրության էկոնոմիկայի և մարքեթինգի հիմնահարցերը ՀՀ-ում, Ե-1999
- 6 Գրիգորյան Կ.Ա., Ավետիսյան Ս.Ս, Գրիգորյան Կ.Կ. – Մարքեթինգի ներածություն, Ե-1997
- 7 Մամիկոնյան Հ.Մ. – ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման հիմնախնդիրները, Ե-1997
- 8 Մկրտչյան Հ.Վ. – Հողային հարաբերությունները և գյուղատնտեսական հողօգտագործման տնտեսագիտական հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Ե- 1996
- 9 ՀՀ ագրոպարենային համակարգի հիմնախնդիրները և զարգացման ռազմավարությունը: Երևան, ՀՀ գյուղ. նախարարություն, 2002
- 10 ՀՀ ագրոպարենային համակարգի 1998-2002թթ.. քարեփոխումների ծրագիրը, Երևան, ՀՀ գյուղ. նախարարություն, 1998
- 11 Չախանիսյան Բ.Ա. և ուրիշներ – Պարենային շուկայի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Ե-2002
- 12 ՀՀ գյուղատնտեսության զարգացման տնտեսական արդի հիմնախնդիրները: Երևան, ՀՀ գյուղ. նախարարություն ԳԷԳՀ ինստիտուտի ժողովածու, Ե-, 2003
- 13 Մննդառայունաբերության էկոնոմիկայից լսարատոր գործնական պարապմունքների աշխատետր (Գրիգորյան Կ., Մամիկոնյան Հ., Մելոյան Ս., Ճեպեճյան Շ.), Երևան, ՀԳԱ, 2003
- 14 Экономика пищевой промышленности. Под ред. О.В.Василенко, С.В. Донсковой М-1989
- 15 Краснов С.Е. – Экономика мясной и молочной промышленности, М-, 1990

- 16 Когубаева И.Т. – Экономика, организация и планирование спиртного и ликеро-водочного производства, М-1997
- 17 Экономика предприятий и отраслей АПК. Под.ред. Лещиловского П.В. и др., Москва, БГЭУ, 2001
- 18 Филатов О.К. и др. – Экономика предприятий пищевой промышленности, М-2001
- 19 Экономика пищевой промышленности. Гордеев А.В. и др., М-2003
- 20 Экономика предприятий. Под.ред. Табурчака и др., М-2003
- 21 Ильин З.М. – Рынок продовольствия и сырья, методология, проблемы формирования, перспективы развития, М-1998
- 22 Барановский С.Н. и др. Экономика перерабатывающих предприятий АПК и обоснование их сырьевых зон, Минск-1998
- 23 Коваленко Н.Я. - Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков, М-1998
- 24 Экономика предприятия. Под.ред. Булатова А.С., М- 1997
- 25 Организация сельскохозйственного производства Уч. под ред. Ф.К.Шакирова М., Колос, 2002

**ՀՀ ՄՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՄԶԱՅԻՆ
ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ**

Համակարգչային շարվածքը՝ Դ.ՄԱՐԱՖՅԱՆ

ՀՀ ՖԵՆ ՏՀԻ

Հասցեն՝ 375037, ք. Երևան, Կ.Ուլունցու փ. 31
ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության
Տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտ
